

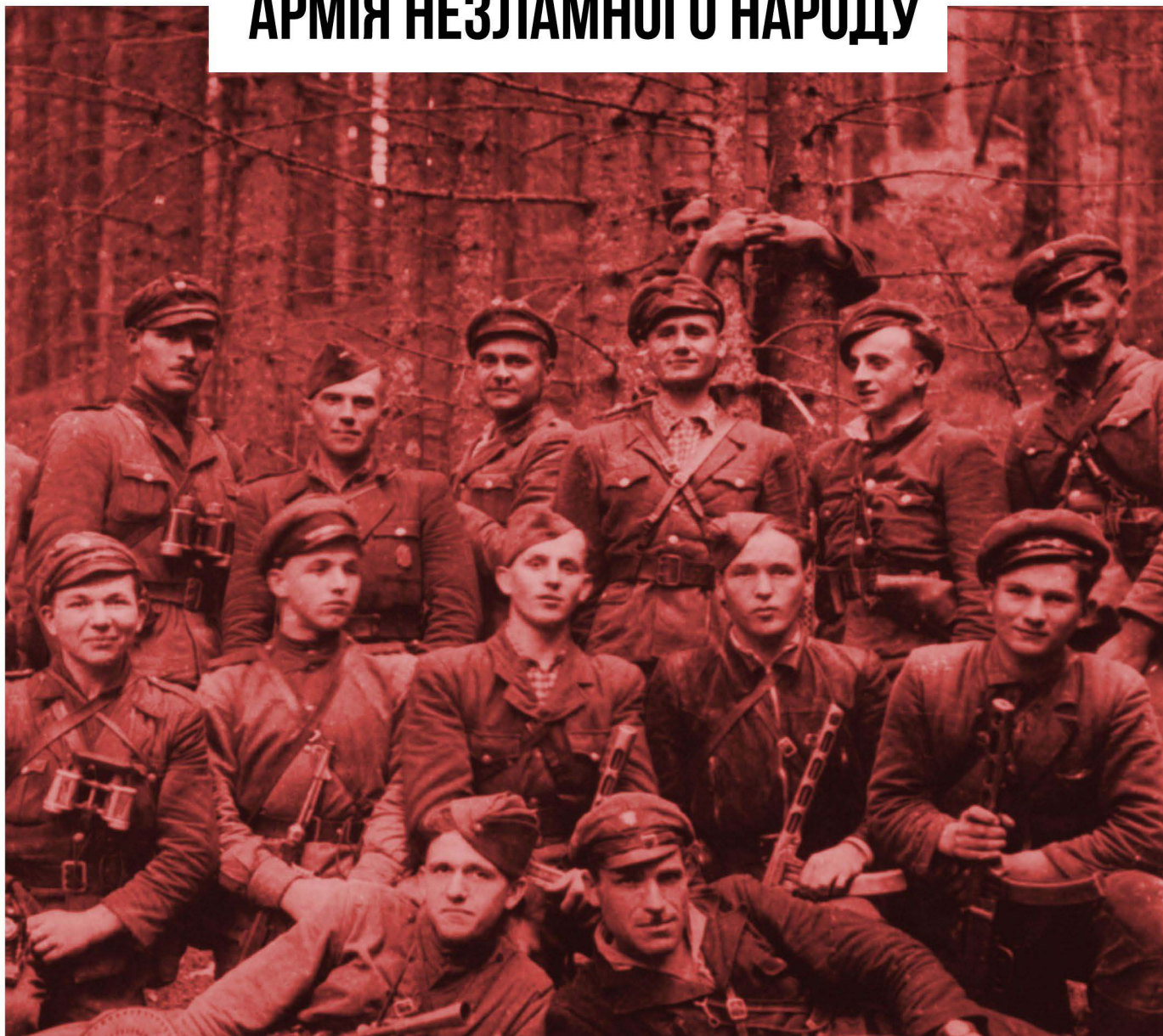
Тернопільський
обласний
краєзнавчий
музей

Державний
архів
Тернопільської
області

НЕСКОРЕНА

АРМІЯ НЕЗЛАМНОГО НАРОДУ

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Тернопіль
2022

до 80-річчя створення
Української Повстанської Армії

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

НЕСКОРЕНА АРМІЯ НЕЗЛАМНОГО НАРОДУ

Матеріали науково-краєзнавчої конференції
(до 80-річчя створення
Української Повстанської Армії)
20 жовтня 2022 року

Тернопіль
2023

УДК 94:355.425.4](477)(06)

З-41

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Тернопільського обласного краєзнавчого музею (*протокол № 1 від 09.01.2023 р.*)

**Нескорена Армія незламного народу (до 80-річчя створення Української Повстанської Армії)
: матеріали наук.-краєзн. конф., м. Тернопіль, 20 жовт. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський
обласний краєзнавчий музей, 2023. 71 с.; 40 іл.**

Рецензенти: *Бармак М. В.* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, *Старка В. В.* – доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Редакційна колегія: *Кульчицька О. В.* – завідувач художньо-рекламного відділу, *Лукач В. В.* – завідувач відділу нової та новітньої історії, *Костюк С. В.* – завідувач науково-методичного відділу, *Крупницька О. Б.* – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, *Катеринюк Л. П.* – завідувач сектора відділу нової та новітньої історії.

Відповідальні за випуск: *Шатарський Я. Д.* – директор ТОКМ, *Чеканова Н. Б.* – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, *Гаргай І. Я.* – вчений секретар ТОКМ.

У збірник увійшли доповіді й повідомлення учасників науково-краєзнавчої конференції «**Нескорена Армія незламного народу**», що висвітлюють історію Українських визвольних змагань 1942–1960 років, зокрема на Тернопільщині. Дослідження ґрунтуються на архівних джерелах, документах й речових матеріалах із музейних збірок, а також на спогадах очевидців даних подій.

Матеріали збірника будуть цікавими для науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів – усіх, хто вивчає історію Української Повстанської Армії.

ЗМІСТ

Українська революція 1940-х років:
державотворення і армія
Полянський Федір

5

Гірка правда про зраду (до
75-річчя останньої битви Служби
Безпеки Організації українських
націоналістів з московською ордою)
Савак Богдан

29

Роман Шухевич. Становлення
особистості. Формування
національно-патріотичного
світогляду
Катеринок Любов

10

Михайло Дяченко – головний поет
Української Повстанської Армії,
вихованець Станіславівського пласту
Дідик Віта

32

Діяльність Організації українських
націоналістів (мельниківців) на
Кременеччині у 40-х рр. ХХ ст.
Марчук Ігор

14

Вишивка нескорених (із фондів
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)
Завіша Галина

37

Жінки в українському національно-
визвольному русі
1940-х рр. (за матеріалами
архівно-слідчих справ держархіву
Тернопільської області)
Дишлюк Ольга

18

Нагороди Української Повстанської
Армії – система недержавних відзнак
вояків Української Повстанської
Армії та цивільного населення за
бойову звитягу й трудове сприяння
повстанській боротьбі за Українську
Самостійну Соборну Державу
Тимошик Михайло

42

Постать Галини Дидик на тлі епохи:
історія та пам'ять
Бойко Наталія

22

Перші боївки Української
Повстанської Армії на теренах
нашого краю
(до 80-річчя створення УПА)
Казимир Ярема

45

Історія одного кохання. Катерина
Зарицька та Михайло Сорока
Українець Наталія

25

Сторінки національно-визвольної
боротьби 1939–1945 рр. на
Бережанщині: родина Яцишиних
із села Лісники
Луговий Богдан

49

**Останній бій українського підпілля
на Березанщині** **53**
Лугова Олена

**Військово-історичні товариства
реконструкції Української
Повстанської Армії та їхня
співпраця з музеями** **56**
Пукач Володимир

**Українська Повстанська Армія
у філокартії Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **61**
Костюк Степан

**Діяльність Української
Повстанської Армії на Закерзонні** **64**
Лесіцький Андрій

**Участь пластунів у боротьбі за
Українську Самостійну Соборну
Державу** **68**
Левенець Любов

Марія Штепа. **71**
Від катівні до будинку милосердя
Головко Мар'яна

УДК 94(477.84)

Полянський Федір,
кандидат історичних наук, доцент,
директор Державного архіву Тернопільської області

«Не було і нема в цілому світі живого сотворіння, що не хотіло би жити вільно і по-своєму. Все, що живе, хоче жити вільно, хоче жити так, як цього вимагає його внутрішня природа. Птаха потребує повітря, риба води, рослина землі, а все разом – сонячного світла й тепла. Так само народ потребує власної держави»

(Всеволод Рамзенко «Чому ми за Українську Самостійну Соборну державу»)

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1940-Х РОКІВ: ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ Й АРМІЯ

У статті подано спробу трактування подій українського національно-визвольного руху 1940-х років Українською революцією.

Annotation: *The article presents an attempt to interpret the events of the Ukrainian national liberation movement of the 1940s as the Ukrainian Revolution.*

«За Українську Самостійну Соборну державу» – це найреволюційніший і найжиттєвіший бойовий заклик українського національно-визвольного руху. В тих чотирьох полум'яних словах міститься все: і визволення від неволі, і створення в цілій Україні справді людського, вільного і справедливого життя та забезпечення України від чужої напасти на пізніше майбутнє [1, с. 5].

Вчені, аналізуючи національно-визвольні революції в Китаї, В'єтнамі та інших країнах, визнають в цілому за національно-визвольним рухом право називатися революцією, проте не поспішають з розробкою особливостей останньої. Всі сходяться на тому, що революція – це швидка, фундаментальна і всеосяжна зміна існуючого ладу.

Аналізуючи документи підпілля українських націоналістів можна стверджувати, що оунівці самі себе називали революціонерами та свою діяльність визначали як – українська національно-визвольна революція.

Для пояснення феномену Української революції (УР) звернемось до творчої спадщини лідера, теоретика та революціонера чину – Степана Бандери. У розумінні Степана Бандери національно-визвольна революція це не механічний процес розгортання лише техніко-революційних актів, чи виключно реакція на утиски й переслідування, але це глибинний, закорінений у світоглядних, ідеологічних, релігійних, культурних, правових, суспільних, традиційних вартостях української нації й людини – духовно-органічний процес.

Українська революція це передусім процес внутрішнього визволення нації й розбудження та самоусвідомлення її традиційних оригінальних історично притаманних українських вартостей і якостей, які мають вирішальне значення у всеохопленні широких народних кіл в ідейному аспекті, яке унаслідок виявляється у дійовому та, у відповідний момент, у збройному аспекті [2, с. 12].

У революції, як докорінній зміні існуючого ладу та створення нового, більш якіснішого, важливу роль відімімо два

ключових чинники – державотворення як способу легітимізації влади та армія як захисний механізм, що гарантує ефективну оборону та дієздатність державних структур. Як і всяка революція, УР мала перспективи у період кризи держав-поневолючів: Польщі, згодом СРСР, а саме у період подій Другої світової війни. Саме з початком німецько-радянської війни стало можливим переходити від підпільної до масової діяльності.

Першою такою спробою, після поразки Української революції 1917–1921 років, було проголошення Незалежності Карпатської України від 15 березня 1939 року та захист новоствореної республіки силами «Карпатської Січі».

Наступна – це проголошення Акт відновлення Української Держави (УД) 30 червня 1941 року і розпочате ним державне будівництво. Це були дії, виконані революційним порядком. Проголошення Народними Зборами у Львові відновлення УД, створення Українського Державного Правління (УДП), проведення всенародного плебісциту у формі волі народу на масових відкритих маніфестаційних зборах-здвигах на всій українській території, вільній від більшовицької окупації, розгортання державного будівництва у всіх галузях – все це довершилось власною волею і власними силами українського народу.

ОУН (Б) вже на початок німецько-радянської війни мала для практичного впровадження створені підконтрольні цивільні адміністрації. Так, станом на 1–10 травня 1941 р. провідник ОУН на території України І. Климів у звітах до С. Бандери доповідав, що призначив у кожную область обласні українські національні революційні проводи, до яких увійшли голова обласного управління, військовий комендант, комендант міліції, голова народної освіти, голова транспорту, голова обласної господарської управи і т.д. Відповідно й у районах. Після проголошення Акту 30.06.1941 р. українським націоналістам вдалося легалізувати органи української адміністрації у 213 районах, зокрема громадські зібрання у Тернопільській області [3, с. 495].

Про діяльність Тернопільського обласного управління в третій декаді

липня 1941 року дізнаємося із звіту голови Тернопільської обласної управи Василя Охримовича Проводові ОУН у Львові про ситуацію в Тернопільській області за 20–30 липня 1941 р. [25]. Обласна управа свої заходи спрямовувала у напрямках: 1) організаційно-адміністративного опанування території, 2) легалізація Українського уряду, 3) поглиблення або доповнення зробленого на даний час.

Склад Тернопільської обласної управи був таким: Василь Охримович – голова, заступники голови – Осип Павлишин і Олекса Олійник, референти: Стефан Чумак для справ кооперації, Роман Маркевич для комунальних справ, Роман Мамчин для сільськогосподарських справ, Осип Мурій для адміністративних справ, Володимир Шиприкевич для транспорту, Микола Хамуляк для фінансових справ, Микола Тофан для шкільництва, Роман Мороз для санітарних справ, Омелян Брикович для торгівлі і ремесла [4, с. 325–326].

Члени управи вирішували нагальні проблеми упорядкування різних напрямків життя краю. Наприклад, конфлікти у земельних справах, де погоджували норму земельної ділянки для селян, займались розпаюванням земель колишніх колгоспів, визнання власності земель, розподілом сільськогосподарського інвентар'я серед селян. В промисловості – претензії кооперацій до державних підприємств. Водночас було запущено у рух пошту і залізницю, в шкільництві – йшла праця з підготовки навчального року початкових і середніх шкіл.

Відомо про державотворчі заходи і на районному рівні. Зокрема, 9 липня начальник Крем'янецького повіту Михайло Редькин видає наказ про створення повітових установ [5, с. 255–256].

Із звіту Українського кооперативного банку в Бережанах Українському державному правлінню у Львові дізнаємося про створення Фонду віднови державного життя, що було прийнято загальними зборами громади міста Бережани та представників сільських проводів від 13 липня 1941 р. [6, арк. 48].

Відзначення свята Української державності у м. Шумськ змальовує

конкретну роботу органів української влади, створених з ініціативи ОУН(Б). «На святі виступали начальник Шумського району п. Троцький, колишній полковник української армії, керівник шкільного відділу – п. Данилевич, – зазначається у репортажі про святкові урочисті, – усі промови були національно-державницького змісту. Останньою точкою політичної частини було відчитання меморіалу до німецького уряду в справі дозволу на в'їзд до рідних земель вождеві українського народу, провідникові ОУН Степану Бандері та уряду Я. Стецька. Останньою частиною був розгорнутий похід відділу міліції, заколесників і пожарників. Дисциплінований марш стройних рядів молодих хлопців з крисами на плечах і в українських одностроях – створив вражіння візії козацького війська, викликаючи просто екстаз задоволення і бурю овацій» [7].

Отже, проголошення Акту відновлення Української Держави заклало початки відновлення державності у краю (влада, поліція, армія), а його відзначення мало велике історичне значення для дальшої революційно-повстанської боротьби.

Наприклад, Всенародні збори українців Збаражчини, заявляли про тверду віру в те, що «українська нація буде самостійною і ні від кого незалежним господарем на своїй українській землі, що дасть змогу українській нації розвинути всі Богом дані сили».

Водночас силами ОУН було організовано плебісцит населення Тернопільщини проти включення її до складу Генеральної Губернії. На народних зборах, що відбувалися по всіх населених пунктах регіону, ухвалювалися протести щодо «злуки з Польщею, що її dokonano актом з 1 серпня 1941 року», а з огляду на те, що ОУН є «єдиною політичною силою, що може кермувати українським народом», висловлювалося прохання до уряду «німецької держави дозволити Провідникові Степану Бандері та Голові Уряду Ярославу Стецьку повернутися на рідні землі, щоб далі кермувати боротьбою українського народу». Так, у селах Зборівщини, протягом 14–18 серпня 1941 року відбулося понад 70 народних зборів, на яких мешканці масово

підписувалися під декларацією підтримки Українського Державного Правління під проводом Ярослава Стецька [8].

Наші краєви, як бачимо, виступали за самостійність і соборність України, а також бралися за вирішення нагальних питань державотворчого життя краю (безпека, земельні справи, шкільництво, торгівля, промисловість тощо).

Українському Державному Правлінню (УДП) як головному виконавчому органу відновленої Української Держави вдалося за короткий час провести низку важливих рішень. Так, Міністерством державної безпеки УДП за погодженням з крайовим провідником ОУН(р) на західноукраїнських землях було утворено українську державну міліцію з членів (старшинські кадри) та симпатиків (рядові) ОУН(р).

Міністерством оборони УДП було організовано дві військові школи: старшинська школа у Великих Мостах і підстаршинська школа у Поморянах та взято у своє підпорядкування два відділи Дружин Українських Націоналістів (командири – сотник Роман Шухевич та майор Євген Побігуший).

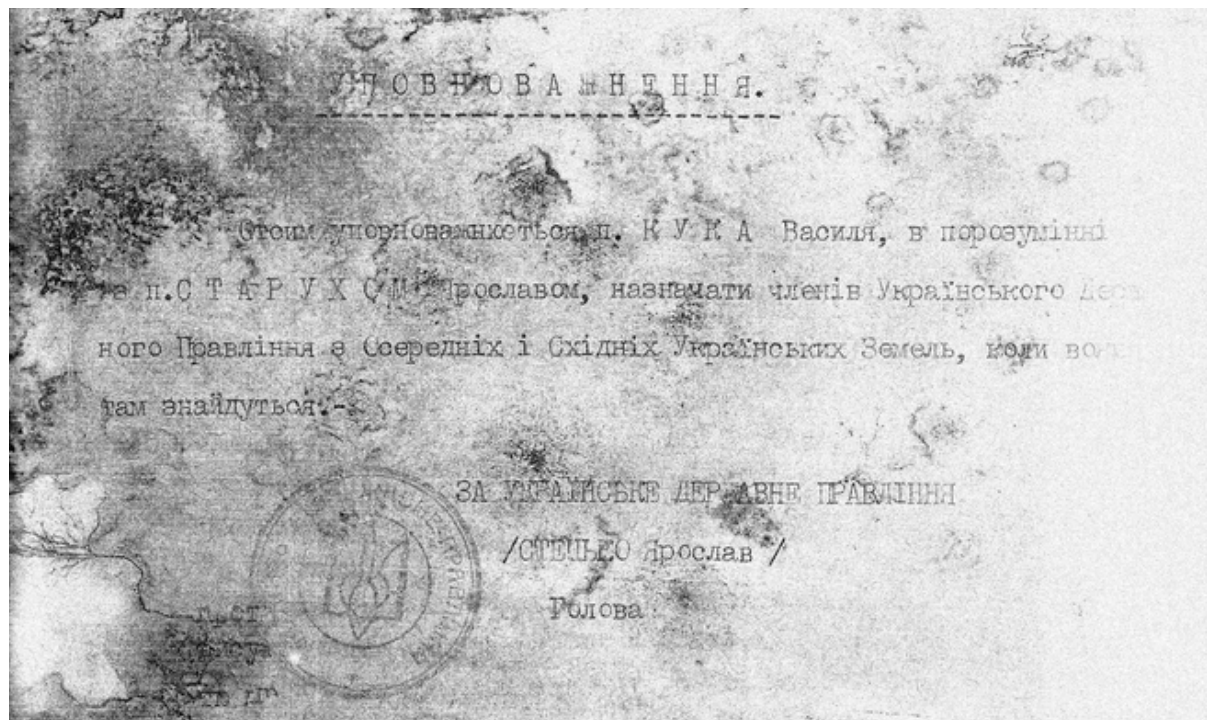
Міністерство закордонних справ УДП проводило заходи, спрямовані на визнання УДП іншими країнами.

Крім того, зусиллями УДП було відновлено роботу Українського червоного хреста, випрацьовано державну схему шкільництва та нормалізовано рух залізниці. 6 липня 1941 року УДП було організовано і проведено збори громадських лідерів у Львові, на яких було ухвалено про створення Ради Сеньйорів як дорадчого органу при УДП, президентом якої обрано доктора Костю Левицького, а його заступником – митрополита Йосипа Сліпого. Почесним головою запрошено митрополита Андрея Шептицького.

7 липня 1941 року Голова УДП Ярослав Стецько надав Уповноваження (див. копію документа) провіднику Київської похідної групи Василю Куку в порозумінні з Ярославом Старухом призначати членів уряду на центральних і східних землях України [9].

Варто зауважити, що похідні групи

ОУН були створені ОУН («мельниківцями») та ОУН(р) («бандерівцями») з метою організації зі свідомих українців на українських землях органів місцевого самоуправління під час Другої Світової війни. Їм вдалося закласти майже у всіх східних областях свої осередки. Деякі члени похідних груп дісталися у жовтні 1941 р. аж до Криму, де створили у Сімферополі Український національний комітет, що мав стати організатором українського життя на півострові. Правда, після перших німецьких арештів чимало членів похідних груп відійшли на захід. Залишилися найбільш загартовані кадри, добре ознайомлені з методами конспірації й місцевими умовами. Серед них слід назвати В. Кука, Д. Мирона, Є. Стахіва та інших.

Складна політична ситуація, пов'язана з арештом провідного членства УДП, насамперед С. Бандери та Я. Стецька, вимагала від ОУН(р) важливих рішень. Тому у вересні 1941 року відбувається перша конференція ОУН(р), на якій прийнято рішення перебрати адміністрацію на низах у свої руки та продовжувати започатковану українським урядом працю.

Опираючись на підтримку населення ОУН(р) творили збройні сили повсталого народу, що привело врешті-решт до створення

УПА як загальнонаціональної структури, яка охоплювала терени не тільки Західної України, але й Центральної.

На окремих територіях, що знаходились під контролем армії, організовуються не якісь «повстанські республіки» («Колківська», «Антонівецька» тощо, а територія підвладна УССД, що була проголошена Національними Зборами у Львові від 30 червня 1941 року.

Так, згідно розпорядження ГК УПА від 15 серпня 1943 року стверджувалось, що на «всіх землях України, звільнених УПА від московських більшовиків і німців: касується засадничо колгоспна система... і впроваджується приватна селянська власність», іншим розпорядженням наказувалось приступити до виборів місцевих органів влади. Іншими словами, на Володимирщині, Горохівщині, Ковельщині, Костопольщині, Кременеччині та Сарненщині організовувалась українська цивільна адміністрація та втілювались у життя програмові документи ОУН – постава УССД зі справедливим суспільним ладом.

Згідно постанов Третього Надзвичайного великого збору ОУН(р), який відбувся у серпні 1943 р., оскільки керівництво УДП з різних причин не могло діяти, то УПА визначалась як «найвища та

єдино суверенна влада в Україні». Також тут йшла мова про земельну реформу, про форми власності у промисловості, торгівлі, демократичні права, рівність всіх громадян незалежно від національності. Тобто тут відображено загальноукраїнську революційну платформу.

У листопаді 1943 р. було завершено організацію військової структури УПА. Створено Головний військовий штаб (ГВШ) УПА з 7 штабами відділів: оперативне, розвідки, постачання, персональне, вишкільне, політичного виховання, військових інспекторів. ГВШ УПА підпорядковувалися штаби 3-х Генеральних військових округ: УПА–Північ (Волинь і Полісся), УПА–Захід (Галичина) та УПА–Південь (Хмельниччина, Вінниччина й східні терени), що поділялися на військові округи, яких на початку 1944 року було 11: 3 – в УПА–Північ; 6 – в УПА–Захід; 2 – в УПА–Південь (після 1944 УПА–Південь практично перестала існувати, однак фігурувала у наказах ГВШ УПА до 1949) [10].

Першим шефом Штабу став генерал-хорунжий Леонід Ступницький – «Гончаренко»; у грудні 1943 року його очолив генерал-хорунжий Олекса Гасин – «Чорнота» («Лицар»); від січня 1944 року – генерал-хорунжий Дмитро Грицай – «Перебийніс», а від січня 1946 року – знову Гасин, котрий обіймав цю посаду аж до своєї смерті в 1949 році [11].

У липні 1944 р. за ініціативою УПА зорганізувався із представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). Згідно Тимчасового устрою УГВР проголошувалася верховним органом українського народу в його революційно-визвольній боротьбі. Метою організаторів було створення ширшої суспільно-політичної бази для боротьби збройного підпілля проти німців і більшовиків та притягнення до неї кадрів з-поза ОУН, хоч остання залишалася організаційною й ідеологічною базою УГВР. На зборах, якими керував Ростислав Волошин (Голова Президії Великого Збору УГВР), схвалено тимчасовий устрій, платформу та універсал УГВР до українського народу.

УГВР ухвалила демократичні засади державно-політичного життя і соціально-економічну програму майбутнього устрою України. Обрано президію УГВР: президент – Кирило Осьмак, віце-президент – Василь Мудрий, о. Іван Гриньох та І. Вовчук, генеральний секретаріат (голова Роман Шухевич), генеральний суд і генерального контрольного.

УГВР очолила організовану політично-військову боротьбу (ОУН і УПА). УР, як пише А. Русначенко, з утворенням УГВР дістала і своє політичне представництво на загально-національному рівні. Треба зауважити, що такого поєднання: армії, переважно політичної організації і загальнонаціонального представництва – не мав жоден з рухів у східноєвропейських народів у роки війни [12].

Якщо ми говоримо про український національно-визвольний рух 1940-х років як про УР, тоді УГВР ми протиставляємо «уряду УССР» як експозитурі російсько-більшовицької імперії, а не якомусь українському чиннику.

Метою УР 1940-х років була постава Української держави з відповідними державними інститутами, а насамперед своїм військом. Українську Державу 1940-х можна вважати Другою Українською Республікою, після УНР.

У збройному відношенні УР зазнала поразки у силу внутрішніх і зовнішніх обставин. Чи була на часі? Петро Полтава у праці «Концепція самостійної України і основні тенденції розвитку сучасного світу» писав: постання нових незалежних держав – то є основна тенденція сучасного століття. Україна постала на руїнах СРСР, так і в наслідок незавершеної революції 1940-х років.

З цієї незавершеності і наша війна з російською федерацією, адже свою теорію визвольної революції Степан Бандера виводить з глибинних ідеологічно-світоглядних, суспільно-політичних, економічно-програмових, релігійно-правових основ християнського українського революційного визвольного націоналізму, з основними універсального значення ідеями «свобода народам» – «свобода людині»,

а метою визвольної революції визначив національні держави [2].
– розвал російської імперії на незалежні

Джерела і література

1. Рамзенко В. «Чому ми за Українську Самостійну Соборну державу». URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ramzenko_Vsevolod/Chomu_my_za_USSD/
2. Бандера С. «Перспективи Української революції». URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bandera/Perspektyvy_ukrainskoi_revolutsii/
3. Шайкан В. О. Спроби легалізації органів української адміністрації, створених на початковому етапі з ініціативи ОУН (Б) і ОУН (М) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наукових статей / НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2005. Вип. 9. Част. 2. С. 492-499.
4. Звіт голови Тернопільської обласної управи В. Охримовича Проводові ОУН у Львові про ситуацію в Тернопільській області за 20–30 липня. ЦДАВОВУ. Ф.3833. Оп.1. Спр. 15. Арк.57–61 // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: збірник документів і матеріалів / під заг. ред. Я. Дашкевича, В. Кука. Львів : Піраміда, 2001. С. 323–326.
5. Наказ начальника Крем'янецького повіту на Тернопільщині М. Редьки про створення повітових установ від 9 липня 1941 р. Українська пресова служба. Львів, 1941. 30 лип. Ч.2. С.7. // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: збірник документів і матеріалів / під заг. ред. Я. Дашкевича, В. Кука. Львів : Піраміда, 2001. С. 255–256.
6. Звіт Українського кооперативного банку в Бережанах на Тернопільщині Українському державному правлінню у Львові про створення Фонду віднови державного життя від 19 липня 1941 р. ЦДАВОВУ. Ф.3833. Оп.1. Спр. 15. Арк.48 // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: збірник документів і матеріалів / під заг. ред. Я. Дашкевича, В. Кука. Львів : Піраміда, 2001. С. 276.
7. Кременецький вісник. 1941 р. 9 серпня // ДАТО.
8. Полянський Ф. 75-річчя Акту відновлення Української держави // Свобода. 2016. № 54 (15 лип.).
9. Аліна Понипаляк. Місія «Незалежність». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/13/159478/>
10. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949: Довід. Нью-Йорк, 1994; Якимович Б. Збройні сили України : нарис історії. Л., 1996.
11. В'ятрович В., Грицьків Р., Дерев'яний І., Забілий Р., Сова А., Солодь П. УПА. Історія нескорених. Львів. ЦДВР. 2007. 72 с.
12. Русначенко А. Українська незавершена революція 40–50-х років. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Rusnachenko_Anatolii/Ukrainska_nezavershena_revolutsiia_40_50-kh_rokiv/

Катеринюк Любов,

завідувач сектора відділу нової та новітньої історії,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

РОМАН ШУХЕВИЧ. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

Мова йде про те, як епоха, суспільно-політичні процеси та інші морально-етичні й національно-патріотичні чинники впливали на формування особистих якостей Романа Шухевича, його характеру і волі як майбутнього командира, провідника і нескореного борця за українську незалежність.

Annotation: *It is about how the era, socio-political processes and other moral-ethical and national-patriotic factors influenced the formation of Roman Shukhevych's personal qualities, his*

character and will as a future commander, leader and indomitable fighter for Ukrainian independence.

Ключові слова: *символ, командир, провідник, національно-визвольна боротьба, воля і незалежність України.*

Key words: *symbol, commander, guide, national liberation struggle, will and independence of Ukraine.*

Роман Шухевич – одна з найвизначніших постатей в українському національно-визвольному русі 30–40-х років ХХ ст. В історичній літературі та в спогадах сучасників він виступає як людина-легенда і символ – символ незламності і нескореності, безмежної відданості ідеям боротьби за волю і незалежність українського народу.

Роман Шухевич – феноменальна особистість, наділена унікальними природними здібностями і талантом. Його світогляд, переконання і національно-патріотична свідомість формувалися в благодатному родинному середовищі і в атмосфері тих суспільно-політичних процесів, які відбувалися в перші десятиліття ХХ ст. Перша світова війна і Українське січове стрілецтво, розпад найбільших світових імперій і проголошення державності на українських землях, гіркі поразки, втрати і розчарування.

Роман Шухевич зумів виховати в собі високу принциповість і безкомпромісність та сильні вольові якості в боротьбі за основну ціль – волю і незалежність України. Він був не лише творцем і організатором армії УПА, але й провідником та політичним й ідеологічним натхненником всього українського національно-визвольного руху в період Другої світової війни.

Роман Шухевич народився 30 червня 1907 р. у Львові. Родина Шухевичів znana в Галичині як національно свідомо і високопатріотична. Прадід Романа Осип був священником. Попри свою основну духовну діяльність займався перекладом творів зарубіжної літератури, зокрема Вергілія, Шиллера, Вальтера Скотта та ін. Вийшло посмертне видання його перекладів, високу оцінку якому дав Іван Франко. Дід Романа – Володимир Шухевич – відомий вчений, дослідник Гуцульщини (вийшло двотомне видання), один з організаторів крайових етнографічних виставок, громадський і

культурний діяч, активіст «Просвіти», дійсний член НТШ. Його дядько Степан Шухевич був відомим юристом, адвокатом. Він активний учасник національно-визвольних змагань, воював в УГА. Батько – Осип-Зеновій Шухевич – за фахом правник, багато років працював суддею. Мати – Євгенія-Емілія Стоцька – дочка пароха в с. Оглядів на Львівщині. Як бачимо, родинні життєдайні джерела ще з дитинства стали для Шухевича вагомим чинником духовного та ідейного зростання. Ранні дитячі роки Романа пройшли в с. Краковець Кам'яно-Струмилівського повіту та в самій Кам'янці-Струмилівській (тепер Кам'янка-Бузька Львівської області), за місцем роботи батька. Там здобув і початкову освіту. В період ЗУНР батько Романа займав посаду міського комісара в Кам'янці-Струмилівській, за що пізніше був покараний польською владою. З 1917 по 1925 р. Р. Шухевич навчався в академічній гімназії у Львові. Навчався він досить успішно (майже всі предмети – «дуже добре»). Разом з тим, він активно займався багатьма видами спорту: легка атлетика, волейбол, баскетбол, фехтування, плавання, планеризм. На спортивних змаганнях часто виборював першість. Все це в повній мірі сприяло загартуванню його тіла і духу для майбутньої боротьби.

Під час навчання в гімназії Р. Шухевич проживав у Львові у своєї бабусі Герміни. У її будинку декілька років квартирував Євген Коновалець – на той час уже досить відомий український політичний і військовий діяч, один з лідерів української національної революції 1917–1920 рр. Досвідчений Є. Коновалець мав великий вплив на юного Шухевича. Вони часто спілкувалися, обговорювали складні проблеми подальшої національно-визвольної боротьби за вільне майбутнє України. Роман часто бував присутній на зібраннях Є. Коновальця і його соратників. Такі стосунки зіграли доленосну

роль в його житті. Він ідейно зростав і мужнів в своїх переконаннях. 18-річним юнаком в 1925 році він став членом Української Військової Організації, створеної Євгеном Коновальцем в 1920 р.

В гімназійні роки Роман Шухевич активно включився в пластовий рух. Він був організатором пластового куреня «Чорноморці» та «Ясний Тризуб». Своєю пластовою діяльністю він проявляв себе справжнім українським патріотом, борцем за народні інтереси.

Після закінчення гімназії Р. Шухевич зробив спробу вступити до Львівської Політехніки на будівельно-архітектурний факультет, але вже в той час польська влада вважала його неблагонадійним, і тому він не був прийнятий. Рік навчався в Данцігу. І лише завдяки знайомству батька з одним із професорів Львівської Політехніки в 1926 році був зарахований на другий курс будівельно-архітектурного факультету цього навчального закладу. Його не приймали до Політехніки виключно з політичних міркувань, оскільки всі вступні іспити він склав на «дуже добре». Цей навчальний заклад Роман закінчив в 1934 році і отримав диплом інженера.

1925 р. став визначальним у житті Романа Шухевича. 19 жовтня 1925 р. за дорученням Крайової Команди УВО Роман Шухевич і Богдан Підгайний добровільно зголосилися здійснити атентат на шкільного куратора Львова Станіслава Собінського, який був запеклим українофобом. В українських школах запроваджував використання польської мови і польської символіки. Оскільки УВО – військова організація, її члени залучалися до організації і здійснення експропріаційних заходів, а також влаштовували замах на найбільш одіозних осіб – представників владних структур та керівників установ, які проводили антиукраїнську політику. Крайова Команда могла доручити цю справу комусь з більш досвідчених членів організації. Але Р. Шухевич добровільно пішов на цей крок. Таке рішення коштувало йому великих душевних мук та інтелектуальних роздумів. Він довів самому собі, що готовий на серйозний вчинок, який безповоротно

змінить його життя. Атентат виконав Богдан Підгайний. Револьвер Р. Шухевича дав осічку. За це вбивство були заарештовані інші особи. Р. Шухевич і Б. Підгайний як справжні виконавці готові були понести покарання, однак Крайова Команда УВО заборонила їм це робити.

Р. Шухевич остаточно вибрав шлях безкомпромісної боротьби за свободу і державність України. В подальшому Р. Шухевич активно брав участь в підготовці і проведенні багатьох успішних акцій УВО.

Друга половина 20-х, перша половина 30-х років ХХ ст. стали для Р. Шухевича періодом інтенсивного військового вишколу. Він розвивав в собі здібності військового аналітика і стратега.

В лютому 1929 року Р. Шухевич став членом ОУН і був призначений військовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН. Його участь в цій організації стала архіважливим періодом діяльності майбутнього командира, зокрема, саме в середовищі ОУН він розробив теоретичні засади перманентної української революції і започаткував дискусію з цього приводу.

Роман Шухевич і його однодумці вважали, що український народ, перебуваючи під тяжким гнітом, повинен здобути своє визволення революційним шляхом. І головне завдання українських націоналістів, як провідної сили на даному історичному етапі, широко пропагувати в народних масах ідеї і методи боротьби, навіть найбільш радикальні. Тут ми бачимо Шухевича як реально мислячого політика. Він чітко розуміє суть моменту, вірить в успіх революції і в перспективу української незалежності. Коли в ОУН розгорнулася дискусія про необхідність створення української армії, старші члени організації виступали за формування армії за кордоном. Однак Шухевич та ряд інших його соратників висловлювалися категорично за організацію військової сили на західноукраїнських землях.

Вже в свої 25 років Р. Шухевич був сформованим національно-свідомим борцем-революціонером. Попри радикалізм і безкомпромісність він завжди намагався бути виваженим і конструктивним.

Серед багатьох обдарувань Р. Шухевича була і музика. Він навчався грі на фортепіано у Львівській консерваторії. Його улюбленими композиторами були Ф. Шопен і Е. Гріг. Грою Романа захоплювалося його оточення. На одному з концертів у Львівській опері Р. Шухевич акомпанував своєму братові Юрію, який співав в цьому театрі. Йому навіть радили серйозно присвятити себе музиці. На що він відповідав, коли український багатостраждальний народ мучиться у неволі, він не може сидіти за фортепіано.

Як військовий референт ОУН Роман Шухевич основну свою діяльність зосереджував на військовій підготовці молодих членів організації.

Діяльність ОУН пов'язана з організацією численних протестних акцій проти антиукраїнських дій польської влади. Чимало з них відбувалося за участю Романа Шухевича. Атенгати, які влаштовували члени ОУН, не вважалися проявами терору, а були справедливою помстою за наругу над українським народом.

Справжнім вибухом для польського суспільства стало вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, яке здійснив бійовик ОУН Гриць Мацейко 15 червня 1934 р. у Варшаві. Це була відплата за пацифікацію і за знущання над українським населенням.

Польська поліція вдалася до масових арештів, особливо серед членів ОУН. Було затримано за звинуваченням у вбивстві Б. Перацького 18 чоловік на чолі з С. Бандерою. Роман Шухевич був заарештований 18 червня 1934 р. і відправлений в концтабір Береза Картузька.

З 13 листопада 1935 по 19 січня 1936 р. тривав т. зв. Варшавський судовий процес над звинуваченими в атентаті. Роман Шухевич проходив як свідок. Польська влада намагалася влаштувати справжнє судилище. Підсудним заборонялося говорити українською мовою під загрозою штрафу у 200 злотих. За слова «Слава Україні» суддя Посемкевич карав виведенням із зали суду або арештом на одну добу. Хлопці поводити себе стійко і незламно, як справжні українські патріоти. Коли адвокат запитав Шухевича, що

спонукало його стати членом ОУН, він гордо відповів: «Це було велінням мого серця».

Польська влада не задовільнилася лише вироками, винесеними на суді у Варшаві. Вона хотіла повністю дискредитувати ОУН перед суспільством і заборонити її діяльність. З цією метою був організований т. зв. Львівський процес, який тривав з 31 травня по 26 червня 1936 р. Р. Шухевичу інкримінувалося намовляння на вбивство директора гімназії І. Бабія, студента Я. Бачинського, секретаря радянського консульства у Львові А. Майлова. Адвокатом Романа був його дядько Степан Шухевич.

Р. Шухевич вів себе гідно і виважено. Він відкидав всі звинувачення у підбурюванні до вбивств, визнав лише свою приналежність до ОУН, але не як бойового референта, а як зв'язкового. Завдяки вмілому захисту адвоката всі обвинувачення з Р. Шухевича були зняті за винятком членства в ОУН. Він був засуджений на 4 роки, але в зв'язку з амністією строк покарання скоротився до двох років.

Як багатогранна особистість Р. Шухевич проявив себе і в бізнесовій діяльності. В березні 1937 року він заснував рекламну фірму «Фама», яка не тільки забезпечувала роботою членів ОУН, але і через рекламну продукцію намагалася пропагувати націоналістичні ідеї. Р. Шухевич вміло вів «подвійну бухгалтерію», таким чином вирішуючи не лише політичні, але і фінансові проблеми.

На кінець 30-х років ХХ ст. Р. Шухевич став визначною постаттю в українському національно-визвольному русі: фізично і духовно загартованою, морально стійкою, з чітко визначеними ідеалами боротьби за майбутнє української нації.

Своє перше героїчне випробування Роман Шухевич («Борис Щука») пройшов, захищаючи Карпатську Україну як нове державне утворення на території Закарпаття. В Різдва ніч 1939 р. йому вдалося перейти польсько-чехословацький кордон. В м. Хуст допомагав українській владі організувати оборону держави та очолив Карпатську Січ. Ризикуючи життям брав участь у боях з угорськими окупантами.

Після розколу в ОУН в лютому 1940 р.

він приєднався до ОУН (революційної) під проводом Степана Бандери, однозначно поділяючи його погляди на стратегію і тактику боротьби.

Світ наближався до великої кривавої війни. Німецький нацизм уже завойовував Європу. Для Романа Шухевича розпочинався найбільш складний і найбільш відповідальний етап його життя. Саме в цій війні в повній мірі проявився його геній командира, політика, провідника. Завдяки його організаторському хисту і вмілій стратегії було створено унікальну військову формацію – Українську Повстанську Армію, яка стала провідною національно-визвольною силою в Україні під час Другої світової війни.

Р. Шухевич боровся до кінця і сповна

виконав свою місію. Він не полишив рідної землі і загинув як герой.

Роман Шухевич і його епоха – це не лише історія, це дороговказ для поколінь українців, бо надважливо не зійти з цієї дороги, щоб зберегти і захистити свободу і незалежність України.

Джерела та література

1. Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Життя і боротьба генерала «Тараса Чупринки» (1907–1950) : документи і матеріали. Київ – Торонто, 1980. Т. 10.
2. Літопис Української Повстанської Армії. Генерал Роман Шухевич «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА / ред. П. Потічний та М. Посівнич. Торонто – Львів : Видавництво Літопис УПА, 2007. Т. 45.
3. Янів В. Шухевич-Чупринка – людина і символ. Мюнхен, 1950.
4. Кравців Б. Людина і вояк. Нью-Йорк, 1952.
5. Мірчук П. Шухевич – командир армії безсмертних. 1970.
6. Посівнич М. Нескорений командир. Київ – Торонто, 2008.
7. Збірник на пошану ген. Романа Шухевича. Нью-Йорк, 1990.

УДК 94 (477) «1939/1945»

Марчук Ігор,
завідувач відділу історії,
Рівненський обласний краєзнавчий музей

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (СМЕЛЬНИКІВЦІВ) НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У 40-Х РР. ХХ СТ.

У роботі розповідається про формування підпільної мережі ОУН(м) на півночі Тернопільської області. Характеризується організаційна структура та керівний склад цієї мережі. Також висвітлюється історія створення Українського партизанського відділу № 21.

Annotation: *The work tells about the formation of the underground network of the OUN(m) in the north of the Ternopil region. The organizational structure and leadership of this network are characterized. The history of the creation of the Ukrainian Partisan Unit No. 21 is also covered.*

Ключові слова: ОУН (м), підпілля, український національно-визвольний рух, українські повстанці, німецька окупація, Крем'янецький регіон.

Key words: OUN (m), underground, Ukrainian national liberation movement, Ukrainian rebels, German occupation, Kremyanetsky region.

Історія українського національно-визвольного руху 40–50 рр. ХХ століття має певні білі плями, пов'язані з тим, що у різних регіонах заходу України діяли дві організації ОУН – бандерівці та мельниківці. Вони доволі часто конкурували, а іноді й конфліктували між собою. Оскільки північ Тернопільської області у часи німецької окупації належала до Рейхскомісаріату «Україна», то місцеве підпілля ОУН(м) отримувало вказівки у своїй діяльності не з міста Тернопіль, а з міста Рівне, де знаходилося керівництво обласного проводу (екзекутиви) ОУН(м).

З жовтневого звіту Рівненської обласної екзекутиви ОУН(м) дізнаємось, що на час укладання звіту вже діяв Крем'янецький повітовий провід ОУН(м). Його керівництво на той час встигло організувати районні екзекутиви та провести з місцевими оунівцями дві наради. Наступна нарада планувалася на 23 листопада 1941 р. Щодо адміністративного устрою Крем'янецької округи, то вона у часи німецької окупації була розподілена спочатку на 12, а пізніше на 10 районів. Районні структури були створені у Білозірці, Великих Бережцях, Вишнівці, Вишгородку, Великих Дедеркалах, Катербурзі, Колодному, Ланівцях, Почаєві, Шумську, Старому Олексинці, Угорську. У травні 1942 р. німці ліквідували Білозірський та Вишгородецький райони, включивши їх у склад Ланівецького району. Чи вплинуло це на структуру районних проводів ОУН(м) на Крем'яничині важко сказати, не маючи звітних документів самого підпілля.

У звіті від 30 листопада 1941 р. організаційний референт Рівненського обласного проводу ОУН(м) «Богдан» зазначає, що вже діє Дубенський окружний провід ОУН(м), котрий охоплює повіти Крем'янець та Дубно. *«Повіти є поділені на райони, райони на станиці, станиці на поодинокі відділи, а відділи на звена ОУН»* [1, арк. 6].

Також організаційний референт

«Богдан» стверджував, що у цій окрузі вже досить добре організована робота і є значна кількість членів організації. Очолював на той час Дубенську округу Ю. Омельчук, який одночасно керував і Дубенським повітовим проводом ОУН(м). На теренах цієї округи перебувало понад 50 членів ОУН(м). *«Повіт Крем'янець. Персональний склад повітової екзекутиви: Коваль – провідник, Пазюк – орг. референт, Богун – боєвий референт, Голуб – господарсько-фінансовий референт. Референта пропагандивного й культурно-освітнього брак»* [1, арк. 6–7]. Вдалося з'ясувати імена та прізвища згаданих у звіті під псевдонімами керівників: «Коваль» – це Ю. Пундик, «Богун» – І. Микитюк, «Голуб» – А. Семенюк.

М. Данилюк-«Блакитний», який приєднався до підпілля ОУН(м) на Крем'яничині весною 1942 р., у спогадах зазначає, що Крем'янецькою повітовою організацією ОУН(м) керував «Іскра». Ймовірно, під цим псевдонімом він мав на увазі Ю. Пундика-«Ковалю», який у червні 1942 р. мав передати повіт комусь з підлеглих і йти працювати у Рівненську обласну екзекутивну ОУН(м) [6, с. 48–49]. У подальшому він стверджує, що цю посаду обійняв організаційний референт повітового проводу ОУН(м) Сергій Тетерин-«Школяр». За іншими даними ці функції виконував В. Смикуржевський-«Троян», а періодично його могли замінювати «Школяр» чи «Зоряний».

Цікаво, що саме на теренах Крем'яничини відбулася важлива нарада керівного активу ОУН(м). Один з керівників ОУН(м) Я. Гайвас зазначає у листі до Р. Петренка, що у травні 1942 р. пройшла конференція у Почаєві. Після неї відбувся 15–16 серпня З'їзд українських націоналістів у Києві [5, с. 215]. Про Почаївську конференцію ОУН(м) відомо не так багато. Але вона прийняла важливі рішення для подальшої діяльності підпілля ОУН(м) на Волині.

30 вересня 1942 р. відбулася нарада

військовиків Крем'янецького і Дубенського повітів ОУН(м). З Дубенщини на нараду прибув «Ворон» – повітовий військовий провідник, брат якого очолював підпільну мережу у цьому регіоні. На нараді повідомлено, що Крем'янецький повіт виокремлюється як автономна одиниця для створення однієї з баз повстанського руху. Дубенська повітова організація ОУН(м) лише допомагає кадрами та озброєнням.

Згідно зі свідченнями затриманого 12 квітня 1944 р. члена Крем'янецького повітового проводу ОУН(м) С. Тетерина Катербурзький районний провід ОУН(м) очолював В. Собко, Вишнівецький – П. Шушкевич (пізніше Р. Маслюк), Почаївський – М. Присяжнюк, Угорський – священник П. Дубицький, Ланівецький (Вишгородецький) – Я. Скоропляс [2, арк. 15]. Інший учасник повітового проводу ОУН(м) Фока Росоловський-«Зоряний» стверджував, що з початку 1942 року очолював певний час Бережецький районний провід ОУН(м). У підпільній роботі йому допомагали місцеві жителі: Олексій Шпак, Михайло Семенюк, Мефодій Росоловський та Мидлик [3, арк. 20–23]. Пізніше «Зоряний» був переведений на посаду культурно-освітнього референта Крем'янецького повітового проводу ОУН(м). Також був інспектором районних проводів та заміщав інших референтів по потребі крім військової, молодіжної та жіночої референтур. За його даними на Крем'яничині діяло 8 районних проводів ОУН(м) – Бережецький, Почаївський, Старо-Олексинецький, Вишнівецький, Вишгородецький (Ланівецький), Катербурзький, Шумський, Угорський [3, арк. 36–41]. Тобто організація не змогла створити підпільну мережу у всіх адміністративних районах Крем'яничини і обійти своїх конкурентів з ОУН(б).

Весною 1943 року почала організовуватись «мельниківська партизанка». Займалися військовим напрямком на теренах Крем'янецького повіту М. Недзвецький-«Хрін» та М. Данилюк-«Блакитний».

М. Данилюк-«Блакитний», який очолював військову референтуру Крем'янецького повітового проводу ОУН(м) у спогадах підкреслює, що займався

підготовчою роботою ще з літа 1942 року: *«в повіті вже є сорок одна боївка, кожна по 4-6 осіб. Всі при зброї. Але мало кулеметів та автоматів. Лише два «максими» і три «діджари». Є три совєтські гармати, але що з ними робити, як нема фахівців до них?»* [6, с. 54–55]. У кінці липня того ж року поручник І. Михалинюк-«Малий» привіз «Блакитному» інструкцію формувати на місцях окрему військову сітку. Накопичувати зброю, боеприпаси, ліки [6, с. 56]. Через місяць, як стверджує М. Данилюк, у його підпорядкуванні вже було 450 осіб, але зброї на всіх не вистачало. З автоматичної зброї ця підпільна структура накопичила 12 кулеметів, 8 пістолетів-кулеметів та 42 автоматичні гвинтівки радянського виробництва [6, с. 60]. Весною 1943 року понад 100 шуцманів-українців пішло в ліс і стало основою «Українського партизанського відділу ч. 21». До них долучилася певна кількість добровольців. Але проіснував цей повстанський підрозділ ОУН(м) не дуже довго – орієнтовно 4 місяці.

У звіті ч. 2 про діяльність відділів УПА на півдні Волині від 11 червня по 10 липня 1943 року зазначено, що 6 липня відділи І. Климишина-«Крука» і Д. Казвана-«Черника» за наказом штабу УПА роззброїли відділ мельниківців, який діяв на Крем'яничині під назвою «Український Партизанський Відділ ч. 21» [4, арк. 8–9]. Майже всі старшини і вояки УПВ склали зброю та підпорядкувались УПА. *«Були, однак, випадки що підбурювані деякими особняками (Гарячий і Вусатий) стрільці пробували ставити опір, частина старшин та стрільців з місця заявили бажання ввійти в ряди УПА. Інші дістали дозвіл іти до дому... По переведенню слідства, старшини осталися під спеціальним надзором. Були й жертви. По стороні мельниківців – один вбитий та один важко ранений, що помер. По стороні УПА – один легко ранений»* [4, арк. 8–9].

Командир М. Андрощук-«Вороний» у своїх спогадах про ці події пише наступне: *«Під цю пору в Антоновецьких лісах, на захід від табору Крука – стояли табором мельниківська група в числі коло 4-ох сотень. Існування цієї групи започатковується*

від м. березня... Провід ОУН і УПА дає наказ роззброїти мельниківську групу, щоб тим самим покласти край отаманщині. У мельниківському таборі вже був до цього ґрунт приготовлений. В останній момент проведено розвідку і 2 відділи Крука і Черника в силі 6–7 сотень в середині дня, підійшли непомітно зі всіх сторін під мельниківський табір, оточили його. Боевою акцією керували: Крук, Черник, Кропива.

В таборі, коли зауважили це, упав наказ боронитись, але тут командування запропонувало зложити зброю. Після цього виникло замішання між мельниківцями. Деякі мельниківські верховоди кричали: «стріляти», але більшість були проти цього. Один, все таки горлав стріляти і сам схопився за зброю, та в ту хвилину був застрілений. Після цього Хрін сам наказав зложити зброю. На пропозицію: «хто має охоту, переходьте зі зброєю до УПА», – перейшла більша половина. Решта, зложивши зброю – розійшлась...» [7, с. 47].

М. Скорупський-«Макс» згадує, що загін у бойовому складі прибув вранці 6 липня у табір, вояки лягли відпочивати. Сотня «Лисенка» несла варту і займалася похованням вбитих. У таборі перебувало 500 осіб, але озброєних і вишколених було тільки три сотні [8, с. 113], що мали на озброєнні 21 ручний кулемет, 3 важкі скоростріли (два «максими» і один «кольт»), 8 мінометів (діючих лише три – 50 мм, 80 мм, 120 мм), одну гарматку калібром 45 мм. Крім того було 15 верхових коней для розвідників і командирів, шість пар коней для перевезення вантажу [8, с. 122–125]. Сотенним першої сотні був Юстим Омельчук-«Журба», другою сотнею командував бувший лейтенант Червоної армії «Лисенко», третя сотня-господарча мала трьох командирів «Гаркавенка», «Тигра» і «Вітра». Сам «Макс» після роззброєння

перейшов у діючий відділ УПА.

Значна частина членів ОУН(м) залишилася в лавах УПА, інші, не маючи вказівок від керівництва, перебували вдома. М. Данилюка-«Блакитного» було усунуто від керівництва військовою референтурою і він роздумував, що робити далі [6]. Врешті-решт емігрував за кордон, став лікарем і написав книгу спогадів «Повстанський записник». Через тертя і непорозуміння між ОУН(м) та ОУН(б) керівництво Крем'янецького повітового проводу ОУН(м) приймає рішення відправити свої кадри в Український легіон самооборони, що формувався німецькою окупаційною адміністрацією на теренах Волинської області. За свідченнями «Зоряного» тоді емігрувало чи перейшло на службу в УЛС орієнтовно 400 місцевих членів ОУН(м) [3, арк. 60]. Практично, Крем'янецьчина залишилася майже без кадрів, тільки невелика кількість мельниківців опинилася в підрадянській дійсності. Організаційної роботи вони майже не проводили і поступово були виявлені та репресовані радянськими карально-репресивними органами.

Джерела та література

1. Архів ОУН. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 16.
2. Архів УСБУ в Тернопільській обл. Спр. П-10709. Арк. 84.
3. Архів УСБУ в Тернопільській обл. Спр. П-2976. Арк. 328.
4. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 112.
5. Петренко Р. Слідами «Армії без держави». Київ-Торонто, 2004. 272 с.
6. Данилюк М. Повстанський записник. Київ, 1993. 192 с.
7. Андрощук М. Записки повстанця. Торонто-Львів, 2011. 128 с.
8. Скорупський М. Туди, де бій за волю. Київ, 1992. 352 с.

Дишлюк Ольга,
заступник начальника відділу інформації та використання
документів державного архіву Тернопільської області

ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-СЛІДЧИХ СПРАВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Жінка України завжди брала участь у політичному житті народу. Вона була не тільки матір'ю і дружиною, а й активним учасником суспільно-політичного життя і навіть воїном. Якщо взяти чисельність жінок у підрахунку жертв, то вона була безсумнівно меншою, як чоловіків. Тут слід врахувати не тільки членів організації ОУН і безпосередніх воїнів УПА, але всю ту величезну «жіночу сітку», без якої діяльність сотень, куренів і підпільних звен була б немисливою.

Про складну долю підпільниць можна дізнатись з архівно-слідчих справ, переданих СБУ в державний архів Тернопільської області, вихідців із Тернопільщини, активних учасників національно-визвольного руху українського народу 40–50-х років ХХ століття.

Лісевич Стефанія Павлівна.

Лісевич Стефанія Павлівна, 1922 року народження, уродженка і жителька с. Вибудів Бережанського повіту, Козівського району. З псевдо «Квітка» перебувала в ОУН з 1939 року, як медсестра. У червні 1941 року брала участь у проголошенні Самостійної України у Львові. З 1942 року призначено

станичної жіночої сітки ОУН, підтримувала зв'язки з Михайлом Коцюрком (псевдо «Буревій»), якого переховувала у своєму будинку. Особливою нарадою при МДБ СРСР ув'язнено в виправно-трудоий табір терміном на 8 років [1].

Стецишин Осипа Іванівна.

Стецишин Осипа Іванівна, 1929 р. н., уродженка і жителька с. Глещава Тербовлянського повіту. Перебувала в ОУН під псевдо «Ружа», була особистою зв'язковою провідника «Акаса» Салець Стефан Онуфрійович. Із справи зрозуміло, що, незважаючи на тортури, місце перебування своїх побратимів, членів ОУН/УПА не виказала. Особливою нарадою при МДБ СРСР ув'язнено в виправно-трудоий табір терміном на 7 років [2].

Кирилось Стефанія Іванівна, жителька міста Тербовля, закінчила бухгалтерські курси, працювала головним бухгалтером Тербовлянського цегельного заводу. Була помічницею районного провідника «Ориста», сама ж отримала псевдо «Зірка», підтримувала тісні зв'язки

референтом «Романом», а після того коли його було замордовано в застінках НКВД, написала вірш «Могिला» – повний смутку та із закликом до боротьби.

Кирилось Стефанія Іванівна.

07 травня 1949 року Стефанію було заарештовано. У звинувачувальному вирокі вказано: «Зірка збирала і переписувала дані розвідувального характеру, писала листи антирадянського змісту, складала вірші, а на озброєнні мала револьвер і гранату». Отримала 10 років позбавлення волі [3].

Дусяк Олена Іванівна.

Дусяк Олена Іванівна, 1921 р. н., уродженка с. Лисівці Заліщицького повіту. Перебувала в складі ОУН під псевдо «Леся». Підтримувала зв'язки районним провідником

псевдо «Ігор», в її будинку проводились збори оунівського підпілля. Також «Леся» розповсюджувала листівки ОУН, вивчала військову справу, брала участь в операціях УПА. Особливою нарадою при МДБ СРСР ув'язнено в виправно-трудолий табір терміном на 10 років. Після звільнення у 1956 році на Україну повернутись не дозволили. До кінця життя довелось жити в далекій і чужій Новосибірській області [4].

Паращук Ольга Михайлівна, 1925 р. н., уродженка с. Варваринці Тербовлянського повіту. Перебувала в ОУН під псевдо «Стріла». Одним з найцікавіших документів справи є акт графологічної експертизи та фотокопія листа «Вісті із Варваринців» написаного рукою Ольги Михайлівни із закликом боротьби проти більшовицьких окупантів. Згідно звинувачувального заключення отримала 7 років виправно-трудолий таборів. Після звільнення підпільницю було направлено на спецпоселення в Норильськ [5].

Семенець Текля Пилипівна.

Семенець Текля Пилипівна, 1925 р. н., уродженка с. Котів Бережанського повіту, закінчила педучилище в Бережанах, працювала вчителькою в школі. З 1942 року перебувала в ОУН під псевдо «Калина», а згодом «Тамара», допомагала пораненим повстанцям, виконувала обов'язки зв'язкової. В 1944 році вступила в УПА в сотню «Ворона» в Карпатах. Після повернення переховувала в спеціально збудованому схроні поранених повстанців. Особливою нарадою при МДБ СРСР ув'язнено в виправно-трудолий табір терміном на 10 років [6].

Костюк Ганна Онуфрїївна, 1920 р. н., жителька с. Довге Тербовлянського району.

З 1942 року перебувала в ОУН під псевдо «Хмара», виконувала доручення зв'язкової між районним провідником Романом Морозом псевдо «Лис-Дзвін» і представником центрального проводу Іваном Збаращуким псевдо «Довбуш». Згідно звинувачувального заключення Ганну Онуфріївну було засуджено на 10 років виправно-трудових таборів [7].

Костюк Ганна Онуфріївна.

Гребенюк Ріта Петрівна, 1930 р. н., жителька с. Гриньки Ланівцького району. З 1946 року підтримувала зв'язок з куцшовим під псевдо «Голуб», заготовляла і постачала теплу одягу і продукти харчування. У січні 1946 року брала участь у прикрашенні могили-пам'ятника, побудованого на честь полеглих повстанців. При приході енкаведистів намагалась покінчити життя самогубством, із словами: «Слава Україні» кинулась в колодязь. Особливою нарадою при МДБ СРСР ув'язнено в виправно-трудовий табір терміном на 10 років [8].

Гребенюк Ріта Петрівна.

Белей Марія Іванівна, 1913 р. н., жителька м. Тернополя. До арешту у червні 1941 року працювала в обласному дорожньому відділі архіваріусом. Входила в склад жіночої розвідувальної сітки при

Окружній Екзекутиві ОУН. Серед речових доказів: брошура «Мапа і історія України». Особливою нарадою при НКВС СРСР ув'язнено в виправно-трудовий табір терміном на 3 роки [9].

Турчин Марія Пилипівна.

Турчин Марія Пилипівна, 1930 р. н., уродженка с. Івачів Горішній Тернопільського повіту в сім'ї активних членів ОУН. Сестра Анна в 1945 році засуджена на 20 років позбавлення волі. Батько і мати заарештовані в 1948 році. Брат Степан з 1944 року член УПА псевдо «Арсен», «Клен», референт пропаганди районного проводу ОУН, вбитий в 1946 році. Сама ж Марія Пилипівна підтримувала зв'язки з членами УПА: збирала і постачала продукти, прала білизну. Одночасно листувалась з засудженими повстанцями. У будинку батьків під час обшуку у 1948 року було знайдено портрет Є. Коновальця та Тризуб зображений на склі у рамці.

Особливою нарадою при МДБ СРСР Турчин Марію Пилипівну як соціально-небезпечний елемент заслано в Красноярський край терміном на 10 років [10].

Кошелівська Ірина Василівна.

Кошелевська Ірина Василівна, 1926 р. н., уродженка с. Острів Тернопільського повіту. Брат, Кошелевський Іреній, перебував в УПА, загинув в одній з військових операцій. При затриманні у Кошелевської Ірини був вилучений блокнот з піснями. Наводжу уривок однієї з них:

*Ой війна, війна, світова війна.
Ждала мати сина, а його нема.
Ой не плач сестричко, не кажи нікому
Більше не повернусь до рідного дому.
Мене розстріляли московські кати.
Ой не плач матусю, не плач, не журися.
Твій син за Україну, за самостійну бився.*

Особливою нарадою при МДБ СРСР Кошелевську Ірину Василівну, як соціально-небезпечний елемент заслано в Кемеровську область терміном на 5 років [11].

Усі вони були реабілітовані у 1990-х роках «через відсутність супутніх доказів, які підтверджують умови притягнення до кримінальної відповідальності» – читаємо в реабілітаційній постанові.

Важко сказати про кількість жінок, що брали участь в УПА. По-перше, у зв'язку з відсутністю загального офіційного реєстру та дуже невеликою кількістю документів, які б подавали кількість повстанців за гендерною ознакою. Крім того, треба відрізнити підпілля ОУН та відділи УПА. В ОУН жінки, як і чоловіки, були задіяні в терористичних актах. Більшість жінок в УПА були задіяні в медичному секторі та референтурі зв'язку. Як і в інших збройних конфліктах, партизанських рухах вони були часто відповідальними за постачання ліків та продуктів.

Однак картина була б далеко неповною, подаючи жіночу участь в українському підпіллі тільки як допоміжну. Наприкінці Другої світової війни помітно зростає кількість жінок в так званій службі безпеки в ОУН(б), а також у референтурі пропаганди.

І, звісно, після 1954 року боротьба українського підпілля не закінчилась. У квітні 1960 року було поранено та заарештовано Марію Пальчак під час так званого останнього бою УПА з радянськими силовиками у квітні 1960 року.

Так в наш час, 15 відсотків жінок входять до складу ЗСУ, що воює в російсько-українській війні.

Низка імен жінок, які перенесли муки, тортури тягнуться в безкінечних чорних днях і ночах цієї трагічної доби. Перегортаючи сторінки архівно-слідчих справ, із трепетом читаючи ці матеріали усвідомлюєш, що це тільки частина кривавого рахунку жертв, який губиться у невідомому.

І на завершення хочеться процитувати слова із вірша Марії Заболотної, медсестри УПА, із м. Чорткова, написаний у 1946 році:

*На допит йдучи, хрестяться люди,
Йдеш до чекіста, йдеш на тортури.
Минеться горе, Бог лиш вічний.
Потомки скажуть, хто був наш слідчий.*

Джерела та література

Державний архів Тернопільської області:

1. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 134.
2. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 156.
3. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 2166.
4. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 162.
5. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 215.
6. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 222.
7. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 275.
8. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 1098.
9. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 1808.
10. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 1858.
11. ДАТО. Ф. 3429. Оп. 3. Спр. 1101.

ПОСТАТЬ ГАЛИНИ ДИДИК НА ТЛІ ЕПОХИ: ІСТОРІЯ ТА ПАМ'ЯТЬ

На скрижалях української історії серед імен жінок-героїв вписано й ім'я Галини Дидик. Мужність, непохитність, витривалість та вірність національним ідеалам, що були закладені в естві водночас тендітної й добродушної натури можуть прислужитися яскравим прикладом у процесі національно-патріотичного виховання молодого покоління. Що, до речі, сьогодні набуває особливо актуального значення.

У переважній більшості публікацій, присвячених Галині Дидик, автори зосереджуються на висвітленні цієї постаті, як активного учасника українського підпілля та жертву радянської репресивної системи. Що, звичайно, не викликає жодних сумнівів. Однак, поряд із цим, поза увагою залишаються окремі факти з її біографії, які є не менш важливими для повнішої характеристики цієї героїчної особистості. На кількох із таких фактів і акцентовано увагу у пропонованій статті.

Annotation: *On the tablets of Ukrainian history, the name of Halyna Didyk is inscribed among the names of female heroes. Courage, steadfastness, endurance and loyalty to national ideals, which were embedded in the being of a fragile and good-natured nature at the same time, can serve as a bright example in the process of national-patriotic education of the young generation. Which, by the way, is of particular importance today.*

In the vast majority of publications dedicated to Galina Didyk, the authors focus on highlighting this figure as an active participant in the Ukrainian underground and a victim of the Soviet repressive system. Which, of course, does not cause any doubts. However, along with this, certain facts from her biography remain overlooked, which, we believe, are no less important for a more complete characterization of this heroic personality. The proposed article focuses on several of these facts.

Ключові слова: музей, Галина Дидик, Українська Повстанська Армія, листи.

Key words: museum, Halyna Didyk, Ukrainian Insurgent Army, letters.

В експозиційній залі Бережанського краєзнавчого музею, яка присвячена Другій світовій війні та Українській Повстанській Армії, є куточок присвячений Галині Дидик – останньої зв'язкової та помічниці Романа Шухевича.

Галина Дидик народилася у с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської області 17 квітня 1912 р. Перші дитячі роки Галина провела у рідному селі. З 1920 по 1923 роки навчалася у Бережанській гімназії, де вступила до юнацької скаутської організації «Пласт» [1, с. 15]. До 1931 р. Галина навчалася в

учительському семінарі в м. Бережанах. Офіційно членом ОУН Галина Дидик стала у березні 1944 р., коли урочисто склала присягу. У 1945 році поступила у розпорядження Романа Шухевича, залишаючись його особистою зв'язковою протягом п'яти років, до 5 березня 1950 року. 23 грудня 1979 р. померла у Христинівці на Черкащині. [1, с. 5–6].

В експозиційному вузлі, присвяченому Галині Дидик, представлено її листування та особисті речі. Книжка, яка вийшла на Полтавщині про цю особистість «На жаль, і я жива».

Унікальними експонатами нашого музею є листи Галини Дидик до Софії Коковської, дружини Франца Коковського, та до її дочки Надії, написані в період 1971–1974 рр. В середині 1990-х років зять Софії Коковської Орест Корчак-Городиський, проїжджаючи через Бережани, передав краєзнавчому музею 28 листів, які довгі роки зберігались у родині Коковських у Сполучених Штатах Америки.

Читаючи листи Галини, ми можемо зауважити, що вона надзвичайно чуйна, добра, інтелігентна, оптимістично налаштована, але перш за все – сильна жінка. «Я живу як і раніше, то я як птиця небесна. Мрію не про хатку чи кімнатку а куток. І думаєш що я не оптимістка? Вірю що і в мене буде світличка де у віконце буде заглядати сонце, і ноги перестануть боліти, в нових чобітках, і я буду радіти на далеку Твою усмішку».

Вона не згадує своє важке життя, не описує тих важких хвилин, які їй довелося пережити. «Я тобі надоїдаю своїми дрібними балачками. Є і великі, але чи про них напишеш?». Про тюрму на Лонцького та все що їй довелося пережити згадує лише однією фразою: «...недуга лонцького дає себе знати». Щиро тішиться спілкуванню з Софією: «Я так рада твоїм листам, що й описати годі. Від нього віє таким ласкавим теплом, що душа радується. Нас не розділив простір. А ласкавого слова, страх як хочеться, особливо, коли кругом зима і нема не то що теплого кута, а й холодного нема». Як вона дякує за отримані рядки, так і безмежні слова вдячності складає за отримані подарунки та допомогу, яку вони їй надавали.

Дуже поетично змальовує природу та усі події, які з нею відбуваються.

Майже у кожному листі вона просить про допомогу, але не для себе. Для сестер Олі та Марійки, для дітей, подруг, знайомих. А вже після цього згадує про себе, але дуже скромно. «Надійко. В мене ще таке не бувале до тебе прохання: замість мені пішли одну бандероллю Марійці».

Галина Дидик була надзвичайно інтелігентною людиною: любила ходити до театру, в кіно, відвідували виставки, багато читала. «Минулі роки, коли не працювала, мала багато вільного часу, багато читала,

зараз за працею трудно за вільну хвилину. Хоч буваю дуже змучена, стараюсь все викроїти хвилинку для книжки. Журналів в нас багато, бібліотека теж є, правда бідненька, аж всі новинки літератури знаю»; «У Львові була дуже давно. Хотіла б піти до театру імені Заньковецької на одноіменну п'єсу. Вона користується у львів'ян великим успіхом уже другий рік»; «Я Вам краще опишу органний концерт на якому я була. Органну музику я дуже люблю. Вона мене відриває від всього земного».

А також Галина Дидик часто відвідувала кладовища, упорядковувала могили знайомих. Сильно переймалась занедбаністю деяких могил на Личаківському кладовищі. «На Личаківському цвинтарі могила Миколи Голубця цілковито занедбана. Надгробна плита вже дуже знищена, я весною трошки там підправила, але коли не поставити хоч би невеличкого пам'ятника то могилу перекопають. А там десь є жінка і оба сини. Невже вони не подбають про це? Богдан здається лікарем у Нью-Йорку»; «На зелені свята як і колись була на Янівським і Личакові. Цвіли маки і відцвітав барвінок. Рядами могилок обрамлені бетоном, низенькі хрести і безліч, свічок і квітів. Людей тисячі. Йшли без кінця, клали свічки на кожну могилку по кілька. І на поодинокі і на братські. Клали старики молоді і діти. Панахиди і пісні, пісні. Гарний спомин померлих».

Незважаючи на всі біди й недуги вона залишилась справжньою панянкою, котра слідувала за тодішньою модою. «Тепер найбільший попит мають шалянові матеріали з парчою, і то кольори вишневі, зелені і сині. Чорні менше подобаються. Такі ж великі хустки з парчою вишневі, зелені і сині». Перейшовши через усі страхіття, які випали на її долю, вона залишилась справжньою жінкою.

Епістолярна спадщина нашої землячки Галини Дидик має для нас важливе значення. Ми сприймаємо її, як живий голос людини, яка, переживши неймовірні тортури, страждання, злидні та недуги, залишилась без рідного кутка. В листах ми бачимо не ту жінку, яка пройшла тюрми, табори, а просту жінку, колишню ученицю бережанської гімназії, учасницю Пласту, робітницю, творчу

особистість. Надзвичайно чуйну, турботливу і зовсім безкорисливу жінку. [2, с. 3–4]

У фондах Бережанського краєзнавчого музею зберігаються дві нагороди – «Бронзовий хрест заслуги» та «Срібний хрест за заслуги», якими, згідно з Наказами Головного військового штабу УПА (відповідно за № 1/45 від 25.04.1945 р. та № 3/47 від 05.12.1947 р.), була нагороджена зв'язкова Головного командира УПА Галина Дидик – «Анна».

Перша – нагорода у вигляді стилізованого хреста (що нагадує політ птаха), розміром 27×19 мм, нагородної стрічки (ширина 30 мм, червоного кольору з двома чорними вертикальними смужками по краях). Метал, з якого виготовлений нагородний хрест – бронза. Хрест по периметру обрамлено виступом. У центрі – у ромбоподібній рамці вибито тризуб. Нагорода зберігається у спеціальному футлярі, обтягненим зверху тканиною синього кольору.

Друга нагорода («Срібний хрест заслуги») також у вигляді стилізованого хреста (що також нагадує політ птаха), розміром 27×19 мм, й подібної до першої нагородної стрічки. Метал, з якого виготовлений нагородний хрест – срібло. Хрест обрамлено по периметру виступом; у центрі в ромбоподібній рамці – вибито тризуб. Нагорода зберігається у спеціальному футлярі, обтягненим зверху тканиною синього кольору.

У повстанській армії існувала власна нагородна система, запроваджена наказом Головного Командира УПА (ч.3/44 від 27 січня 1944 р.). Згідно з цим документом, військове відзначення за бойові заслуги міг отримати кожний вояк, незалежно від рангу та виконуваних функцій. Пропозиції на відзначення чи підвищення періодично ініціювали сотенні або вищі командири. Після затвердження Українською Головною Визвольною Радою (УГВР), або відповідним штабом їх оголошували у військових наказах, а повідомлення про деякі з'являлися друком у підпільній періодиці. Тут нагороджених титулювали як «лицарів» того чи іншого відзначення. Серед цієї нагородної системи окреме місце

виділялося «Хресту Заслуги» – нагорода УПА цивільним і військовим за особливу працю для Українських Збройних Сил; він був трьох класів (ступенів), а саме: Золотий Хрест Заслуги, Срібний Хрест Заслуги, Бронзовий Хрест Заслуги. Розміри хрестів були однаковими – 27×19 мм; стрічки (у всіх випадках червоної з двома чорними смужками по боках) також – 30 мм ширини. Самі Хрести відомий підпільний мистець і автор цих відзнак Хрестів Ніл Хасевич уважав «орденами» УПА.

Але безпосереднє нагородження цими відзнаками за умов повстансько-підпільної боротьби II пол. 1940-х рр. майже не проводилося. Зазвичай вояки УПА та підпільники були повідомлені про відзначення, коли на збірці відділу чи підпільної групи було прочитано наказ про нагородження; також отримували тимчасові посвідчення, що заміняли саму нагороду.

Особливе місце у списку відзначених до нагород жінок займає довголітня підпільниця Анна (Галина Дидик), яка у 1945 одна із перших відзначених за діяльність

на пості керівника Українського Червоного Хреста області Тернопіль (нагорода: «Бронзовий хрест заслуги»). А в 1947 р. другий раз відзначена (уже «Срібним Хрестом Заслуги») за дворічну жертовну та небезпечну діяльність як довірена особа головнокомандувача УПА Романа Шухевича.

Тільки в ХХІ ст. відзнаки такі дібралися до лицарів ОУН-УПА або їхніх родин. Такий проект започаткувала «Координаційна рада з вшанування вояків ОУН та УПА». Було виготовлено у Львові точні копії золотих, срібних і бронзових хрестів. Церемонії їх вручення (безпосереднім орденоносцям, або їх родичам) розпочато у 2017 р. в рамках роботи Світового ювілейного

організаційного комітету з відзначення 75-ї річниці створення УПА. Власне, такі Хрести заслуги було передано 08 жовтня 2017 р., за ініціативи Координаційної ради з вшанування пам'яті нагороджених лицарів ОУН і УПА, племінниці Галини Дидик – п. Євгенії Кизимі. А з нагоди 110 річниці від дня народження Галини Дидик 17 квітня 2022 року, під час панахиди на могилі Галини, пані Євгенія передала нагороди для фондів нашого музею. Боротьба триває, справу Галини Дидик та її побратимів сьогодні продовжують Збройні сили України. Слава Україні!

Джерела та література

1. Громадсько-політична діяльність Галини Дидик – зв'язкової генерала-хорунжого Романа Шухевича : матеріали Всеукр. наук.-практ конф., 24 квітня 2012 р. / упоряд. Н. Бойко; відп. ред. Н. Голод. Бережани : Бережанський краєзнавчий музей, 2012. 52 с.
2. Епістолярна спадщина Галини Дидик / упоряд. Н. Бойко. Бережани : Бережанський краєзнавчий музей, 2012. 44 с.

Українець Наталія,
завідувач сектора відділу нової та новітньої історії,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ІСТОРІЯ ОДНОГО КОХАННЯ. КАТЕРИНА ЗАРИЦЬКА ТА МИХАЙЛО СОРОКА

У роботі висвітлено трагічну долю Катерини Зарицької та Михайла Сороки: їхню доленосну зустріч у в'язниці Станіслава та одруження, активну підпільну діяльність та арешти, поневіряння у таборах Росії та спілкування листами з рідними, смерть та останній спочинок на Личаківському цвинтарі у Львові.

Annotation: *The work highlights the tragic fate of Kateryna Zarytska and Mykhailo Soroka: their fateful meeting in Stanislav prison and marriage, active underground activity and arrests, wandering in Russian camps and communication with relatives by letters, death and final resting place at the Lychakiv cemetery in Lviv.*

Ключові слова: *Катруся Зарицька, Михайло Сорока, в'язниця, подружжя, арешт, воля.*

Key words: *Katrusya Zarytska, Mykhailo Soroka, prison, spouse, arrest, will.*

*Воно різне й щоразу неповторне ...
Воно допомагає...
Воно змушує страждати...
Воно дарує ні з чим непорівнянне щастя...
Воно для кожного своє...*

Саме таке почуття, доля дала пізнати двом людям, які все своє життя мужньо і жертвовно боролися за незалежність України. Вони не мали багато часу, щоб насолодитися коханням. Адже їхнє спільне життя тривало лише чотири місяці. Не мали й змоги вповні пізнати і радість батьківства. Адже їхнє життя було сповнене постійних поневірянь у катівнях Польщі та Росії.

Катерина Зарицька та Михайло Сорока. Народилися вони у різних місцях. Катерина – на Івано-Франківщині в м. Коломия. Михайло – на Тернопільщині у с. Гнилиці біля Підволочиська.

Проте їм судилося зустрітися, адже обоє ще з юнацьких років вирішили присвятити своє життя боротьбі за вільну Україну.

Катерину Зарицьку та Михайла Сороку доля звела у Станіславській в'язниці. Тут обоє відбували термін ув'язнення «за націоналістичну діяльність».

Під час одного з богослужінь, у тюремній капличці, Катруся випадково впізнала у помічника дяка товариша своїх дитячих літ Михайла Сороку [3, с. 49]. Маючи чудовий голос, він співав там у церковному хорі. Катруся ж завжди радо відвідувала ці богослужіння. Саме тут, вони відчували оте незрівнянне ні з чим почуття. Перемовлятися між собою політичним арештантам заборонялося, тому розмовляли лише їхні очі. За свідченням політв'язня Володимира Гливи, в'язничий сповідник о. Тарнавецький, ризикуючи викриттям і своєю свободою, передавав листи закоханих [1, с. 19]. Завдяки йому вони мали змогу регулярно спілкуватися.

У травні 1939 р. Катерина вийшла на волю. Обоє домовилися, що після звільнення зустрінуться у Львові в домі Зарицьких. У вересні на волю вийшов і Михайло. Він йшов пішки багато днів через Білорусь, Волинь, Полісся на Львівщину. Закохані зустрілися... 5 листопада 1939 року вони взяли шлюб у церкві Святого Юра. Здавалося, настали

щасливі дні їхнього подружнього життя. Кінець 1939 року не віщував їм нічого поганого. Попереду – спокійне родинне життя, позаду роки ув'язнення. У 1940 році Михайло вступив до Львівського університету на математичний факультет, паралельно відвідував мистецькі курси, разом вони насолоджувалися життям.

Однак, 22 березня безхмарні щасливі дні закінчилися. Як виявиться згодом – назавжди.

Нова влада, довідавшись про неблагонадійність Катерини в часи польської окупації Галичини, постукала в їхній дім на вулиці Обертинського, 27, щоб «викликати на розмову». Коли виходили з помешкання, хтось з енкаведистів грубо штовхнув вагітну жінку, на що Михайло різко зреагував [3, с. 53]. Його арештували також й, звірившись із польськими архівами, відправили «націоналіста» в другу Львівську тюрму на вулиці Замарстинівській, а «націоналістку» – у сумнозвісні «Бригідки». Вони тоді ще не здогадувались, що більше не побачаться НІКОЛИ...

У в'язниці НКВД 2 вересня 1940 року К. Зарицька народила сина Богдана. Дитина перебувала з нею упродовж 8 місяців. Наприкінці травня 1941 року Катерина віддала сина батькам, щоб він не виховувався у сиротинці.

Михайло довідався про народження сина у Воркуті. Він мріяв почути перший крик свого сина й побачити теплий усміх своєї безмежно коханої дружини. Михайло за все життя пробув із Богданом менше як три роки. Це було в перервах між ув'язненнями – із 1949-го, коли синові було дев'ять, до 1952-го.

У червні 1941 р. К. Зарицька вийшла на волю. Подальше навчання у Львівському політехнічному інституті дало змогу Катерині легально проживати у Львові, виховувати сина, опікуватися батьками та виконувати завдання підпільної мережі ОУН – бути зв'язковою керівного складу Крайового проводу ОУН, організатором практичних занять з інструкторами ОУН у Тернопільській, Станіславській, Дрогобицькій та Львівській областях. Саме К. Зарицька в роки Другої світової війни налагодила медико-санітарну

Катерина Зарицька з сином Богданом.

Михайло Сорока з сином Богданом.

службу УПА, створила мережу підпільного Українського Червоного Хреста, стала його референтом (псевдо «Монета»). Із березня 1945 р. виконувала обов'язки особистої зв'язкової Р. Шухевича. У вересні 1947 р. на залізничній станції Ходорова її схопили співробітники органів НКВД. Подальша її доля це слідство, в'язниця, камера-одиначка у Львівській тюрмі на вул. Лонського, пересильна в'язниця в Києві, 25 років ув'язнення у Сибіру, Верхньо-Уральській та Володимирській тюрмах, у Мордовії.

У цьому ж 1947 р., після третього арешту дружини, на волю вийшов Михайло Сорока. Відновив зв'язок із провідними діячами українського визвольного руху, за їхнім завданням провадив активну підпільну роботу серед українських політв'язнів у Воркуті. Третій та четвертий арешти сталися відповідно в 1949 р. та 1952 р. Засуджений до смертної кари, яку замінили на 25 років неволі. Михайло зазнавав поневірянь у таборах Росії та Казахстану, брав участь у Кенгірському повстанні в'язнів (1954 рік), був автором гімну табірних підпільників

«У гарячих степах Казахстану». Від 60-х років він відбував покарання у Мордовських таборах. Скрізь, де був Михайло Сорока, його вважали ідейним патріархом політв'язнів радянських концтаборів.

Ось так і проходило їхнє життя – арештовували його, на волю виходила вона. І навпаки... Вони спілкувалися лише через своїх рідних – листами. Як розповідає дружина їхнього сина Любов Сорока, що вся кореспонденція проходила цензуру. Траплялося, що частина написаного була викреслена, інколи листи не приходили. Деякі думки доводилося читати між рядками. – Мама писала, та не на окремому листку, а бабуся мала здогадатися, що це Михайлу. Вона відривала картку і вставляла у лист до Михайла. І так само тато писав листи додому, де треба було здогадатися, що то лист мамі, або зверху надписував: «Дорогий Катрусі», – розповідає Любов Сорока. Так і листувалися впродовж майже 20 років, аж до смерті Михайла.

16 червня 1971 року в с. Озерний Мордовського концтабору №17-а внаслідок

Катерина Зарицька – член ОУН, організатор і керівник Українського Червоного Хреста.

другого інфаркту Михайло Сорока помер [1, с. 51]. Його тіло привезли до моргу на території жіночої політзони в с. Барашево, що знаходилася навіть не за кілометр, а всього за 20 метрів від табірної зони суворого режиму, куди перевели Катерину Зарицьку. Вона благала табірне начальство відпустити її, щоб попрощатися з чоловіковим тілом. Подала три листи-заяви до табірної адміністрації з проханням дозволити попрощатися з мертвим чоловіком. Але їй не дозволили. Конвоїри поховали М. Сороку на цвинтарі у с. Барашево. На могилі поставили стовпчик із номером К-8 [1, с. 51].

Невдовзі після смерті чоловіка, відбувши повний термін покарання, на волю вийшла Катерина Зарицька. Zobov'язана

проживати на спецпоселенні без права виїзду, вона була змушена оселитися у Волочиську, що на Хмельниччині.

29 серпня 1986 року її не стало. Пережила Михайла на 15 років.

Зустрілися вони лише 28 вересня 1991 році, коли прах Михайла Сороки був перевезений із Мордовії на Україну. Подружжя було урочисто перепоховане на Личаківському цвинтарі у Львові.

На двох подружжя Катерини Зарицької та Михайла Сороки пробуло у таборах 59 років.

Такою тернистою, але сповненою безмежного кохання одне до одного й до своєї України, була доля цих двох яскравих постатей у буремній історії нашої країни.

Джерела та література

1. Боднарчук Л. Михайло Сорока. Дрогобич : Відродження, 2001. 296 с.
2. Боднарчук Л. Легенда ГУЛАГу. *Рада*, 2009. Січ. №1 (78). 52 с.
3. Онишко Л. Катерина Зарицька: Молитва до сина. Львів : Світ, 2002. 176 с.
4. Трофим'як Б. Незламний Михайло Сорока – засновник українського сокільства в Празі (1926–1936 рр.), провідник нації в концтаборах (1940–1971 рр.) : зб. праць. Тернопіль : Меркьюрі-Тернопіль, 2006. Т. 2. 398 с.

Савак Богдан,

директор Денисівського краєзнавчого музею,
голова Товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса
Козівської та Купчинецької громад

ГРКА ПРАВДА ПРО ЗРАДУ СДО 75-РІЧЧЯ ОСТАННЬОЇ БИТВИ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ З МОСКОВСЬКОЮ ОРДОЮ

У матеріалі розповідається про Василя Магдія «Жара», який зрадив присягу і перейшов на співпрацю з московськими ордою. Подія ця відбувалася 28 червня – 1 липня 1947 року в очеретах ріки Стрипи, в околицях сіл Денисова, Купчинець та Дворищів. На ліквідацію горстки українських повстанців зі СБ ОУН (15 осіб) було кинуте 4 стрілкові роти та 3 полкові школи МГБ, тобто біля 1000 московських головорізів.

Annotation: *The material tells about Vasyl Magdiy «Zhara», who betrayed the oath and went to cooperate with the Moscow horde. This event took place on June 28 – July 1, 1947 in the reeds of the Strypa River, in the vicinity of the villages of Denisova, Kupchynets, and Dvoryshchiv. 4 rifle companies and 3 MGB regimental schools, i.e. about 1,000 Moscow thugs, were thrown to eliminate a handful of Ukrainian rebels from the Security Service of the OUN (15 people).*

Ключові слова: *Василь Магдій «Жар», села Денисів, Купчинці, Дворищі, річка Стрипа, СБ ОУН, зрада.*

Keywords: *Vasyl Magdiy «Zhar», the villages of Denisiv, Kupchyntsi, Dvorishchi, the Strypa River, the SB of the OUN, betrayal.*

Проїжджаючи шосейною дорогою, що веде від села Городище до славнозвісної духовної Зарваниці, за селом Купчинцями, на придорожньому пам'ятному знаку (своєрідному банері встановленому 2019 року) читаємо напис: «Зупинись, подорожній! Зверни свій погляд на очерети. Тут тривожного червня 1947 року в запеклому бою з московською ордою полягли вірні сини Матері України – керівники Служби Безпеки ОУН Подільського краю. Уклонімося світлій пам'яті героїв!» [1, с. 3].

75 років віддаляють нас від того бою, який відбувся у заростях прибережних боліт ріки Стрипи між селами Денисів, Купчинці та Дворищі. Там у трясовині з 28 червня по 1 липня 1947 року через зраду в запеклому нерівному поєдинку з московськими «визволителями» загинули керівники Служби Безпеки ОУН Подільського краю.

Нині, роздумуючи над пройденим шляхом повстанців, їх складною життєвою долею, варто розповісти й про зраду, яка підкошувала в них завзятість, через котру падали інколи останні паростки надії на змаг, на боротьбу за волю.

«Ми ніколи не подолали б народ Західної України, якби не розплодили зраду. Це було тяжко, але ми цього добились. Ми приклали багато зусиль, але машина запрацювала». Так писав у своїх мемуарах один з більшовицьких очільників Тернопільської області [2, с. 1].

Увесь суспільний організм комуністичної системи був сформований з отого «тороччя». На брехні, чисельній військовій навалі, насиллі, при сприянні завербованих запроданців та зрадників, трималася і надалі тримається вся московська імперія зла. Тому, щоби приборкати «на западе України буржуазних націоналістів» на нашу землю «старші брати» відправили третину внутрішніх війська СРСР. Крім того, під Москвою та Воронежем були створені спеціальні загони, які готували з бандитів

та рецидивістів так звані «бандерівські» похідні групи. Їх закидали на нашу територію, а вони, використовуючи зброю, по варварському грабували людей, нищили їхне майно, гвалтували жінок, дівчат, у вагітних розпорювали животи та викидали зачаття, окремих убивали, вішали, трупами закидали криниці, спалювали оселі разом із людьми... Й усі ці звірства списували на «кровожадних бандерівців». Це збивало з пантелику корінне населення, дезінформувало наше підпілля та весь цивілізований світ [2, с. 2]. Так було колись, така сама картина на Східній Україні є і сьогодні.

Про одну з таких подій яка мала місце на околицях сіл Купчинці, Денисів, Дворище й буде моя розповідь. Для її написання мною опрацьовано матеріали: «Літопис УПА», (том 46, книга 3), томи справ, які зберігаються у архівах Управління СБУ Тернопільської області та столичному Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Крім того, про цю історію я колись, у роки радянського господарювання, наслухався й від похилих віком людей, які шепотом, оглядаючись на всі сторони, переповідали. Вперше мною було написано статтю на цю тему 30 років тому, яка була надрукована в Козівській районній газеті «Вільне слово» 5 вересня 1992 року. Основою для її написання послужила моя розмова з жителем села Ішків Зиновієм Танюком (1932–2005), родовід якого походить із села Раківця, тоді Золотниківського району. Там, у цьому селі, по сусідству з його обійстям (через город) жила родина Магдійів, один з яких Василь (псевдо «Жар») спершу був керівником Крайового проводу СБ ОУН, потім Крайовим провідником Тернопільської області, а згодом став завербований і працював як агент радянських спецслужб під псевдонімом «Крамаченко». Василь Магдій мав добру пам'ять, знав багато таємниць та місця розміщення криївок ...

Останнім часом москалі почали

виявляти та нахабно нищити найпотаємніші місця перебування українських партизан. Це стало очевидним, що в їхніх рядах виявився зрадник. Підозра впала на Крайового провідника Тернопільської області Василя Магдія «Жара», «Долі», бо всі криївки, у яких він перебував, «советськими» спецслужбами були ліквідовані. І в цій підозрі вони не помилилися, бо перед тим Василь Магдій дійсно погодився на співпрацю із «советськими» чекістами. Але щоби розслідувати дії керівника такого високого чину низові органи самотужки не могли, не мали на це повноважень. Для того, під маркою, що йде по зв'язку на Бережанщину по дорозі зупинився на острівку (кемпі) де перебував «Жар», Крайовий провід СБ ОУН «Поділля» на чолі з його керівником Мирославом Вовком «Єфремом». Кемпа ця знаходилася в тростинових заростях ріки Стрипи між селами Денисів, Купчинці та Дворищі. Завбачливий зрадник «Жар» відчув непередбачуване, а тому вирішив перехитрити свого зверхника, а заодно виконати свою юдейську службу, тому завчасно повідомив про це «куда следует».

У москалів зажди був успіх перемоги лише завдяки навалі, бо мали чисельну армію. Щоби ліквідувати згаданий провід, для достовірності фактажу подаю оперативний звіт, який надіслав своїм зверхникам оперуповноважений Бережанського РВ МГБ Павло Дикань, бо брав безпосередню участь у його ліквідації.

«По агентурным материалам Бережанского РО МГБ установилось, что 28 июня на стыке Золотниковского, Козовского, Козловского и Мыкулинецкого районов, на реке Стрыпа, состоится совещание работников СБ.

На основании этих данных силами 4 стрелковых рот и 3-х полковых школ войск МГБ была проведена чекистско-войсковая операция, в результате которой в первый же день операции засадой был захвачен живым референт СБ Тернопольского округа провода ОУН «Жар» [2, с. 9–10]. (Брехня. «Жар», посилаючись що захворів, на нараду не з'явився, бо від самих початків був у лігві москалів, допомагав їм у здійсненні так званої операції. – Б. С.).

Згідно доповідної записки

складеної начальником Управління МГБ по Тернопільській області полковником Василем Коломійцем (цю посаду в нашій області він обіймав у 1946–1952 рр.) Міністру державної безпеки УРСР генерал-лейтенанту Сергію Савченко довідуємось, що операція розпочалася о 3 год 28 червня 1947 року. Під час її проведення були оточені села Денисів і Купчинці та відбулося повномасштабне прочісування території. Чому були оточені ці села? Мабуть тому, бо ніхто не міг передбачити, де забажає ночувати керівник СБ Подільського краю (Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей). Крім того, у команді «Єфрема» були із цих сіл свої люди: Василь Дусанівський «Геленко» – кур'єр Краєвого проводу ОУН, уродженець села Денисова та Ілько Білик «Лоза» – куцувий Провідник ОУН, походив із села Купчинець.

Тепер на цю тему хочу подискутувати. У моїй уяві є очевидним, що ліквідація цього проводу в «советських» спецслужб була запланована завчасно та добре підготовлена. Бо як же тоді зрозуміти, що за такий короткий відрізок часу можна було доставити до сіл Денисова та Купчинець таку чисельну армію (з 4-х рот та 3-х полкових шкіл). Із наявної документалістики відомо, що в мирний час у складі піхотної роти нараховувалось 100–150 солдат, а у воєнний 200–215. Крім того, тут був задіяний контингент і трьох полкових чекістських шкіл. У загальному підсумку у цій військово-чекістській операції проти горстки повстанців (15 осіб) було виставлено понад 1000 озброєних служивих червоної Москви.

Зачистка території в селах Денисів та Купчинці жодних результатів не дала. Кільце звужувалось й усі вийшли на рубежі ріки Стрипи. Далше знову подаю виписку зі зведення «советських» оперативних спецслужб:

«Вечером 28 июня войска, участвовавшие в операции, были перебросены для оцепления сильно заболоченной и порослой камышами местности по реке Стрыпа». Крім того, московські чекісти мали достовірні дані, підказки, які давав завербований «Крамаченко» [2, с. 10].

Відтак, з 28 червня по 1 липня

1947 року в заболоченій місцевості ріки Стрипи тривав запеклий бій горстки наших патріотів із московською навалою. Про цю подію добре описав виходець із села Ракіця Петро Кекіш в книжці «По свіжих слідах минулого» та за розповідями очевидців красназевць Володимир Хома у своїй книжці «Герої визвольних змагань на Драгоманівці» [3, с. 96], [4, с. 202]. Вони задокументували таке: в тій операції була задіяна й авіація за допомогою якої з повітря по очеретах було розлито якусь рідину, а потім він вибухнув вогнем. У такий спосіб при сприянні зрадника «Жара» були ліквідовані Провід СБ ОУН «Поділля» та Тернопільський окружний провід ОУН на хуторі Драгоманівка у криївці Бербець (куди привів «Жар»). До речі, теперішній начальник об'єднання ПАТ «Тернопільгаз» Олег Караванський є зятем вище згаданого Мирослава Вовка «Єфрема». Правда, йрго жінка на той час була ще в лоні матері.

Із архівних документів «совєтських» спецслужб ми також довідуємось: «После ликвидации перечисленных бандитов через «Крамаченко» были проведены мероприятия по захвату организационного руководителя Краэвого провода ОУН «Бурлана». В ходе проведения этих мероприятий «Крамаченко» создал агентурно-боевую группу из числа 3-х лично ему известных участников ОУН». Та тим планам відбутися не вдалось. Один із

його охоронців, Михайло Пасічник «Місько» з Богатковець, якого привів «Жар» в гущу «совєтських» чекістів для інструктажу, не стерпівши, вбив зрадника, а потім, будучи оточений кагебистами, покінчив життя погеройськи – самогубством.

На місцині трагічної події, де відбулася героїчна битва 1947 року, на окраїні шосейної дороги, що веде на Зарваницю, між селами Купчинці та Ішків місцевими ентузіастами поставлено пам'ятний знак, а відомий український письменник Василь Шкляр про цю подію написав книгу «Троща» (Харків, 2017. 412 ст.).

По сьогодні в селищі Козовій живе Мирослава Костів (у заміжжі Райтер). У шкільні роки вона вчилася у Бережанській гімназії, а 1943 року заприятелювала з гімназистом Іваном Прокопишиним (у пізнішому часі – Провідник «Бурлан»), який був родом із села Телячого (тепер Мирне), що на Підгаєччині. Ця дружба згодом переросла до взаємних почуттів, любові. Коли «совєтським» кагебистам через смерть «Крамачека» не вдалося ліквідувати провідника «Бурлана» по плану «А», то розробили і приступили до плану «Б». Вони відшукали Мирославу Костів, арештували, а вже в застінках КГБ запросили до співпраці, щоби при черговому побаченні видала їм свого нареченого. Час ішов, а вона того не робила. Через агентурну сітку «совєтські»

слідчі довідались, що Мирослава зустрічалася із своїм улюбленим, почали викликати її на допит, але вона, переховуючись, не приходила, робили засади, й це не давало позитиву. Згодом усе-таки її відшукали у невеличкому селі на Івано-Франківщині та знову арештували. За матеріалами кримінальної справи № 14290-П щодо звинувачення у злочинах, передбачених ст. 54-Іа та 54-ІІ УК УРСР слідство розпочалося 28 січня 1950 року. У протоколах на запит тогочасних слідчих вона відповіла гордо і чітко: «Обязательство, которое я дала органам МГБ – установить место укрытия Прокопишина Ивана, я не выполнила потому, что не старалась и не думала его выполнять..., ибо люблю Прокопишина». За небажання співпрацювати з органами «визволителів» «Особое совещание при Министре Государственной Безопасности Союза ССР от 27 сентября 1950 года постановило:

«Костив Мирославу Петровну за

участие в антисоветской банде Украинских Националистов заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на 10 лет».

А 6 листопада 1951 року на хуторі Підболото, що на Кременеччині на обійсті Івана Радчука, через донос самих же господарів «советськими» чекістами черговий раз було ліквідовано оновлений Крайовий провід ОУН «Поділля». У цьому нерівному бою загинули Іван Прокопишин «Бурлан» із п'ятьма побратимами [5].

Де московські наїзники поділи мертві тіла наших героїв, які загинули в очеретах ріки Стрипи та на хуторі Підболото – ніхто не знає. Зате відомо, що родині Радчуків, за собачу службу «советські» зодчі дали нове прізвище – Лучуки, а щоби не помстилися повстанці їх заховали, під охороною перевезли аж у Миколаївську чи Запорізьку область.

Джерела та література

1. Савак Б. Упом'януто подвиг наших героїв. Божий сіяч, 2022, серп. С. 3.
2. Савак Б. Гірка правда про зраду. Тернопіль : Терно-граф, 2017. С. 1–10.
3. Кекіш П. По свіжих слідах минулого. Тернопіль : Збруч, 1993. С. 96.
4. Хома В. Герої визвольних змагань на Драгоманівці. Тернопіль : Астон, 1999. С. 202.
5. Савак Б. У нев'янучий вінок пам'яті героїв. Вільне життя плюс. 2022. 29 серп.

Дідик Віта,
науковий співробітник,
Івано-Франківський краєзнавчий музей

МИХАЙЛО ДЯЧЕНКО – ГОЛОВНИЙ ПОЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ, ВИХОВАНЕЦЬ СТАНИСЛАВІВСЬКОГО ПЛАСТУ

У статті висвітлюється творчість Михайла Дяченка – головного поета УПА, вихованця Станіславівського Пласту. В матеріалі використані спогади про М. Дяченка його гімназійного товариша, а також характеристику на нього польського поліцейського. У публікації також вказані періоди творчості М. Дяченка. Авторкою використано документ з архіву, наданий під час польових досліджень, матеріали архіву УПА із фондів Івано-Франківського краєзнавчого музею та Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби ім. С. Бандери. Пропонується вписати поезію Марка Боєслава до вивчення в шкільну програму.

Annotation: The article highlights the work of Mykhailo Dyachenko – the main poet of the UPA, a pupil of Stanislavivskiy Plast. The material uses the memories of M. Dyachenko of his high school friend, as well as the description of him by a Polish policeman. The period of M. Dyachenko's work is also indicated in the publication. The author used a document from the archive provided during field research, materials of the UPA archive from the funds of the Ivano-Frankivsk Museum of Local History and the Ivano-Frankivsk Regional Museum of the Liberation Struggle named after S. Bandera. It is proposed to include Mark Boeslav's poetry for study in the school curriculum.

Ключові слова: Марко Боєслав, Самвидав, Архів УПА, Пласт, пісня «Рости, рости, черемшино», поезія.

Key words: Marko Boeslav, Self-published, UPA archive, PLAST, The song «Grow, grow, cherry tree», poetry.

Дяченко Михайло псевдо «Гомін», «Марко Боєслав» народився 25.03.1910, с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – загинув 23.02.1952, біля с. Дзвиняч Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл. [8, с.113].

*«Рости, рости, черемшино,
Широко ся розростай!
Ти, молода дівчинонько,
Про кохання забувай!...
...Україно, Україно!
Україно, краю мій!
Я за тебе, Україно,
Муки тяжкої тернів».*

Досить цікавим фактом є те, що пісню «Рости, рости, черемшино», яку вважають народною, написав саме Марко Боєслав для своєї друкарки Марти Свідрук (псевдо «Черемшина»). Марко Боєслав загинув в одному із бункерів разом з своєю помічницею і саме цій дівчині поет присвятив слова популярної пісні [6].

З раннього дитинства доля випробувала характер М. Дяченка: у дворічному віці померла мати Марія, а до десяти років хлопець залишився круглим сиротою. Батька Василя, колишнього фронтового санітара австрійської армії, скопив післявоєнний тиф [7, с. 3].

Хлопець осиротів, але не втратив турботливої опіки старшого брата Миколи, студента філософії, а відтак – слухача Української сільськогосподарської академії в Подєбрадах біля Праги. Непересічні здібності в науці брата та його просвітницька діяльність були добрим прикладом для

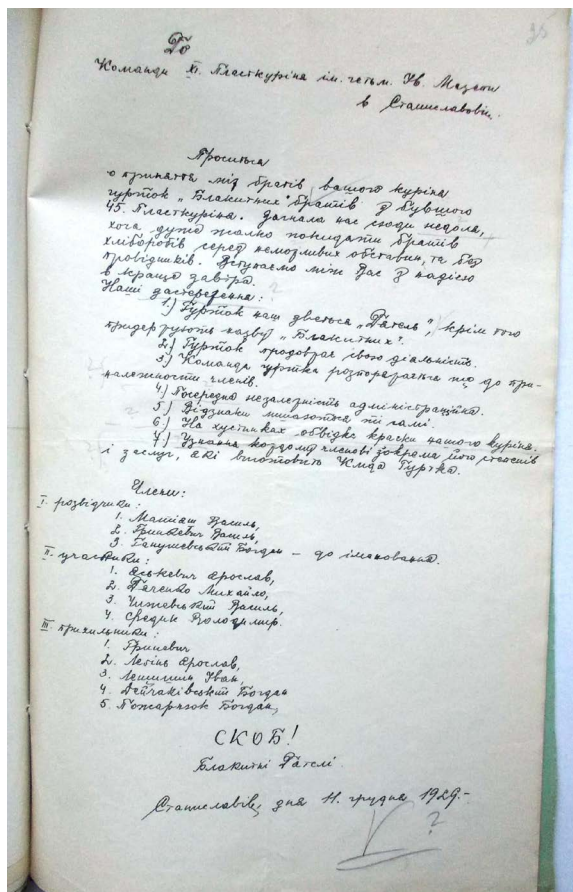

Михайло Дяченко (Марко Боєслав).

наслідування Михайлові [7, с. 4].

Миколою Дяченком була втоптана стежка до української гімназії в Станиславові. Нею ж і пішов Михайло, не маючи нічиєї, крім братової підтримки. В гімназії, поряд з навчанням, Михайло розширює коло своїх зацікавлень, розвиває поетичний хист. Він учасник літературних вечорів, член Пласту, один з найкращих спортсменів гімназії [7, с. 4].

Микола, як старший брат, мав неабиякий вплив на гімназиста Михайла – допомагав йому в навчанні, привозив книжки зі Львова та Подєбрад. Микола побачив у Михайла ще в дитинстві поетичне обдарування. Він першим слухав і поцінував його гімназійні вірші. Все своє коротке життя поет Марко Боєслав із вдячністю згадував брата і присвятив йому вірш «Спомин», що увійшов до поетичної збірки «В хоробру путь» (1947) [7, с. 4].

Прохання прийняти гурток Дятел Блакитний до 11 куреня ім. Івана Мазепи (архівне фото надав Зень Т.).

Стаття Марка Боеслава За соборний моноліт. Самвидав. Із фондів ІваноФранківського краєзнавчого музею.

В гімназійні роки М. Дяченко вступив до Пласту. Він був учасником 11 куреня ім. Мазепи, гурток «Хорт», де виконував обов'язки писаря [3], згодом перейшов до 45 куреня ім. кн. Святослава Завойовника, де належав до гуртка «Дятел» (с. Павелче, тепер с. Павлівка) [8, с. 113–114]; організатор [3] і впорядник гуртка «Видра» в рідному с. Боднарів [8, с. 114]. Гурток хоч діяв в селі, але входив до 45-го куреня. В 1928 р. 45 курінь розпадається через брак виховників. Але залишаються декілька пластунів з нього, які навчаються в гімназії та об'єднуються в гурток «Дятел Блакитний» (серед них Дяченко) і просять, щоб їх гурток прийняли в 11 курінь на умовах автономії [3].

Гімназійний товариш Михайла, Микола Климишин ділиться спогадами: «Я з моїм братом Степаном були у другій клясі української гімназії у Станіславові (тепер Івано-Франківську) і мешкали в бурсі вже другий рік. ...З нами мешкав Михайло Дяченко, який теж був учнем другої кляси і належав до нашої кляси, відділ Б. Десь восени приїхав був до Михайла Дяченка його старший брат Микола на відвідини. Він уже в тому часі був студентом. Він брав його до міста й довго розмовляв з нами і від'їхав. Лишив йому літературний журнал, якого я пізніше ніколи не стрічав. Не пам'ятаю його назви. Я його читав, і там був вірш, з якого я собі запам'ятав такі слова: «А дівчина синьоока була горда страх – дивилася із висока на зубрвацький фаш». Дуже скоро потім Дяченко зорганізував гурток поетів і письменників з-поміж нас. Пригадую собі, що між ними був Петро Ткачовський, Євген Дмитровський, Зеновій Федьків, я і ще дехто. То був його літературний гурток. ... У нашій діяльності було одним із завдань читати поезії найсильніших наших поетів. А також ми робили вправи, вишукуючи найгарніші рими в їхніх творах. ... Дяченко був зі мною в пластовому гуртку «Хорт», в якому я був провідником. Ще у третій і четвертій клясі, хоч ми з братом уже не мешкали в бурсі, ми ще з Дяченком були в тій самій клясі. Аж у п'ятій клясі він мені десь загубився. Я не знаю нічого більше про нього. ...» [9].

У 1930 р. (за іншою версією у 1931 р. [8, с. 114]) М. Дяченко закінчує Станіславівську

Наказ

Сонце котилося розжареним червоним кругом до заходу, пробиваючи серпанкову далеку синю блакить, ігралося з Ротулами, блиснуло на Лисину і Цегіт а даї ховалося за білу Говерлю.

Останній раз всміхалося і моргало до повстанців, які стояли у військовому ладі на невеличкій лісній прогалині.

Так! Це останній усміх на галицькому ґрунті.

... Військовий звіт голосив відхід відділу "Дністер" на далеку Буковину. Стукалися зат'ятками, прощалися

... Всего найкращого,

... до щасливої та скорої стрічі,

... не осороміте галицької честі,

... з пере-мо-го-о-ю долітали ще нам вслід їхні бадьорі вигуки, прощалися.

Останній день побуту!

Лицаємо наче рідну а ну (?) нашу Юрківку і їдемо в незнану будуччину, в країну де за одним повстанцем женеться десять феліксів і де за чотирма - як ти - навіть зроблять п'ять кілометрову засідку.

Одначе, їх це не насторожить, не спинить. Вони виконують наказ нації, сповняючи священний обов'язок революції.

Місяць тонує в дощевих хмарах.

Перед нашими очима простяглася лента рубікону, бистрого Черемошу, який котив хвилі, шумів ненану ще нам мелодію, витав нас...

До недавна ще в його тіло вбивали імператори свої гриничні стовпи. Вбивали... здавалося раз на все!.. По другій стороні бачимо нашу обіцяну землю.

Натирлива цікавість кожному з нас розпирала груди, в кожного виринало питання - "як привитає нас Буковина?" - бо половина з нас - це сини галицького Поділля.

Фрагмент неопублікованого твору М. Дяченка (із фондів Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби ім. Степана Бандери).

гімназію та навчається на юридичному факультеті Львівського університету. Вир студентського життя втягнув юнака в громадську та політичну діяльність. Тут він стає членом ОУН. Обов'язковий, вдумливий і ретельний у всьому, М. Дяченко привернув увагу не тільки своїх товаришів, але вже із 1932 р. потрапив у поле зору станіславівської та місцевої поліції, яка аж до 1939 р. вела

за ним безперервний і пильний нагляд. В одному з донесень дільничного поліція знаходимо таку характеристику на Дяченка: «...поважний, інтелігентний, добрий організатор, бистрого розуму, мовчазний, надзвичайно гречний та вмільний конспіратор» [7, с. 4].

М. Дяченко був головою «Кооперативи Здоров'я» в Боднаріві

(1937). Він – політв'язень польських тюрм (1934–1935, 17.06.1937 – 22.09.1937, 1939); працівник осередку пропаганди Карпатського краю (1945–1950), редактор газети «Шлях перемоги», крайовий референт пропаганди (1950–1952); нагороджений Срібним Хрестом заслуги (1948) [8, с. 114] за літературно-журналістську та пропагандистську діяльність [6].

Варто відзначити кілька періодів творчості М. Дяченка: це час ранніх юнацьких поетичних творів, праці періоду творчого становлення (він припав на передвоєнний період існування польської держави, тобто до 1939 р.) і найбільш зрілі твори, які написав Марко Боеслав, як вже повністю сформована непересічна особистість, активний учасник українського визвольного руху 1940–1950-х рр. [11, с. 77].

Передвоєнний період в літературній діяльності М. Дяченка позначився продуктивною творчою смугою. Виходять три поетичні збірки – «Іскри» (Станіслав, 1936), «Юні дні» (Станіслав, 1938), «Село» (Львів, 1939), невелика прозова брошура «Земля плаче» (1936) та багато поезій, що друкувалися в тодішній українській періодиці Галичини [7, с. 5].

Невелика збірка поезій «За волю» (Постій, 1945) стала першою у підпільній творчості М. Дяченка, який більш відомий у 1945–1952 рр. під літературним псевдонімом Марко Боеслав [7, с. 9–10]. До першої підпільної збірки увійшло 23 вірші: тут ще «гаряча» поезія, написана щойно до бою або після нього, та вірші, що уже друкувалися в періодиці початку 40-х рр., зокрема – «Дорога» та «Наші дні» («Співаю дням», «У дні завзяті»). Для цієї поезії властиві спільність тематики: нехитність свого чину та всесильне прагнення волі [7, с. 11].

У 1946–1949 рр. з-під пера Марка Боеслава вийшло чимало віршів на повстанську тематику, що склали такі збірки: «Непокірні слова» [4], «Вітчизна кличе», «Протест», «В хоробрю путь», «Із днів боротьби», «Хай слава луна» та інші [7, с. 12]. Писав Марко Боеслав і прозою. Його новели, оповідання, публіцистичні твори [1], [10] друкувалися у підпільних газетах та журналах «Шлях перемоги», «За

Україну!», «На чатах», «Чорний ліс» [6].

22 лютого 1952 р., близько 10-ї ранку, емведисти виявили й оточили бункер, де переховувався і працював Марко Боеслав разом зі своєю охороною [12, с. 81]. Бункер був закиданий гранатами. Тіла повстанців поскидали на віз і доправили до тодішнього райцентру для впізнання. Де їх опісля закопали – й досі невідомо. Можливо, їхні останки перепоховано у братській могилі в Солотвині [12, с. 82].

В лісі с. Дзвиняч на Івано-Франківщині, на південний схід від села в урочищі Лази є пам'ятний знак, капличка та повстанський бункер, де загинув М. Дяченко. У 1992 р. одну кімнату зруйнованого бункера відновили. Всередині її обмурували камінням [12, с. 81].

В 2013 р. родичі М. Дяченка отримали нагороду «Залізний Пластовий Хрест» – одну з найвищих відзначень у Пласті, яку надають за хоробрість в боротьбі за Батьківщину [13].

В листопаді 2021 р. фонди Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби ім. С. Бандери поповнилися архівом Михайла Дяченка. «Наш музей отримав особистий архів, який належав уродженцю нашого краю Михайлу Дяченку, якого по підпіллі УПА більше знають як Марко Боеслав та Гомін. Левова частка цього архіву, який знаходився у бідоні, це – особисті записи Михайла Дяченка, що для нас є великою цінністю. Це 10 зошитів, частина з них – його твори, які досі неопубліковані і невідомі для широкого загалу. ...Ця колекція нараховує 215 різноманітних позицій. За тим, що останні брошури датуються 1950-м роком, ми припускаємо, що цей архів був законсервований у металевому бідоні в цей час і зберігався у приватних руках», – Ярослав Коретчук, директор музею, історик [5; 2].

Вціліла творча спадщина М. Дяченка переконливо доводить, що він був одним з талановитих та цікавих українських літераторів першої половини ХХ ст. Причому з тих, які залишились недооціненими як сучасниками, так і наступними поколіннями читачів [11, с. 77].

Талант до поезії у М. Дяченка

проявився ще шкільні роки, він був організатором гуртка поетів і письменників серед однолітків. Поезія Марка Боєслава, учасника української визвольної боротьби, – це непохитний чин, готовність загинути за ідею Української держави. Творча спадщина поета є беззаперечно актуальною

в час сучасної російсько-української війни. Завданням нашого покоління є не втратити ім'я М. Дяченка, як головного поета УПА, в українській літературі, популяризувати його поезію, вписавши його твори до вивчення в шкільну програму.

Джерела та література

1. Боєслав М. За соборний моноліт. Самвидав, 1950 / М. Боєслав. Івано-Франківський краєзнавчий музей. Експозиція відділу історії.
2. Івано-Франківський обласний музей визвольної боротьби ім. С. Бандери. Фонди.
3. Польові записи від: Тарас Зень Богданович 1985 р. н., уродженець міста Івано-Франківська.
4. Боєслав Марко. Непокірні слова: Поезії. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 200 с.
5. В Івано-Франківську презентували повстанський архів із рукописами Марка Боєслава. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3343103-v-ivanofrankivsku-prezentuvai-povstanskij-arhiv-iz-rukopisami-marka-boeslava.html> .
6. Дяченко Михайло Васильович. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дяченко_Михайло_Васильович .
7. Дяченко М. Я все віддав тобі, Україно... (Вибране) / Михайло Дяченко. Івано-Франківськ, 1995. 70 с.
8. Мартиролог Українського Пласту / уклад.: О. Свідзинська, відп. ред. Сова А., Юзич Ю. Львів : Дизайн-студія «Папуга», 2015. 432 с.
9. Микола Климишин – Михайло Дяченко – Марко Боєслав – Поет УПА URL: <https://lib.if.ua/exhib/1265022965.html>.
10. Невідома брошура Марка Боєслава (1950 р.). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/67103/03-Stasiuk.pdf?sequence=1> .
11. Олександр Ішук Життя та доля Михайла Дяченка – «Марка Боєслава» URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Litopys_UPA/Seriia_Podii_i_liudy_Knyha_09_Ischuk_O_Zhyttia_ta_dolia_Mykhaila_Diachenka_Marka_Boieslava.pdf?
12. Стежками Української Повстанської Армії: Туристичний путівник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 200 с.
13. У Івано-Франківську нагородили посмертно «Залізним Пластовим Хрестом» двох відомих пластунів. ФОТО. URL: <https://vikna.if.ua/news/category/if/2013/05/27/13306/view>.

Завіша Галина,

завідувач сектора зберігання відділу фондів,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ВИШИВКА НЕСКОРЕНИХ

(З ФОНДІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

У статті розповідається про роль вишитих речей та умови їх виготовлення у період перебування українських політв'язнів в радянських тюрмах, концтаборах і на спецпоселеннях. Подано інформацію про речі, передані до фондової збірки музею колишніми політв'язнями або їхніми родичами. Десятки унікальних експонатів розповідають про людську трагедію, яку

довелося пережити українцям в роки радянської окупації.

Annotation: *The article talks about the role of embroidered items and the conditions of their production during the stay of Ukrainian political prisoners in Soviet prisons, concentration camps and special settlements. Information is provided about things that were transferred to the museum's fund collection by former political prisoners or their relatives. Dozens of unique exhibits tell about the human tragedy that Ukrainians had to experience during the years of Soviet occupation.*

Ключові слова: вишита сорочка, ікона, образи, серветки, вишитий рушник, голка, нитки, тюрма, концтабір, поселення, Сибір, політв'язні.

Key words: *embroidered shirt, icon, images, napkins, embroidered towel, needle, threads, prison, concentration camp, settlement, Siberia, political prisoners.*

З давніх-давен вишита сорочка і рушник виконували роль потужного обереза, зберігали пам'ять роду і генетичний код нації. Не у всі періоди нашої історії вишиванку можна було вільно одягати і не у всі часи її можна було вишивати. Проте, українські жінки робили це навіть у концентраційних таборах та на засланні. Вишиті речі допомагали вижити українцям у нелюдських умовах утримання в радянських тюрмах, концтаборах і на спецпоселеннях у різних регіонах Уралу і Сибіру.

У 1940–50-х роках режим утримання був найбільш суворим та дуже жорстоким. У той час в неволі більше як 30% від усіх в'язнів були жінки. Щороку в таборах і в'язницях ГУЛАГу утримували 100 тис. українок-політв'язнів. Це величезна кількість жінок, які пройшли той жах і отримали такий травматичний досвід. Багато з ув'язнених загинули, але чимало зуміли дочекатися звільнення.

Ховаючись від пильного ока тюремних наглядачів, ув'язненні українки вишивали. Жодних металевих предметів у камерах тримати не дозволяли. Як же ж вишивати без голки? Українки використовували риб'ячі кістки (рибу іноді давали на тюремні обіди), сірники чи дерев'яну тріску, а трохи пізніше маленьку металеву голку, яку при обшуках ховали у шви одягу, а при звільненні передавали тим, хто залишався ще відбувати покарання. Саме такий раритетний предмет представлений у нашій експозиції, а передав його політв'язень Гаврилюк К. Ю. [3].

Нитки ж випорювали з власного одягу, а за полотно служили або тканина натільної сорочки, або мішковина, з якої в'язні шили

рукавиці. Бувало, що «цензура» пропускала пакунки від рідних, обгорнуті полотном.

У фондовій збірці Тернопільського обласного краєзнавчого музею зберігаються оригінальні речі, які були створені нашими земляками у радянських ГУЛАГах, тюрмах та на спецпоселеннях. Частина представлена у вітрині в постійно діючій експозиції відділу нової і новітньої історії. Автори усіх цих робіт пережили маховик репресій і крізь життя пронесли в собі страшну згадку про ті часи. Десятки унікальних експонатів розповідають про людську трагедію, яку довелося пережити українцям в роки радянської окупації. Тут вишиті на засланні під час ув'язнення образи, серветки, рушники і навіть одяг, а також обкладинки до записників (*фото 1*).

На ці роботи важко дивитися без сліз. Віра у Бога і сподівання волі – це ті мотиви, які можна побачити у цих роботах. Жінки вишивали на елементах одягу, нижніх сорочках. Зрозуміло, що таке заняття було поза законом і за нього передбачено покарання. У випадку виявлення – роботу вилучали і знищували. У свої вироби вишивальниці вкладали багато інтимного, свої переживання, тому їх вилучення ставало для них великим психологічним ударом [4].

Жіноча творчість була одним із елементів спротиву. Це був спосіб підтримати свій світогляд, свою ідентичність і систему цінностей. Не дивлячись на заборону, жінки вишивали, співали, творили поезію, малювали. В такий спосіб не лише реалізували свій творчий потенціал, але й зберігали зв'язок із своєю українською культурою, розвантажували себе емоційно. Це допомагали жінкам виживати.

З точки зору естетики, вироби

Фото 1. Сорочка вишита жіноча.
Автор: Трачук Дарія і Марія, Хабаровський край Кур-Урмінський район 1950-ті рр.

Фото 2. Ікона вишита «Мати Божя Неустанної Помочі молися з нами», Автор: Трачук Дарія і Марія. Хабаровський край Кур-Урмінський район 1950-ті рр

Фото 3. Сорочка вишита чоловіча.
Автор: Євгенія Кекіш. СРСР м.Воркута, концтабір «Передшахтний», 1953 р.

дуже прості і скромні, але їхнє символічне значення не можна недооцінювати. Ці невеличкі рушнички, серветки могли бути подарунками своїм посестрам і побратимам по нещастю. Такий подарунок був знаком довіри, спорідненості та спільної долі, причетності до кола українців-політв'язнів. Головне у цій вишивці – не орнаменти, не техніки чи кольори, а символ причетності до свого середовища, до українського народу [5].

Окреме місце у табірній вишивці посідають маленькі ікони, які виконували свою важливу функцію, хоч і не були канонічними. Такі образи мали особливе значення для українських політв'язнів. Створюючи їх, вони вкладали неабияку любов та надію на повернення додому. В цих роботах – віра в Божу допомогу в надскладний період життя (фото 2).

Для жінок вони мали сенс образу Божого, до якого вони молилися. В таборах було заборонено мати християнську атрибутику, але жінки зберігали ці іконки, бо це був той чинник, який дозволяв їм підтримувати себе морально і не втрачати віру. Зневіра у таборах означала шлях до смерті. Людина, яка втрачала надію, переставала боротися і була приречена на загибель. Не усі жінки уміли малювати, тому часто усі зображення могла малювати одна жінка. Перед вишиванням контур наносили шматком гуми, яку могли відколупати від підшви черевика. Усі роботи схожі на народний примітив, наївні зображення, часто схематичні. Але не важливо, як намальовано чи наскільки досконало виконано. Важливо, що вкладали, коли створювали ці роботи. Робили потайки. Нагляд був безперервним. Вночі в камері завжди світилося світло і наглядач завжди стежив за ув'язненими. Тому вишивати треба бути так, щоб тебе хтось заступив собою. Наглядач не повинен був бачити, чим ти зайнятий [6].

У фондовій збірці ТОКМ зберігаються унікальні родинні реліквії Кекіш Євдокії Феодоївни, зв'язкової УПА, членкині Українського Червоного Хреста (УЧХ) ОУН, яка народилась 14 березня 1924 року в селі Чайчинці на Ланівеччині. За діяльність в ОУН УПА Євдокію на псевдо «Леся» у 1945

році було засуджено на 10 років виправно-трудоих таборів у м. Воркута, концтабір «Передшахтний». Відбуваючи покарання молода жінка, щоб зберегти свою людську гідність, займалася вишиванням. Деякі з речей, які виготовлені у ті важкі роки, вона передала до нашого музею. Зокрема, це спідниця з домотканого полотна – святковий одяг жінки-політв'язня, обрус з мережкою, вишитий рушник, серветка і сорочка чоловіча, яку вона виготовила у 1953 році своєму майбутньому чоловіку Петру Кекішу, якого за участь у національно-визвольній боротьбі ОУН і УПА засудили до 15 років ув'язнення у виправно-трудоих таборах (фото 3). Покарання від радянської влади відбував до 1956 р. у м. Воркута (зараз республіка Комі російської федерації) [3].

Цікавими є автентичні речі передані з родинного архіву Ярослави Сеньківської (Онуферко) з м. Тернопіль, яка була зв'язковою Тернопільського надрайонного проводу ОУН (псевдо «Тамара», «Олімпія»), передавала інформацію розвідувального характеру. Самовіддана боротьба призвела до постійних переслідувань і насамкінець до арешту в червні 1947 р. та десяти років позбавлення волі у виправно-трудоих таборах ГУЛАГу. Спершу відбувала покарання в Мінеральному виправно-трудоому таборі, працювала на

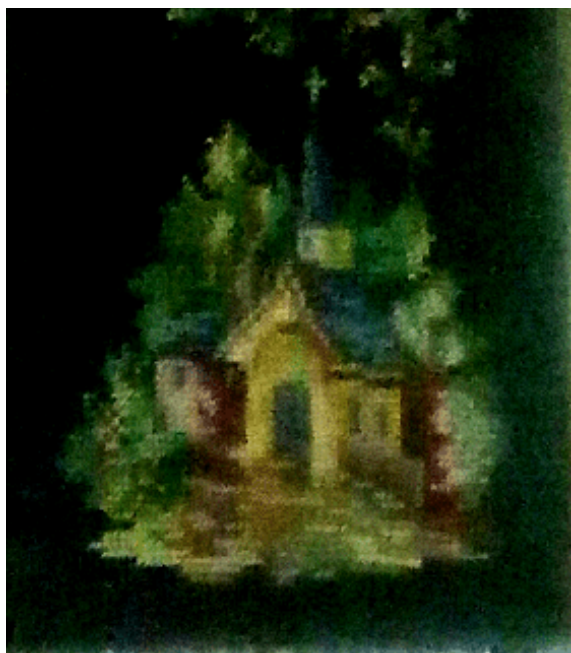

Фото 4. Капличка вишита. Автор: Я. Онуферко. Селище Абезь республіка Комі АРСР, 1955.

лісозаготівлі. Захворівши на туберкульоз, була переведена в Абезький табір. Після звільнення перебувала на спецпоселенні у м. Воркута. Там, на одній із шахт комбінату «Воркутавугілля», працював її коханий – також політично поневолений – Зіновій Онуферко. У травні 1956 р. молоді люди одружилися, згодом отримали дозвіл на повернення в Україну, до рідного міста. Серед унікальних речей, які виготовила у молоді роки пані Ярослава у таборах, є хустинки обрамлені ажурним мереживом, вишита капличка, жіноча сорочка, наволочка на подушку та рушник (фото 4).

Збергаються у музеї речі, які створила Анна Володимирівна Герасимович-Когут – хоровий диригент та фольклорист, підпільниця ОУН, політв'язень радянських концтаборів, яка була засуджена до 25 років позбавлення волі. Заслання відбувала в таборах Мордовії, Кемеровської та Іркутської областей. У 1964 повернулася в рідне село Терпилівка на Підволочисьщині [1]. Саме про цей складний період у її житті нагадує вишита серветка (фото 5).

Ще одну вишиту сорочку в ув'язненні в 1950-му році створила жителька с. Великі Гаї Володимира Любчик, яку до музейної скарбниці передав син Володимир у 1992 році.

Фото 5. Серветка вишита. Автор: Ганна Герасимович-Когут. СРСР, табори Мордовії, Кемеровської та Іркутської областей, 1950-ті рр.

Фото 6. Рушник вишитий. Автор: Трачук Дарія(1933р.н) і Марія(1942 р.н). Хабаровський край Кур-Урмінський район 1950-ті рр.

Велику колекцію вишитих речей з сімейної скарбниці родини Трачуків з села Турильче, що на Борщівщині, передала Марія Трачук. В квітні 1950-го року уся їх сім'я зазнала репресій і була примусово виселена в Хабаровський край Кур-Урмінський район за участь родичів у національно-визвольній боротьбі проти радянської влади. Проживаючи у жахливих умовах родина продовжувала вірити в Бога та жити надією на кращу долю. Вишиванням займалися протягом всього часу заслання сестри Марія та Дарія та їх мати з 1950 по 1957 роки. Потім все забрали на Батьківщину і використовували повсякденному житті. Зокрема, вишиті рушники, сорочки, блузи і звичайно ікони (фото 6). Така робота ставала для них духовним розважанням не просто в аматорській творчості, а насамперед у зосередженій молитві. Про це свідчать

християнські мотиви вишитих елементів, серед яких переважає поширена іконографія Богоматері, ангелів, хреста, а також написи зі словами молитви до Бога. Усі зображення мають у собі спогади і сподіваннями на волю [3].

Кожна річ – унікальна і має свою історію. Окрім того, це людські долі. Кожен експонат із сильною енергетикою, яка відчувається навіть через скло. Вони випромінюють жагу до життя. Вирізняти якийсь із них просто неможливо. Ці речі насправді безцінні. Кожна вишита деталь – обереги в'язнів, які супроводжували їх у найважчі часи. Вишивка – елемент протесту. Так само, як пісня, так само, як малюнок. Це є частинка пам'яті. Нескороної пам'яті.

Джерела та література

1. Бучик М. Була у дівчини доля... *Джерело*. Тернопіль, 1994. №1.
2. Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль : ВАТ ТВПК «Збруч», 2005. Т.2. 706 с.
3. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Т-8646, 8827-8831, 8871, 9126, 92749275, НД-13958.
4. URL: https://galinfo.com.ua/news/kolir_molytvy_vrazhayucha_vyshyvka_zhinok_v_radyanskyh_tyurmah_i_taborah_287845.html
5. URL: <https://lvivpost.net/kultura/n/42512>
6. URL: <https://zbruc.eu/node/6684>

Тимошик Михайло,
кандидат економічних наук,
депутат Тернопільської обласної ради

НАГОРОДИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ – СИСТЕМА НЕДЕРЖАВНИХ ВІДЗНАК ВОЯКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА БОЙОВУ ЗВИТЯГУ Й ТРУДОВЕ СПРИЯННЯ ПОВСТАНСЬКІЙ БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ

У статті досліджено такі аспекти історії УПА, як нагороди цієї армії, її однострої та озброєння. Показано специфіку, висвітлено етапи формування колекції відзнак і нагород УПА. Розкрито історію створення відзнак. Розкрито різноманітні аспекти діяльності українського визвольного руху, його структур та окремих особистостей саме через систему знаків зображених у нагородах різного рівня. Дослідження базується на архівних опублікованих документах, мемуарах, щоденниках, усних свідченнях та фото.

Annotation: The article examines such aspects of the history of the UPA as the awards of this army, its uniforms and weapons. The specifics are shown. The stages of formation of the collection of honors and awards of the UPA are highlighted. The history of the creation of honors is revealed. Various aspects of the activity of the Ukrainian liberation movement, its structures and individual personalities are revealed, precisely through the system of signs depicted in awards of different levels. The research is based on archival, published documents, memoirs, diaries, oral testimonies and photographs.

Ключові слова: УПА, фалеристика, нагороди, медалі, похвала, золотий хрест.

Key words: UPA, phaleristics, awards, medals, commendation, golden cross.

Нагороди Української повстанської армії – система недержавних відзнак вояків української повстанської армії (УПА) та цивільного населення за бойову звитягу й трудове сприяння повстанській боротьбі за українську самостійну соборну державу. З-поміж українських військових формувань періоду другої світової війни нагородну систему мала лише УПА.

На систему нагород УПА вплинула нагородна система Польщі. Уперше система відзначень запроваджувалася наказом Гол. командування УПА від 27 січня 1944 № 3/44.

Систему відзнак УПА було затверджено Головною Командою УПА наказом ч. 3/44 від 27 січня 1944 р. Бойові відзнаки вояків поділялися на кілька категорій, а саме:

- нагороди за бойові заслуги, працю для розбудови армії та поранення;
- відзнаки у наказах вищих штабів;
- похвала командира в урочистій

обстановці;

- підвищення військового ступеня;
- посмертне нагородження або підвищення ступеня;
- надання позачергової відпустки [3].

Відзнаки міг отримати як вояк, незалежно від рангу та функцій, так і підпільник, що не був у війську, а працював у структурі запілля чи тереновій сітці ОУН. Відомі факти, коли нагороду отримували й цивільні особи.

Пропозиції для підвищення ступеня повстанцям-рядовим подавалися командирами сотень та куренів до вищих штабів (Воєнна округа, Крайовий військовий штаб). За бойові заслуги передбачалася така градація відзначень (фото 1):

- 1-й ст. – Золотий Хрест Бойової Заслуги 1-го класу (1);
- 2-й ст. – Золотий Хрест Бойової Заслуги 2-го класу (2);
- 3-й ст. – Срібний Хрест Бойової Заслуги

- 1-го класу (3);
- 4-й ст. – Срібний Хрест Бойової Заслуги 2-го класу (4);
- 5-й ст. – Бронзовий Хрест Бойової Заслуги (5).

Для відзначення вояків та цивільних осіб (некомбатантів) за трудовий внесок у забезпечення визвольної боротьби, інші заслуги запроваджувалися Золотий, Срібний та Бронзовий Хрести Заслуги.

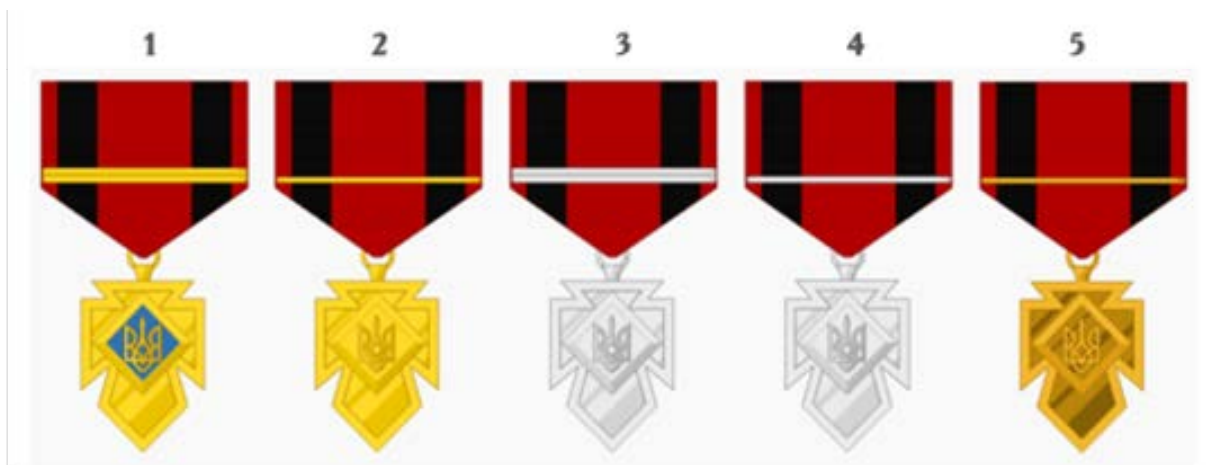

Фото 1.

Нагородження бойовими відзнаками передбачалося лише за конкретні вчинки, з поданням опису заслуги та свідчень очевидців. Регламентувалися права керівних органів повстанського руху щодо відзначення достойних:

- нагородження Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-го та 2-го класу проводилося Українською головною визвольною радою (УГВР) за поданням Гол. командира УПА;
- Срібним Хрестом Бойової Заслуги 1-го та 2-го класу – Гол. командиром УПА за поданням крайового командира УПА;
- Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги – крайовим командиром УПА за поданням командира групи або військ. округи УПА.

Нагородження Золотим і Срібним Хрестами Заслуги проводилося УГВР за поданням Гол. командира УПА, Бронзовим Хрестом Заслуги – Гол. командиром УПА за поданням крайового командира [7, с. 45–46].

Підвищення підстаршинських та старшинських рангів ініціювали штаби окружного та крайового рівня і подавали їх до Головного військового штабу, де цими питаннями відав 4-й організаційно-персональний відділ. Звання від майора до генерала включно надавала тільки УГВР.

Те саме відбувалося і з нагородами. Подання Головного Командування УПА, опрацьовані ГВШ, згідно з наказами мала затверджувати УГВР. Але оскільки пост Головного Командира та посаду Генерального секретаря УГВР одночасно обіймала одна особа (спочатку Роман Шухевич, а згодом його наступник Василь Кук), то ця процедура спрощувалася. Остаточне рішення оголошувалося у відповідних наказах штабів, публікувалося у друкованих органах УГВР та УПА.

До 30 травня 1947 р. цими нагородами відзначали тільки повстанців, але УГВР з цього часу поширила нагородження й на підпільників. Нагороджені хрестами іменувалися «лицарями». Першими Лицарями Золотого Хреста бойової заслуги I ступеня стали командир куреня «Верховинці»

Золотий хрест Заслуги.

Золотий хрест бойової заслуги.

Дмитро Карпенко – «Яструб» та командир куреня «Галайда» Дмитро Пелип – «Євшан», яких нагороджено згідно з Постановою УГВР від 22 квітня 1945 року.

Окрім військовиків, Хрест заслуги УПА могли отримати і цивільні особи. Він мав три ступені: золотий, срібний, бронзовий. Золотим та срібним Хрестами нагороджувала УГВР, а бронзовим – Головний Командир УПА.

Золотий Хрест заслуги першим отримав 8 жовтня 1945 р. Микола Козак – «Смок», крайовий референт СБ. Серед перших нагороджених були й жінки: лицарем золотого Хреста заслуги 8 жовтня 1945 р. першою стала Олена Мостович – «Верба», керівниця та організаторка Українського червоного хреста на Волині.

Окремою категорією нагород слугували «відзначення за рани». Кожне окреме поранення від 1 до 5 відзначалося срібною зіркою, від 6 до 10 – золотою зіркою, більша кількість поранень – комбінацією золотих і срібних зірок на стрічці над клапаном лівої нагрудної кишені мундира.

Було також затверджено дві медалі:

- «За боротьбу в особливо важких умовах» (6 червня 1948 року),
- пропам'ятну (ювілейну) медаль «10-річчя УПА» (10 жовтня 1952 року).

Проекти нагород Ніла Хасевича, подані до Головного Командування УПА у квітні 1950 р. (6 червня 1948 року) та пропам'ятну (ювілейну) медаль «10-річчя УПА» (10 жовтня 1952 року). Цими медалями нагороджували всіх учасників підпілля.

Пропам'ятною медаллю нагороджувалися повстанці, які на час її введення вели ще боротьбу. Право нагороджувати нею мала УГВР та уповноважені нею органи.

Влітку 1950 р. УГВР затвердила також Відзнаку вояка УПА, яка не мала нагородного значення, але підкреслювала приналежність до армії.

Шість років повстанська армія не мала цих нагород не те що в металі, а навіть в проекті. Їх заміняли тимчасовими посвідками про нагородження. Справа із нагородами суттєво зрушилася тоді, коли за проектування у 1950 році взявся Ніл Хасевич, який у

квітні 1950 року до ГК УПА надіслав:

- 2 проекти Хреста бойової заслуги,
- 5 проектів Хреста заслуги,
- 3 проекти медалі «За боротьбу в особливо важких умовах»,
- 4 проекти Відзнак вояка УПА,
- 2 проекти відзнаки 20-річчя ОУН.

Зважаючи на матеріальну відсутність власних нагород, повстанці носили інші відзнаки українських військових формацій, до яких вони перед тим належали.

Іноді повстанці кустарним способом виготовляли відзнаки на основі радянських нагород. Ніл Хасевич пропонував як замітник справжнім нагородам носити «стяжки», подібні до сучасних нагородних планок. Їх було неважко виготовити у підпільних умовах, проте невідомо жодного факту реалізації такої ідеї.

Врешті в 1951 р. у Мюнхені в приватній майстерні вдалося виготовити хрести за проектами Н. Хасевича. В Україну їх мали передати кур'єри, що тримали зв'язок між керівництвом визвольного руху в Україні та закордоном. Та часто кур'єрські групи перехоплювало МДБ і вилучало нагороди при арешті. Лише восени 1951 р. група В. Охримовича доставила в Україну та передала Головному Командиру УПА В. Куку певну кількість нагород. Але чи відбулося якесь нагородження ними повстанців – невідомо.

За вісім років боротьби найвищі нагороди УПА – Золотий хрест бойової заслуги I та II класів та золотий Хрест заслуги отримали лише 103 повстанці. Це свідчить про високий статус у підпіллі нагород, який підтримувався до кінця його активної діяльності.

Вирішальними чинниками, що дозволили радянській владі придушити український визвольний рух були: стабілізація геополітичної обстановки у світі, тотальна перевага людських і матеріальних ресурсів радянської сторони та відсутність комплексної допомоги формаціям визвольного руху.

Джерела та література

1. Семотюк Я. Українські військові відзнаки: ордени, хрести, медалі та нашивки. Торонто. Київ, 2004.
2. Содоль П. Українська повстанча армія: 1943–1949 : довідник. Нью-Йорк, 1994.
3. Кучерук О. Нагороди УПА: Проект Ніла Хасевича. *Військово-історичний альманах*. 2002. № 1.
4. Веденєєв Д. До історії нагородної системи УПА. *Однострій*. 2004. № 8.
5. Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ. Український визвольний рух. 2006. Зб. 7.
6. Манзуренко В. Роль Романа Шухевича у створенні нагородної системи УПА. Український визвольний рух. 2007. Зб. 10.
7. Веденєєв Д. В. Нагороди Української повстанської армії : енцикл. історії України. Київ : Наукова думка. 2010. Т. 7. 728 с.
URL: http://www.history.org.ua/?termin=Nahorody_UPA (дата звернення 14.10.2022).
8. Українська Повстанська Армія. Історія /відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху. 2011. С. 88 – 91. 3-тє вид.
9. Відзнаки УПА. URL: https://kampot.org.ua/upa/statt_pro_upa/828-vdznaki-upa.html (дата звернення 10.10.2022).
10. У музей передали нагороди волинського лицаря УПА. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/u-muzeu-peredaly-nahorody-volynskoho-lytsaria-upa/> (дата звернення 11.10.2022).
11. Манзуренко В. Ювілейна відзнака, присвячена 60-річчю створення УПА. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Manzurenko_Vitalii/Yuvileina_vidznaka_prysviachena_60-richchiu_stvorennia_UPA.pdf?PHPSESSID=4t5mgc3blj1t8tb8681tr544t1 (дата звернення 14.10.2022).

Казимир Ярема,

історик, просвітянин,

член Національної спілки журналістів України

ПЕРШІ БОЇВКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ НА ТЕРЕНАХ НАШОГО КРАЮ (ДО 80-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ УПА)

Сьогодні Весь український народ об'єднався у боротьбі проти споконвічного ворога України московських окупантів, які по волі свого шовініста-верховника путіна з метою відновлення рашистської імперії розпочали проти нас війну ще у 2014 році, а 24 лютого 2022 року віроломно розпочали масове збройне широкомасштабне вторгнення російських військ на територію нашої держави, обстрілюючи і руйнуючи наші мирні міста і села, вбиваючи тисячі

*Не бійся враже, що сотня поляже,
Тисяча Героїв стане в боротьбі,
Тисячі народу стане за свободу,
Бо ми, бо ми народ, а не раби!*

українців дорослих і дітей.

Путінські рашистські посіпаки хвалились, що захоплять Україну за три-шість днів, про це навіть, на жаль, говорили і деякі західні генерали. Але всі вони глибоко помилились, бо отримали стійкий героїчний спротив воїнів Збройних Сил України, які своєю сміливістю, героїзмом, жертовністю, при підтримці та допомозі всього українського народу і західних партнерів, зуміли не тільки зупинити наступ російських окупантів,

а й завдати їм значних втрат, звільнивши території Київської, Чернігівської, Сумської та Харківської областей та вести успішний контрнаступ на Півдні та Сході нашої країни. Кремлівські верховоди розпочинали цю «спецоперацію» проти України з метою не тільки захоплення нашої території, а відкрито проголосили, що їх мета повністю знищити Україну, як державу і українців, як націю.

Таку мету можуть ставити тільки справжні фашисти і шовіністи, якими вони є. Але вони не врахували, що українська нація, Українські Збройні Сили пройняті українським духом, прагненням до волі та незалежності, які передалися сучасним від попередніх багатьох поколінь борців за волю України – козаків, гайдамаків, опришків, січових стрільців, воїнів УПА і УНР холодноряців, вояків ОУН, УПА, які із зброєю в руках боролися за вільну Україну в роки нашої бездержавності. Їхній героїзм, жертвність і прагнення до волі продовжили українські патріоти шестидесятники, рухівці, майданівці, Герої Небесної Сотні, воїни АТО і сьогоднішні захисники України, які на вітвар свободи нашої Батьківщини кладуть свою силу, енергію і навіть життя. І перемога обов'язково буде за нами!

Але, як говориться в крилатому вислові: «Нація, яка не шанує своїх Героїв, не має майбутнього». Я постараюсь відкрити читачу майже ще невідому сторінку героїчної боротьби членів перших боївків ОУН на території нашого краю, які фактично були попередниками і зачинателями створення армії УПА, бо в роки радянської влади про імена та подвиги цих Героїв мовчали, та й, на жаль, в роки Незалежної України попередня влада довгий час не визнавала ОУН, УПА воюючою стороною у Другій світовій війні.

Про ці події частково я вже написав у своїй книжці «Кривава боротьба за волю України», яка вийшла у 2016 році та перевидана у 2019 році. Але ця книжка вийшла невеликим тиражем, щоб ознайомити більше читачів із цими подіями, я розповім про це у цій статті.

Першого вересня 1939 року віроломним нападом фашистської Німеччини на Польщу розпочалась Друга світова війна. 17 вересня цього ж року червона

армія перейшла річку Збруч і почала окупацію Західної України. Частина жителів спочатку вважали, що радянські війська «визволили» їх від польських окупантів. Навіть ОУН не чинило спочатку супротиву, бо готувалась до повстання проти польських окупантів. Але радянська влада, її каральні органи почали чинити терор і репресії проти українських патріотів, нищити все українське. Енкаведисти арештовували і кидали в тюрми членів ОУН, українських священників, членів товариства «Просвіта», вчителів, учасників хорів, українських гуртків, студентів та учнів і катували їх та вбивали по зв'язочому в тюрмах. Як свідчать дані, записані в тюремних актах, протягом 1939–1941 років у в'язницях Західної України перебувало близько 104 тисячі чоловік, 18 тисяч яких енкаведисти замордували і розстріляли в тюрмах Тернополя, Чорткова, Бережан, Львова та інших місцях в липні 1941 року. Про ці злочини говорили на першому мітингу в Тернополі в пам'ять про жертви більшовицьких репресій, який був організований і проведений Народним Рухом України 30 липня 1989 року. Очевидці і рідні закатованих розповідали що на мертвих тілах українських політв'язнів були сліди страшних катувань: відрізані носи і вуха, виколенні очі, повирізувані хрести на грудях. І все це робили люті більшовицько-московські кати і не понесли за ці злочини ніякої кари. Може і тому сьогодні нове покоління московсько-рашистських окупантів здійснюють такі ж жорстокі злочини на окупованій території України як у містах Бучі, Ірпені, Ізюмі та й по всіх місцях, де вони побували. Але цього разу за це кари їм не минути.

Тоді свідомі українці почали чинити опір червоним загарбникам, який очолила ОУН. В містах і селах 1940–1941 роках створювались підпільні боївки із членів ОУН, які із зброєю в руках захищали українців від каральних органів, мстили московсько-більшовицьким окупантам за злочини проти мирного українського населення, нищили енкаведистів, уповноважених по податках, сексот-зрадників.

Про це свідчить зміст записів, зроблених у 1941 році Надрайогового провідника ОУН Шепеля, який керував

боївками ОУН, що діяли в той час в селах Микулинецького і Козівського районів (тепер Тернопільського району). Зміст цих записів Надрайонового провідника Шепеля мені передав у 2000 році самодіяльний композитор, який створив мелодії пісень про село Острів на слова поета-патріота Василя Ярмуша Брикайло Юрій Касіянович, батько якого був провідником УПА, боровся проти московсько-більшовицьких окупантів і героїчно загинув у криївці в селі Лучка в 1949 році, які йому дав побратим батька. В цих записах «Короткий перебіг партизанок Надрайону Шепеля ч. 1» є повідомлення про частину відплатних збройних акцій проти московсько-більшовицьких окупантів, виконаних цим об'єднанням боївків УОН:

«Починаю від смертної акції, виданої приказом 63. – 3 травня боївка села Мишкович убила конфідента Шулігу Василя, зараз 3 травня, вертаючись з похорону екаведисти та секретар партії були обстріляні боївкою села Чорторій (тепер Миролубівка), в якій загинув один «енкаведе»...

- ...28 травня з припоручення Надрайонового провідника Шепеля підрайоновий Нечай з боївкою цілого підрайону напав на село Купчинці: там містилась якась вища команда більшовиків, убито 3 старшин, 1 підстаршину та чотирьох стрільців, з наших одного убито, а провідника ранено, котрий за тиждень вже ходив.
- 24 травня 2 бойовики села Острова задушили донощика, за котрого заарештовано його двох товаришів...
- 12 червня в селі Ладичин зловлено конфідента, повішено на придорожнім дереві з написом: «Собаці по собачому»...
- 18 червня на гостинці в Денисові Купчинецька боївка розгромила танк. Забрано боєприпаси, при цім загинув наш бойовик...
- 24 червня з припоручення надрайонового провідника Шепеля 3 партизанські відділи по 50 людей, проповідником

першого відділу був рай. Соловій, другого рай. Сурмій, а третього – рай. Колюмб.

- ...Зараз 25 червня відділ ч. I, що поміщувався на полі села Великий Ходачків, збив Сов. Аероплан поштовий та вечером обстріляв відділ доглядачів Лучанського аеродрому...
- 26 червня відділ ч. I обстріляв зенітну артилерію і заподіяв важку шкоду артилерії в Буцнівському лісі.
- 27 червня вночі сполучені відділи ч. I та ч. 2 напали на станцію в Яструбові... Наші відділи роззброювали поодиночі групи більшовиків...
- 30 червня відділ ч. 2 збив почтовика, відділ ч.1 залапав авто з трьома енкаведе...
- ...дістали ми приказ здобути місто Микулинці. Ч. 1 опанувати гостинець Тернопіль-Микулинці, ч. 3 – гостинець Микулинці – Теревовля, відділ ч. 2 мав опанувати місто. Година 11, відділ ч.1 опанував свій терен, однак за ½ години надійшла знову хмара війська по 15-ти хвилинним затяжним бої ми кресали здорово з ліса та й з поза Чорторійських хат, але мусіли відступити полишивши три вбитих та одного раненого. Відділ ч. 2, йдучи на Микулинці під Серединками зустрівся з більшовиками, привітав їх градом куль та одначе мусіли відступити, полишивши вбитого, а провідника ранено в ліве рамено. Куля перейшла через легені і було не до життя.
- ...Зприказу вищого проводу групі Шепеля 1 і 2 група вирушила на Тернопіль. 3 група мала опанувати Микулинці. На Тернопіль ми йшли двома шляхами: 1 група на Острів і на Петриків. Одначе, в Острівсько-Мишковицькій границі розбили ми 20 більшовиків, з котрих 5 втекли до ближнього ліску, в ліску цім ще їх було більша кількість. Вони привітали нас градом куль, отже було не можливо перейти. Провід в цей час висилає гінця до другого відділу з приказом, щоби

друга група напала на цей лісок з другої сторони. 5.30 година 2 група була уже на місці. Закокотили наші скоростріли до 6 години було уже по всім, цілий лісок покрився більшовицьким трупом, а решта повтікали. 7 година – ми вирішили до Острова і в Острові заночували. На Тернопіль вже не йшли, бо Тернопіль вже захопили німці».

Тут написано лише про частину відплатних акцій членами боївок ОУН із запису «Короткий перебіг партизан Надрайону Шепеля, ч. 1».

Також в цих записах є і списки членів окремих боївок, частину з яких я подаю нижче:

Село Острів

1. Брикайло Касіян – 1910 р.н.
2. Лісевич Йосип – 1914 р.н.
3. Семчишин Микола – 1902 р.н.
4. Ярмуш Дмитро – 1907 р.н.
5. Лаховський Борис – 1907 р.н.
6. Королішин Микола – 1915 р.н.
7. Гук Гриць – 1905 р.н.
8. Гук Стах – 1900 р.н.
9. Лушпінський Гриць – 1892 р.н.
10. Рожик Гриць – 1910 р.н.
11. Сорочинський Василь – 1898 р.н.
12. Гук Дмитро – 1914 р.н.
13. Сушко Григорій – 1922 р.н.
14. Шумський Петро – 1914 р.н.

Село Мишковичі

1. Шуліга Олекса
2. Віблій Теодор – 1905 р.н.
3. Віблій Петро – 1885 р.н.
4. Федик Петро
5. Федик Павло – 1906 р.н.
6. Пастух Микола – 1906 р.н.
7. Лазуга Олекса – 1909 р.н.
8. Вербило Стефан
9. Білоган Василь – 1918 р.н.
10. Вербило Михайло – 1908 р.н.

Село Велика Лука

1. Зімовський Семен – 1906 р.н.
2. Брикайло Василь – 1901 р.н.
3. Звір Павло
4. Юзьків Іван
5. Гладкий Стах – 1910 р.н.

6. Брикайло Семен – 1910 р.н.

Село(смт) Велика Березовиця

1. Кручовий Василь
2. Волинець Нестор
3. Підгайний Микола
4. Крупа Микола
5. Стешин Степан
6. Гаєць Нестор

Село Чорторія (Миролюбівка)

1. Комар Іван – 1915 р.н.
2. Комар Євген – 1918 р.н.
3. Федик Нестор – 1914 р.н.
4. Федик Олена – 1912 р.н.
5. Гарматій Петро – 1915 р.н.

Село Йосипівка

1. Ярема Богдан – 1915 р.н.
2. Безушко Михайло
3. Безушко Володимир
4. Скрипій Василь
5. Базар Григорій

Більшість із членів тодішніх боївок, як і всіх воїнів ОУН, УПА загинули героїчною смертю в боротьбі проти московсько-більшовицьких окупантів. Значна їх кількість зазнали знущань та катувань в більшовицьких тюрмах та концтаборах. Як говорила у 2009 році в інтерв'ю українському телебаченню незадоволю до відходу у вічність рідна сестра Степана Бандери Оксана Бандера, члени ОУН, УПА воювали ні за високі посади, ні за теплі крісла, ні за багатства. Вони боролись і свідомо віддавали життя за волю України і їхнім гаслом було: «Здобудем Соборну Самостійну Українську державу, або згинем в боротьбі за неї!»

Теперішні наші захисники воїни Збройних Сил України пройняті таким самим українським духом патріотизму, любові до рідної неньки-України і, хоч мають ще недостатню кількість високоякісної і високоточної зброї, героїчно і вдало обороняються й поступово очищують нашу рідну землю від московсько-рашистських окупантів, не жаліючи своїх сил, енергії і навіть життя та вітаються словами ОУН, УПА: «Слава Україні! Слава Героям!».

Священний обов'язок української влади, всього українського народу віддати

належну шану Героям України всіх поколінь і теперішніх захисників України, які боролись і віддали своє життя за волю України, зберегти пам'ять про них. Треба написати книги про них, статті, назвати їх іменами вулиці, школи, сквери, звести пам'ятники, поставити фільми, написати пісні та ін. Такими заходами треба довести, що дійсно: «Герої не вмирають!».

У нинішній винятково жорсткій війні росії проти України кожний українець повинен давати якнайбільшу можливу

допомогу та підтримку нашій героїчній армії і Україна обов'язково переможе!

*Україна переможе
Всіх проклятих ворогів.
І воскресне із руїни,
Житиме віки-віків!
Бо ми – нація Героїв,
Цього в нас не відбереш.
Слава рідній Україні!
І Героям Слава теж!*

УДК 94 (477)

Луговий Богдан,
кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарної освіти і туризму
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»

СТОРІНКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1939—1945 РР. НА БЕРЕЖАНЩИНІ: РОДИНА ЯЦИШИНИХ ІЗ СЕЛА ЛІСНИКИ

В статті відображено життєві долі та шлях боротьби Івана Яцишина в лавах УПА і Анни Яцишин як зв'язкової ОУН. Аналізуються основні напрямки їх підпільної роботи. На прикладі представників родини Яцишиних показано діяльність ОУН-УПА в нашому краї.

Annotation: *The article reflects a life share and a ways of struggle of Ivan Yatsyshyn in rows of UPA and Anna Yatsyshyn as a liaisoner of OUN. The main directions of their underground work are analyzed. On the example of the Yatsishin family is shown the activity of OUN-UPA in our region.*

Ключові слова: *ОУН, УПА, боротьба, провідник ОУН, зв'язкова, криївка, с. Лісники.*

Key words: *OUN, UPA, struggle, OUN leader, liaisoner, kryivka, v. Lisnyky.*

Боротьба українців за власну Державу триває вже не одне століття. Започаткували її князівські дружини Київської Русі та Галицько-Волинської держави, Військо Запорозьке часів Гетьманщини. На початку ХХ століття військову традицію нашого народу продовжив Легіон Українських січових стрільців. Діячі ОУН-УПА, опираючись на ідейно-патріотичне підґрунтя напрацьоване УСС, стали наступним поколінням українських борців за державність. Саме ОУН-УПА зуміла зібрати та зорганізувати

розрізнені українські національні сили. Західноукраїнські землі стали надійною базою для діяльності ОУН-УПА, яка своєю підпільною мережею охопила всю територію краю. Історія ОУН-УПА складається із багаточисленних історій окремих сіл, міст, цілих родин та людей. Дослідження та узагальнення цих історій забезпечить можливість відтворення всієї масштабності та повноти діяльності ОУН-УПА.

Ця стаття приурочена двом найбільш відомим представникам родини Яцишиних із

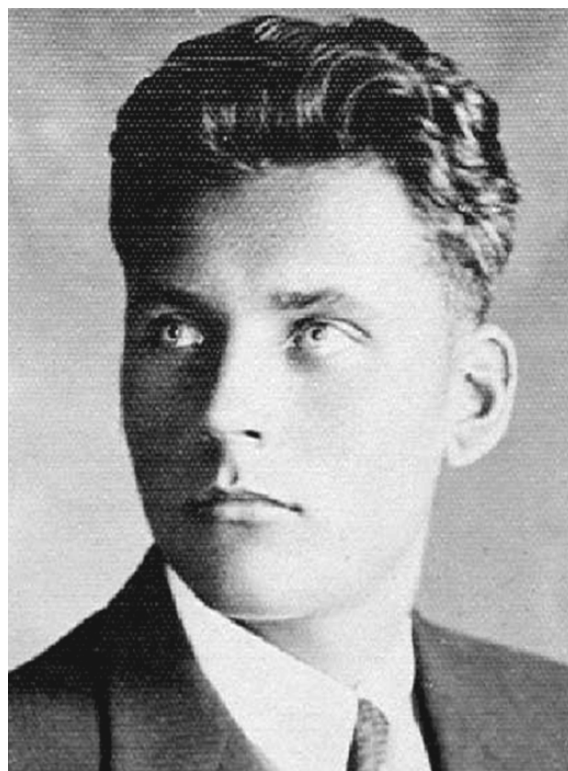
с. Лісники Бережанського р-ну та узагальнює віднайдені архівні матеріали, окремі з яких вводяться в науковий обіг вперше, і опубліковану інформацію щодо життєвого шляху, підпільної діяльності Івана та Анни Яцишиних, рідних брата і сестри, в лавах ОУН-УПА.

Іван Яцишин «Беркут», «Гордієнко» народився 18 січня 1914 р. у с. Лісники Бережанського р-ну в родині січового стрільця Івана Яцишина. Навчався у сільській школі [15].

В кінці вересня 1933 р. Івана Яцишина спільно із Андрієм Білинським, Михайлом Вербовецьким, Левком Бемком, Святославом Левицьким, Орестом Семчишином та багатьма іншими гімназистами затримала польська поліція, підозрюючи у приналежності до ОУН. Учні гімназії потрапили під слідство, в ході якого проти деяких звинувачення були зняті. А проти одинадцяти гімназистів висунуто звинувачення і 27 лютого 1935 р. розпочався гучний судовий процес [8, с. 5.; 1, с. 200–201]. Підозри з І. Яцишина були зняті через декілька місяців після затримання.

Наступним відомим фактом з біографії Івана Яцишина є те, що у 1939 р. він подав документи для вступу на заочну форму навчання на медичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка. Але через активну підпільну діяльність не мав змоги навчатися [7, с. 190]. Також І. Яцишин брав участь у повстанні проти Польщі у вересні 1939 р. на території Бережанського повіту та командував бойовою групою ОУН на Бережанщині [6, с. 104; 3, с. 32].

У протоколі допиту Михайла Польового від 13 січня 1946 р., зазначається, що І. Яцишин у 1939 р. після приходу радянської влади перебував на легальному становищі та займався за дорученням райспоживспілки м. Бережани організацією маслозаводу. Проте, він підпільно продовжував виконувати обов'язки станичного провідника ОУН у с. Лісники Бережанського р-ну. З початком арештів членів ОУН радянською владою «Беркут» таємно переходить кордон та опиняється в м. Краків. З початком німецько-радянської війни у 1941 р. працює перекладачем при німецьких військових частинах. Дійшов з німецькою армією до

Начальник розвідного та організаційно-мобілізаційного відділів військового штабу ВО «Лисоня» сот. «Гордієнко» (Яцишин Іван).

м. Кременчук Полтавської обл., після чого звільнений зі служби, а у кінці 1942 р. повернувся у м. Бережани. У червні 1943 р. «Гордієнко» обіймав посаду провідника ОУН в м. Бережани [11, арк. 231].

Упродовж 1944 р. очолював ІІ розвідний відділ військового штабу ВО «Лисоня» і працював референтом розвідки обласного/крайового проводу ОУН (1943 – травень 1945 р.) [5, с. 51, с. 709].

У серпні 1944 р. І. Яцишин («Гордієнко») очолив курінь, який складався із сотень «Орли» і «Сірі Вовки». 10 серпня 1944 р. цей курінь відправився в рейд із Рогатинщини через Підгаєччину, Бучаччину, Чортківщину, Заліщищину, Борщівщину в Скалатщину, звідки повернувся назад у Підгаєччину 30 вересня 1944 р. Під час рейду відділи провели до 5 збройних сутичок. Командував цим куренем «Гордієнко» до жовтня цього ж року. 13 лютого 1945 р. виконувачем обов'язків начальника організаційно-мобілізаційного ІV відділу військового штабу призначили І. Яцишина, який поєднував цю роботу із працею у розвідному (ІІ) відділі, працюючи одночасно

у двох відділах при штабі [5, с. 59, 62].

Про діяльність «Гордієнка» та особисту зустріч з ним у с. Великі Чорнокінці Чортківського р-ну залишив спогад Костянтин Гіммельрайх («Кий»), якого призначили командиром «над колишнім загonom» Ярослава Білинського («Бистрий», «Сумний»): «...зустріли начальника мобілізаційного відділу Третьої тернопільської воєнної округи УПА «Гордієнка». Цей начальник мобілізаційного відділу таки досить порядно здивував мене, прибувши на зустріч саньми панського типу, закутаний по самі вуха в хутряну шубу та в шапці архаїчного стилю. Проте «Гордієнко» виявився дуже симпатичною людиною, не дивлячись на свій аляболярський вигляд. Він відразу поінформував мене, що з решток загону «Бистрого» навряд чи вдасться сформувавши бодай порядну сотню...» [4, с. 222].

Починаючи з травня 1945 р., І. Яцишин виконував обов'язки командира територіального відтинку (ТВ) «Південь», які 15 липня, відповідно до наказу ВО «Лисоня», передав Івану Матвіїву («Жулик», «Левко»). Згідно наказу з військово-організаційних, політико-виховних питань, про персональні відзначення та підвищення у званнях від 12 липня 1945 р. І. Яцишина було підвищено у званні до хорунжого [5, с. 83].

15 серпня 1945 р. була проведена військова нарада командирів ВО «Лисоня» в слов'ятинському лісі, у якій брали участь старшини: «Бондаренко» – Якубовський Володимир – нач. штабу ВО «Лисоня»; «Гордієнко» – Яцишин Іван, «Довбня» – Кедюлич Іван – командири ТВ; «Бистрий» – Хамчук Петро, «Левко» – Матвіїв Іван, «Ворон» – Ковальчук Григорій – курінні; та ряд сотенних командирів [12, арк. 61]. На нараді було доведено до відома командирів рішення Бюро Проводу ОУН та Генерального військового штабу УПА, згідно з яким відділи УПА рівня група-курін розформувалися, а інші підпорядковувалися територіальним провадам ОУН. Так сотні підпорядковувалися керівництву надрайонів, а чоти – районним керівникам. Фактично, це означало перехід від масової повстанської боротьби до партизанської боротьби дрібними відділами

на території Подільського крайового проводу та групи «Лисоня». 28 серпня Івану Яцишину присвоєно звання сотника [5, с. 709].

Після наради «Гордієнко», «Довбня» та «Юнак», ад'ютант І. Яцишина, верхи на конях виїхали у с. Лісники. По дорозі вони наткнулись на засідку НКВС і в перестрілці «Юнак» загинув. «Довбня», командує західною групою 3 ВО «Лисоня», перебував на території с. Лісник до кінця серпня, очікуючи документів для виїзду закордон [12, арк. 62].

На світанку 30 серпня 1945 р. криївку в урочищі Спалена соснина на околиці Лісник, в якій перебували Іван Яцишин «Гордієнко» та колишній командир ТВ Іван Кедюлич «Довбня», оточили війська НКВС. «Гордієнко» та «Довбня» не захотіли здаватися в полон, при цьому чинили «активное сопротивление», в результаті чого загинули [12, арк. 63]. За однією версією вони загинули від вибухів гранат, якими загін НКВС закидав криївку, за іншою – від автоматних куль, випущених у спину провокатором [10]. Місцезнаходження схованки виказав зрадник, який напередодні приносив харчі і позначив шлях до криївки за допомогою яєчною шкарлупи [15].

12 жовтня 2008 р. на місці загибелі вояків, в урочищі Спалена соснина на околиці села, з ініціативи громади с. Лісники освячено пам'ятний хрест [9, с. 405].

Анна Яцишин «Мета» народилася в 1923 р. у с. Лісники. Навчалася 4 роки у сільській школі та продовжила навчання у м. Бережани.

У 1938 р. А. Яцишин вступила в лави ОУН та працювала районною зв'язковою. Із приходом радянської влади вона виконувала обов'язки окружної зв'язкової [14, арк. 9]. Згідно протоколу допиту органами НКВС Анни Яцишин лише засвідчила, що в кінці лютого 1941 р. з рекомендації її брата Миколи, який в той же час теж перебував під слідством за приналежність до ОУН, долучилася до організації ОУН як зв'язкова. Основне її завдання полягало у передачі таємної пошти від Степана Дулеби до Анни Стебельської, жительки села Рай, родину якої на той час вже виселено [13, арк. 9 зв.].

Органи НКВС для отримання

інформації про членів ОУН використовували різні методи. Інформацію про приналежність Анни Яцишин до ОУН виказав агент «Марка», що перебував в одній камері з Миколаєм Мединським – районний провідник ОУН родом із села Лісник. М. Мединський, довірившись «Марці», якого могли випустити з тюрми через неповноліття, повідомив інформацію про зв'язку із с. Лісники Анну Яцишин «Мету», а також члена ОУН «Число 99», який передавав їй інформацію [13, арк. 10].

Через початок німецько-радянської війни та наближення фронту до м. Бережан кримінальну справу Анни Яцишин не було завершено і відправлено в тилове м. Свердловськ. З 26 по 30 червня 1941 року в Бережанській тюрмі здійснювались розстріли та катування. За різними даними в Бережанах загинуло від 174 до понад 270 осіб. 150 тіл знайдено у в'язниці, 70 – у братських могилах в околицях замку Синявських, кілька десятків спущено по Золотій Липі. В'язні були піддані нелюдським катуванням. Серед закатованих в'язнів була і Анна Яцишин. Її понівечене тіло було упізнано родичами тільки за одягом та разом з іншими замордованими лісничанами забрано і поховано на сільському кладовищі [2, с. 20–23; 15].

У лютому 1942 р. Анну Яцишину, як «евакуйованого в'язня» з прифронтової зони, розшукував І-й спецвідділ НКВС СРСР

у тюрмах, що знаходились на неокупованій території. Через не виявлення А. Яцишин у місцях позбавлення волі справу передали в архів п'ятого відділу І-го спецвідділу НКВС СРСР до встановлення місцезнаходження підсудної [13, арк. 12].

Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» від 17 квітня 1991 р., у зв'язку із відсутністю сукупних доказів, підтверджуючих обґрунтованість притягнення до кримінальної відповідальності за дії, передбачені ст. 2 Закону Анну Яцишин реабілітовано 23 липня 2002 р. Реабілітація відбулась дещо пізніше, оскільки ніхто із її родичів так і не звернувся з відповідним проханням (батька і матір виселили у Сибір).

В червні 1941 р. в Бережанській тюрмі органи НКВС також замордували рідного брата Анни та Івана Яцишиних – Миколу.

На прикладі родини Яцишиних прослідковується жертвність молодого покоління українців, які прагнули здобути самостійну Україну. В історії України середини ХХ ст. прослідковується надзвичайно багато таких родинних історій звияги, які, на жаль, здебільшого, закінчувались трагічно. Нелюдські репресії та переслідування не зупиняли боротьби ОУН-УПА проти окупантів, а навпаки посилювали її у 1941–1946 рр.

Джерела та література

1. Бережанська гімназія. Сторінки історії. Ювілейна книга / упоряд. Н. Волинець. Бережани–Тернопіль : Джура, 2007. 1028 с., 7,5 арк. іл.
2. Бережанська земля. Книга пам'яті. Тернопіль : Збруч, 2006. Т. 3. 794 с.
3. Воляннюк С. Омелян Польовий – «Остап». Торонто : Літопис УПА, 2013. 126 с.
4. Гімбельрайх К. Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід». Літопис Української Повстанської Армії. Торонто, 1987. Т. 15. 270 с.
5. Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952 : документи і матеріали. Літопис Української Повстанської Армії / редкол.: П. Сохань та ін.; упоряд. С. Воляннюк. Київ-Торонто : Літопис УПА, Галузевий державний архів СБУ, 2012. Нова серія. Т. 20. 748 с.
6. Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій – «Лопатинський». Львів : Афіша, 2004. 255 с.
7. Мороз В. Особові справи студентів як джерело вивчення Українського визвольного руху. Український визвольний рух. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. 36. 15. С. 156–190.
8. Одинадцять гімназистів перед бережанським судом. *Діло*. 1935. № 61.(08.03). С. 5.
9. Тернопільщина. Історія міст і сіл : у 3-х т. Тернопіль : Терно-граф, 2014. Т. 1. 668 с.
10. Шелепець В. Герой УПА Іван Кедюлич із Перечина закликав націоналістів до єдності. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/101959-Heroi-UPA-Ivan-Kediulych-iz-Perechyna-zaklykav-natsionalistiv-do-iednosti>.
11. Протокол допроса Полевого Михаила Николаевича 13 января 1946 г. Т. 4. *Галузевий державний*

- архів Служби Безпеки України (Далі ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 372. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/21822/>.*
12. Протокол допроса арестованого Жаба М.Ф. от 31 августа 1945 года. Т. 1. ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/21735/>.
  13. Управління Служби безпеки України у Тернопільській області. Ф. 6 «Основний». Спр. 3167. Арк. 14.
  14. Крайовий провід ОУН на Західноукраїнських землях у 1941–1947 рр. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління*. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 228. Арк. 36.
  15. Інтерв'ю з Євгеном Польовим від 25.07.2017 року. *Архів автора*.

Лугова Олена,
завідувач науково-дослідного
та музейно-просвітницького відділу,
Державний історико-архітектурний заповідник у м. Бережани

ОСТАННІЙ БІЙ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЛЯ НА БЕРЕЖАНЩИНІ

Останній бій повстанців 14 квітня 1960 року біля хутора Лози – подія, яка донедавна була мало відомою. І на сьогоднішній день з цього приводу виникає більше запитань, ніж можна знайти обґрунтованих відповідей. Основними джерелами вивчення цієї проблематики є справа № 31690 із Архіву Управління СБУ в Тернопільській області та спогади Марії Пальчак – учасниці цього бою, яка вижила та пройшла горнило комуністичного правосуддя. Тому досліджуючи кожне з цих джерел, необхідно враховувати їх суб'єктивний характер.

Ось як згадує про події весни 1960 року Марія Пальчак: «Настав 1960 рік. Майже 2 місяці ми перебували в Петра Підгородецького в селі Шумляни. Постійно ми відчували страх і неспокій. По сусідніх селах порозклеювали відозви до нас, щоб ми зголошувались. Кожен з нас знав, що ніхто з членів групи на це не піде. 4 березня 1960 року раннім ранком ми вийшли з криївки, чим дуже заризикували. Підгородецький, будиши напідпитку, розказував людям про

Марія Пальчак.

наше перебування в нього. На щастя, ніхто з цих людей не зрадив. Передчуття чогось недоброго переслідувало нас.

Ми ночували в лісі, хоча знали, що це небезпечно і нас можуть вистежити. 14 квітня 1960 року був Страстний Четвер, в лісі наїхало багато війська: Божиківський, Тростянецький, Слов'ятинський. Нас або вистежили, або донесли сексоти. Це стало зрозумілим в одну мить. Побачивши, що ми в оточенні, ми вирішили разом бігти і вразі смертельної небезпеки пострілятися, щоб не здатися ворогові живими. Ми почули крики з вимогою здатись живими. Раптом я перечепилась за гілля і впала. Солдати почали підбігати до мене, а я вже була поранена в праву руку. Останніми зусиллями приклала пістолет П-38 (нім. виробництва) до голови, вистрілила, і впала. Рукою володіла погано, тому куля попала в голову в 7 міліметрах від мозку, і я себе не змогла смертельно поранити. Коли фотографували місце події, то солдат почув, що я дихаю. Мені на місці санітарі зробили перев'язку голови і на машині відправили в Підгайці. Цього я вже

Підпільник Петро Пасічник, радист УПА, чоловік Марії Пальчак.

не пам'ятала. Про це мені лише говорили.

На слідуєчий день, у Великодню П'ятницю, мене забрали літаком в Тернопіль, в обласну лікарню, де я пролежала 1,5 місяці. Чергували біля мене в палаті енкаведисти, змінюючись через кожних 4 години і нікого не допускали, крім медичного персоналу. Вони уважно слідкували за діями медсестер та лікарів. Після лікування голови мене по декілька хвилин водили по палаті, щоб переконатись, в якому стані руки і ноги.

Чергували в палаті слідчі КГБ: Д., Б., І. та інші слідчі. Вночі часто зринали думки, спогади, але миттєво обривались. Мені не хотілося жити. Я точно не знала, що сталося з моїми друзями по боротьбі, але передчувала, що їх в живих немає, бо з того пекла вирватись було неможливо, а живими в руки хлопці не здались би.

Після мого часткового одужання, в перев'язках мене забрали в підземний ізолятор, що містився на вулиці Коперника (м. Тернопіль). З цього ізолятора мене виводили на перев'язку голови, а коли вели на «дижурку», то спеціальні люди викрикували, щоб почула: «Негайно привести Цетнарського!». Кагебісти хотіли, щоб я думала, що товариш по зброї живий і на допиті розкаже про всі здійснені акції, видає інших.

Незабаром почалось важке слідство, яке тривало 5 місяців. Кагебісти з моїх уст не одержали необхідної їм інформації. І ось восени привезли з села мою маму, впустили в палату, щоб побачила мене. Потім нас обидвох закрили в палаті на одну годину. Стало зрозумілим, що вони хочуть підслухати і, можливо, з нашої розмови дещо дізнатись. Але ми розмовляли лише про домашні справи. Розлючені кагебісти навіть не дали мені грама передач, яку привезла мама з села, і відправили одразу ж маму додому, а мене в камеру...

Через багато років після тих страшних подій я довідалася, як загинули товариші по зброї. Мені стало відомо, що тоді, в лісі, Петрові Пасічному було перебито кулями груди, а Олегові Цетнарському ноги. Тоді, щоб не попасти в руки кагебістів раненими, вони загинули від своїх куль. Так обірвалось життя мужніх друзів» [2, с. 315–316].

З іншої точки зору ці події подаються у справі № 31690 Архіву УСБУ в Тернопільській області: «14 квітня УКДБ в Тернопільській області провело сплановану спецоперацію спільно із військовими 12 мотострілкового загону II дивізіону з розшуку та захопленню озброєних повстанців. План операції розроблений на основі попередніх оперативних даних. Суть операції полягала у прочісуванні лісу пошуковим ланцюгом. І в результаті проведення цих дій о 15.30 год. в 750-ти метрах на захід від хутора Лози Божиківської сільради виявлено озброєну групу в складі 3-х осіб [1, с.107].

В операції приймали участь начальник II відділу Управління КДБ при СМ УРСР в Тернопільській області полковник Л., заступник начальника штабу 12 загону внутрішньої охорони МВС підполковник О., оперуповноважений УКДБ в Тернопільській області в м. Підгайці підполковник Г., старший оперуповноважений УКДБ в Тернопільській області майор М., старший оперуповноважений апарату УКДБ в м. Підгайці старший лейтенант К., оперуповноважений лейтенант К., в.о. командира II дивізіону 12 загону майора Ч., командира 5-ї бригади цього ж загону капітана К. та інші [1, с.107].

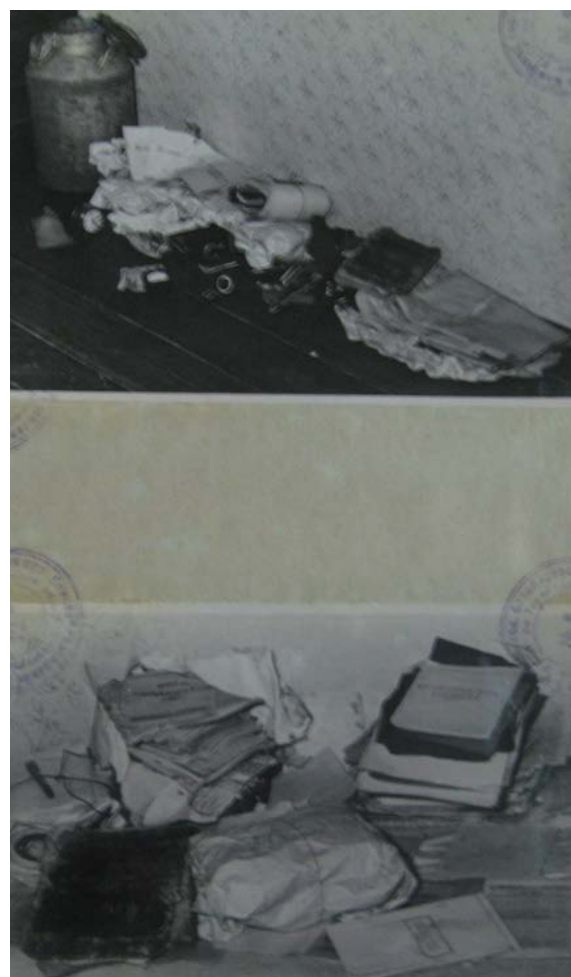
Першим повстанців виявив автоматник четвертої команди рядовий В. Одночасно повстанці помітили пошуковий ланцюг і кинулись тікати в різні сторони. Почалась перестрілка та переслідування повстанців. Дві групи перерізали бокові шляхи відступу, а резервна група перекрила шлях в сторону хутора Лози, куди намагались прорватись повстанці [1, с. 107].

В результаті таких дій в лісі на відстані 400-т метрів на захід від хутора Лози зав'язався бій.

Згідно протоколу від 14 квітня 1960 року вході бою двоє повстанців були вбиті Це були Петро Пасічний «Чорний» та Олег Цетнарський «Клим». Жінка – Марія Пальчак «Стефа», яка чинила збройний опір і перебила з пістолета щуп рядового З., поранена. Пораненій надали медичну допомогу і відправили і Підгаєцьку лікарню з вогнестрільним непроникаючим пораненням черепа та наскрізним пораненням правого передпліччя [1, с. 107–108].

Деякі деталі цієї події можна віднайти і в протоколах допитів Марії Пальчак. Першим облаву помітив О. Цетнарський, який стояв в цей час на варті. Від несподіванки підпільники розбіглись і вели перестрілку. Марія Пальчак пробігла 300–400 метрів і була поранена в плече [1, с. 116–117].

Цього ж дня УКДБ видало постанову про затримання учасниці цих подій – Марії Пальчак, 1924 року народження, уродженки села Шумляни Підгаєцького району. Її утримували під вартою в Підгаєцькій лікарні [1, с. 102]. А 16 квітня її перевели

до Тернопільської обласної лікарні [1, с. 107]. Перший протокол допиту датується 10 травня 1960 року».

Бій 14 квітня 1960 року став продовженням цілеспрямованої політики радянської влади з ліквідації українського національно-визвольного руху. Звичайно, на цей час організований спротив ОУН УПА було вже подолано і знищено навіть поодинокі повстанські підрозділи. Діяльність підпільної групи стала несподіванкою і для органів КДБ в Тернопільській області, оскільки до жовтня 1959 року вони на підозрювали про існування цієї боївки. І лише після вбивства оперуповноваженого апарату КДБ в Бережанському районі лейтенанта Стороженка розпочались активні розшукові роботи з виявлення і затримання підпільників. Низка заходів УКДБ в Тернопільській області завершилися лише 14 квітня наступного

року. Однак успіх операції був неповним. Учасників цієї групи повинні були затримати живими. Проте, під час зіткнення двом із трьох повстанців вдалося уникнути цього, правда, ціною власного життя. Марія Пальчак це через поранення плеча не змогла заподіяти собі смерть, хоча і намагалась. Ці дії яскраво продемонстрували сповідання членами цієї підпільної групи ідеології УПА, яка на цей час вже не функціонувала. А виявлена згодом схована збірка повстанської літератури та друкарська машинка підтверджують приналежність цих людей до українського національно-визвольного руху ХХ століття.

Таким чином, Петро Пасічний «Чорний», «Петро», Олег Цетнарський «Клим» та Марія Пальчак «Стефа» ввійшли в історію як учасники останньої повстанської боївки та українці, які останніми чинили опір радянській владі зі зброєю в руках.

Джерела та література

1. Архів Управління Служби Безпеки України в Тернопільській області (далі Архів УСБУ в Тернопільській області). Ф. 6 «Основний». Спр. №10666.
2. Нискоклон Д. Розповідь підпільниці Марії Пальчак. *Визвольний шлях*. 1997. №3 (588). С. 305 – 319.

Пукач Володимир,
завідувач відділу нової та новітньої історії,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ ТОВАРИСТВА РЕКОНСТРУКЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ЇХНЯ СПІВПРАЦЯ З МУЗЕЯМИ

У статті висвітлюється поява і становлення військово-історичних товариств реконструкції Української Повстанської Армії у 2000-х, 2010-х роках в Україні та поза її межами. Розглядається специфіка їх діяльності у різних напрямках, зокрема особлива увага зосереджена на співпраці цих клубів з музейними установами України та української діаспори. Розкриваються основні аспекти цієї співпраці, а також створення цими громадськими організаціями власних музейних закладів.

Annotation: *The article highlights the emergence and formation of military-historical societies for the reconstruction of the Ukrainian Insurgent Army in the 2000s and 2010s in Ukraine and abroad.*

The specifics of their activities in various directions are considered, in particular, special attention is focused on the cooperation of these clubs with museum institutions of Ukraine and the Ukrainian diaspora. The main aspects of this cooperation, as well as the creation of their own museum institutions by these public organizations, are revealed.

Ключові слова: військово-історична реконструкція, військово-історичні клуби, Українська Повстанська Армія, музеї.

Key words: military-historical reconstruction, military-historical clubs, Ukrainian Insurgent Army, museums.

Зі здобуттям Україною незалежності в нашому суспільстві стрімко зросло зацікавлення українською історією, зокрема історією українського війська. З'являється інтерес і спроби відтворення військових обладунків та одностроїв різних періодів української державності, особливо це стосується періоду Київської та Галицько-Волинської Русі, часів козацтва, легіону УСС, а також Української Повстанської Армії.

Зацікавлення військово-історичною реконструкцією в Україні починає виникати ще наприкінці 1980-х років. На початку 2000-х років з'являються перші клуби військової реконструкції. Особливо цей процес посилюється в ході чергового етапу національного відродження під час президентства Віктора Ющенка. Цьому також сприяв поступовий економічний ріст в Україні та зростання добробуту серед населення.

У цьому дослідженні ми хотіли б звернути увагу на діяльність товариств реконструкції, так званої, «живої історії». У Західній Європі та Північній Америці цю течію називають «living history». Вона полягає в тому, що відтворення йде на рівні максимальної автентичності і наближення до того часу, включно до найменших деталей. Важливим підґрунтям діяльності такої течії реконструкції є науковий підхід, який базується на дослідженні архівних матеріалів, музейних фондів, вивченні фотографій та документальних джерел, матеріальних речей того часу.

Першою групою в Україні, яка поставила собі за мету відтворення УПА, став Військово-історичний клуб «Повстанець», створений у Києві в 2005 році. Засновником і організатором групи був Богдан Іванько, родом з Київщини. Першим заходом клубу

була участь у святкуваннях Дня перемоги над нацизмом в Другій світовій війні у Києві 9 травня 2005 року.

«Богдан з однодумцями вперше використав науковий підхід до вивчення і відтворення побуту, вишколу, спорядження українських повстанців. Постійно вивчаючи музейні та приватні архіви, а також фотографії та документи часів Других визвольних змагань, хлопці зуміли скопіювати і пошити собі однострої, які були у вжитку в УПА на початку її діяльності. Вивчили технологію і створили макети зброї, з котрою воювали повстанці, практично перевірили методи таборування і рейдів у лісах і в горах.

Свої знання і навички українські реконструктори використовують для читання лекцій у школах, ліцеях. Виступають на різноманітних історичних фестивалях. Також багато реконструкторів зараз воюють в лавах Збройних Сил України і добровольчих батальйонів або займаються волонтерською діяльністю» – розповідає один з активістів реконструкторського руху Юрій Сорока [1].

Основним напрямком відтворення в клубі «Повстанець» вибрано однострій, спорядження, озброєння та побут УПА періоду 1943 року (*фото 1*), коли на території Волині і Полісся активно формувалися повстанські відділи, які боролися з німецькими окупантами та радянськими партизанами на цих теренах [2].

Від початків свого існування клуб «Повстанець» бере активну участь у різноманітних заходах, фестивалях, зйомках фільмів, популяризуючи діяльність УПА. Важливу роль в цій діяльності відіграють лекції, які проводяться у співпраці з музеями, зокрема з Національним музеєм історії України (*фото 2*), Національним музеєм історії України в Другій світовій війні [3].

Фото 1. Учасники ВІК «Повстанець» поряд з відтвореним будинком штабу УПА, в околицях с. Антонівці Шумської громади Кременецького району. 2016 р.

Фото 2. Член клубу «Повстанець» Андрій Мацьків під час лекції в Національному музеї історії України. 2016 р.

Фото 3. Музей-вагон Злуки УНР і ЗУНР, на залізничній станції м. Фастів, із банером подарованим реконструкторами.

Фото 4. Інтер'єр музею Національно-визвольних змагань українського народу у 309-й школі м. Києва. 2017 р.

Членами клубу були розроблені плакати із зображенням одностроїв вояків і старшин УПА різних регіонів України. Ці плакати безкоштовно поширювались серед навчальних закладів та музеїв країни [4].

Важливим напрямком у діяльності клубу «Повстанець» є участь у створенні нових музеїв, основою діяльності яких є тематика визвольних змагань українського народу ХХ і початку ХХІ століття та допомога у доповненні експозицій уже існуючих музейних закладів. Вагому роль в цій допомозі відіграє тематика УПА. Тернопільський обласний краєзнавчий музей є одним з перших, якому випала нагода отримати комплект однострою стрільця УПА, подарованого членами цього клубу. Цей однострій відображає період становлення і розвитку повстанського руху на території Волині і Полісся в 1943 році. Наступним вагомим внеском у музейну справу Тернопільщини стало виготовлення

двох манекенів для Історико-меморіального музею політичних в'язнів у Тернополі. Образи манекенів відтворюють вояків УПА північних та південних районів Тернопільського краю. Для музею Злуки УНР і ЗУНР, що знаходиться у вагоні на станції м. Фастів, було замовлено банер із назвою музею (фото 3) та подаровано диван початку ХХ ст. для його експозиції.

Одним з важливих проєктів «Повстанця» було створення у 2017 році Музею визвольних змагань українського народу в 309-ій середній школі м. Київ. Реконструктори великою мірою за власні кошти наповнили шкільну кімнату оригінальними речами і відтвореними репліками, які представляють три періоди визвольної боротьби українців: 1917–21 років, 1942–1960 років та 2014–2015 років. Було встановлено два манекени у одностроях (фото 4). Широко була представлена у цій експозиції тематика УПА [5].

Фото 5. Один з виставкових майданчиків музею «Жива історія» у с. Конопниця Пустомитівського району Львівської області.

Фото 6. Інтер'єр музею російсько-української війни 2014-2015 рр. у с. Скварява Самбірського району Львівської області.

Тернопільське відділення клубу «Повстанець» взяло участь у зйомці документального фільму, присвяченого архіву Збройного підпілля ОУН Подільського краю, початку 1950-х років, знайденого 2021 року на Бережанщині. Фільм створений Музеєм визвольної боротьби Тернопільщини та студією «Кінодністер» [6]. Кілька років перед цим, у 2019 році, для цього музею за сприяння клубу був зібраний комплект однострою командира роя УПА-Захід, а також різних військових частин Армії УНР.

З 2010 року і до нині головою клубу «Повстанець» є уродженець Харкова Владислав Куценко, співробітник

Українського інституту національної пам'яті. 2005 року у Львові розпочало роботу Товариство пошуку жертв війни «Пам'ять». Основною метою його діяльності є виявлення та перепоховання жертв воєнних дій періоду Першої та Другої світових воєн, визвольних змагань, політичних репресій, відновлення та впорядкування меморіальних (військових) цвинтарів, наукове дослідження ходу бойових операцій та конкретних місць боїв. Але практично від початку свого існування невід'ємною складовою діяльності товариства стало відтворення УПА. Засновником і керівником організації є Любомир Горбач [7].

Фото 7. Члени клубу «Сотня Сіроманці» під час лекції в Українському національному музеї м. Чикаго (США). 2021 р.

З початком російсько-української війни при товаристві «Пам'ять» починає створюватися музей «Жива історія», який був відкритий у 2020 році. Розташований він у с. Конопниця Пустомитівського району Львівської області. Його експозиція, розміщена переважно під відкритим небом, розповідає про воєнні конфлікти на території України, починаючи з Першої світової війни до сучасної російсько-української війни. Велика увага приділяється національно-визвольними змаганням українського народу. На території музею експонується 18 одиниць техніки (*фото 5*), відтворена криївка УПА та блокпост ЗСУ. Ініціатором створення музею є голова товариства «Пам'ять» Любомир Горбач [8].

Ще однією групою в Україні з відтворення УПА стала громадська організація Військово-історичний клуб «Мамай», створена у 2015 році ентузіастами села Старява Самбірського району Львівської області, яке є головним осередком клубу. Ініціатором створення і головою організації є Віталій Панько. За словами керівника організації: «Основна мета діяльності клубу – популяризація знань про УПА. А завдання організації – участь у заходах, пов'язаних із поширенням правдивої інформації про визвольну боротьбу Українського народу та Українських героїв, а також проведення військово-історичних реконструкцій, театралізованих заходів» [9].

Одним з напрямків діяльності клубу стало створення і розбудова музею російсько-української війни 2014–2015 років у будівлі Народного дому с. Старява. У великому залі розгорнута експозиція з оригінальних речей, привезених із лінії фронту: уламки ракет та снарядів, контейнери від гранатометів та протитанкових установок, комплекти військового обмундирування українських бійців, трофейні речі російських окупантів тощо (*фото 6*). Музей створено у 2015 році.

Весною 2011 року у США в м. Чикаго (штат Іллінойс) в середовищі української діаспори четвертої хвилі еміграції створений Військово-історичний клуб «Сотня Сіроманці» («Greywolves Co»). Цей клуб об'єднав реконструкторів, що цікавилися відтворенням УПА у США та Канаді

(м. Торонто). Засновником і керівником клубу є Юрій Сорока, уродженець Львівщини.

19 травня 2011 року клуб став учасником Товариства реконструкції Другої світової війни (WWII Historical Re-enactment Society, Inc), організації, що займається вивченням та відтворенням вигляду та побуту учасників ДСВ війни з 1976 року [1]. «Група займається широкою просвітницькою діяльністю, участю в публічних заходах із реконструкції Другої світової війни та проведенням показових боїв, проведенням лекцій в місцевих школах українознавства, участю в теренових іграх та змаганнях із стрільби, участю в заходах, призначених пам'яті борців за незалежність України» – розповідається на офіційній сторінці клубу в соціальних мережах [10].

Клуб «Сотня Сіроманці» активно співпрацює з музеями української діаспори у США. Зокрема, тісна співпраця ведеться із Українським національним музеєм у Чикаго (*фото 7*). Спільно з музейниками реконструктори проводять різноманітні акції та заходи з відзначення українських національних свят [11].

У 2021 році в Україні почали з'являтися нові спільноти, які відтворюють однострій, спорядження та побут УПА. Це, зокрема, громадське об'єднання «Незламна нація», створене у березні в м. Івано-Франківськ, яке очолює Олександр Данилюк [12], та інші організації в різних регіонах нашої держави.

У ході російсько-української війни багато членів історичних клубів стоять на захисті української державності і воюють з московськими окупантами в лавах Збройних Сил України, Сил спеціальних операцій, Силах територіальної оборони, Національної гвардії України.

Таким чином, починаючи із середини 2000-х років, в Україні у реконструкторських колах поступово розвивається напрямок з відтворення УПА. Початок цього заклав ВІК «Повстанець». Паралельно з ним виникають й інші клуби, використовуючи досвід «Повстанця» і отримуючи від нього методичну допомогу. Це товариство «Пам'ять», Військово-історичні клуби «Мамай» та «Сотня Сіроманці» («Greywolves

Со»). Важливою ланкою діяльності цих клубів стала робота з музеями, які мають великий вплив на формування молодого покоління та ознайомлюють зацікавлених відвідувачів з історією визвольної боротьби українського народу. Основним напрямком співпраці з музеями стала допомога їм у створенні комплектів одностроїв різних українських військових формацій XX та XXI ст., доповненні експозицій оригінальними речами чи репліками, які

краще висвітлюють певні історичні періоди визвольних змагань. Читання лекцій у музеях, зйомки в документальних фільмах, участь у музейних заходах з відзначення національних свят відіграють важливу просвітницьку роль у роботі цих клубів. Особливою ланкою діяльності клубів реконструкції стало створення нових музеїв, які висвітлюють тематику визвольної боротьби українського народу.

Джерела та література

1. Сорока Ю. «Сіроманці» на історичному фронті. *UA Modna*. 2015. URL: <https://uamodna.com/articles/-siromanci-na-istorychnomu-fronti/>
2. ВІК «Повстанець». Київ. URL: <https://www.facebook.com/vik.povstanets>
3. Боротьба і тактика Української повстанської армії : лекція-презентація *Лікбез. Історичний фронт*. 2016. URL: <https://likbez.org.ua/ua/lektsiya-prezentatsiya-borba-i-taktika-ukrainskoj-povstancheskoj-armii.html>
4. Плакати для ВУЗів і шкіл. ВІК «Повстанець». Київ. 2014. URL: <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.269938783168004&type=3>
5. Снісар Д. В київській школі створили музей ОУН-УПА. *Подробиці.UA* 2017. URL: <https://podrobnosti.ua/2204492-v-kivskij-shkol-stvorili-muzej-oun-upa.html>
6. Історія у бідонах. Презентація архіву українського підпілля ОУН Подільського краю. KD TV. *Youtube*. 2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=xijV_pulqts
7. Військова історія: шукаємо, відтворюємо, зберігаємо. URL: <https://memoria.com.ua/>
8. «Жива історія» - музей, де ви не оглядаєте, а долучаєтеся. URL: <https://memoria.com.ua/istoria/>
9. На Львівщині відбувся фестиваль, присвячений 75-річчю УПА. *Galinfo*. 2017. URL: https://galinfo.com.ua/news/na_lvivshchyni_vidbuvsya_festyval_prysvyachenyy_75richnytsi_upa_265911.html
10. УПА (Ukrainian Insurgent Army) reenacting. *Facebook*. 2021. URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=4851835914843445&set=a.488897603243467>
11. УПА (Ukrainian Insurgent Army) reenacting. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/UPAreenacting/>
12. ГО «Незламна Нація». *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/groups/351050742162722>

УДК 069.5:908(477.84) (045)

Костюк Степан,
завідувач науково-методичного відділу,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ У ФІЛОКАРТІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У науковий обіг уперше вводиться систематизована інформація про тематичні музейно-спільнчанські конверти, присвячені «загальним» річницям створення УПА.

Annotation: *For the first time, systematized information about the thematic museum-community envelopes dedicated to the «general» anniversaries of the creation of the UPA is introduced into scientific circulation.*

Ключові слова: конверт, УПА, фонд.

Key words: envelope, UPA, fund.

Знаючи правдиву минушину, реально оцінюючи сьогодення, вибудовуємо підмурівок мирного, кращого завтра: заможного, незалежного, українського майбуття.

Серед реальних виборювачів

самостійності – військові формування УПА. Щира молитва, спалахи свічок – єдина розрада нескореним душам полеглих. Пам'ятаючи, вшановуємо. Пошановуючи, пам'ятаємо.

Документальними свідченнями народного поклоніння героям постають,

Тернопільський обласний краєзнавчий музей
46008, м. Тернопіль, майдан Мистецтв, 3
тел./факс 52-44-77
e-mail: tokm-1913@ukr.net

Українська Повстанська Армія
70 років

Меркьюрі-Тернопіль, 2012, тираж 40 прим.
Українська Повстанська Армія. 70 років.
Проект Степана Костюка. Дизайн Наталії Чашки.

Позиція перша.

Тернопільський обласний краєзнавчий музей
Площа Героїв Євромайдану, 3, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-44-77
e-mail: tokm-1913@ukr.net

Роман Шухевич
110 років

Меркьюрі-Тернопіль, 2017, тираж 10 прим.
Роман Шухевич / "Тарас Чупринка" / (1907–1950) – Головнокомандувач УПА.
30 червня 2017 року у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї
відкрито тематичну філателістичну виставку.
Проект Степана Костюка. Дизайн Ірини Гаргай.

Позиція друга.

Тернопільська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Площа Героїв Євромайдану, 3, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-44-77
e-mail: tokm-1913@ukr.net

Українська Повстанська Армія
80 років

Меркьюрі-Тернопіль, 2022, тираж 10 прим.
Українська Повстанська Армія створена 14 жовтня 1942 року.
Проект Степана Костюка. Дизайн Ірини Гаргай.

Випуск сьомий.

Позиція третя.

зокрема, філокартичні матеріали. Окрім державних «укрпоштівських» платіжних знаків, інших різновидів друкованої продукції, напрацьовано серію регіональних видань завваженої тематики.

Позиція перша. Конверт поштовий (стандартний): 11,4x16,1 см «Українська Повстанська Армія. 70 років».

Лицева сторона. Вгорі зліва (чорна фарба) – адреса відправника: «Тернопільський обласний краєзнавчий музей (перший рядок), 46008, м. Тернопіль, майдан Мистецтв, 3 (другий рядок), тел./факс 52-44-77 (третій рядок), e-mail: tokm-1913@ukr.net (четвертий рядок)».

Внизу зліва – кольоровий колаж (Інтернет-версія): сіре тло «накриває» червоно-чорний стилізований розправлений прапор; справа композиції стяг «оздоблено» стилізованими мечем із тризубом – трикутне, донизу каркасне обрамлення. Нижче – текст (чорна фарба): «Українська Повстанська Армія (перший рядок), 70 років (другий рядок)».

Посередині – відбиток тематичного штемпеля (d – 38 мм: форма кругла; чорнило синє; краями – суцільна кругла «рамка») клубного спецпогашення: вгорі (сферично) аббревіатура – «ТОКМ» (Тернопільський обласний краєзнавчий музей – С.К.), нижче (сферично) текст – «Українська Повстанська Армія»; посередині – тризуб; нижче (горизонтально) – дата: «70 років (один рядок)»; унизу (півколом) – напис: «Тернопіль, 14 жовтня 2012 року».

Зворот. Унизу (посередині) – «вихідні» дані (чорна фарба): «Меркьюрі-Тернопіль, 2012, тираж 40 прим. (перший рядок), Українська Повстанська Армія. 70 років (другий рядок). Проект Степана Костюка. Дизайн Наталії Чашки (третій рядок)».

Позиція друга. Конверт поштовий (стандартний): 11,4x16,1 см «Роман Шухевич. 110 років».

Лицева сторона. Вгорі зліва (чорна фарба) – адреса відправника: «Тернопільський обласний краєзнавчий музей (перший рядок), Площа Героїв Євромайдану, 3, м. Тернопіль, 46008 (другий рядок), тел./факс (0352) 52-44-77 (третій рядок), e-mail: tokm-1913@ukr.net

(четвертий рядок)».

Внизу зліва – кольорова погрудна світлина (Інтернет-версія; 6x4,8 см) чоловіка середніх літ (анфас, видовжене обличчя, високе чоло, довгий ніс, пишна зачіска; погляд лівоплічний, зосереджений; світла сорочка, світлий піджак – голубуватий відтінок, блідо-коричнева краватка. Нижче – текст (чорна фарба): «Роман Шухевич (перший рядок), 110 років (другий рядок)».

Зворот. Унизу (посередині) – «вихідні» дані (чорна фарба): «Меркьюрі-Тернопіль, 2017, тираж 10 прим. (перший рядок), Роман Шухевич /«Тарас Чупринка»/ (1907 – 1950) – Головнокомандувач УПА (другий рядок), 30 червня 2017 року у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї (третій рядок) відкрито тематичну філателістичну виставку (четвертий рядок). Проект Степана Костюка. Дизайн Ірини Гаргай (п'ятий рядок)».

Позиція третя. Конверт поштовий (стандартний): 11,5x16,1 см «Українська Повстанська Армія. 80 років».

Лицева сторона. Вгорі зліва (чорна фарба) – адреса відправника: «Тернопільська обласна організація (перший рядок), Національної спілки краєзнавців України (другий рядок), Площа Героїв Євромайдану, 3, м. Тернопіль, 46008 (третій рядок), тел./факс (0352) 52-44-77 (четвертий рядок), e-mail: tokm-1913@ukr.net (п'ятий рядок)».

Внизу зліва – червоно-чорний стилізований прапор (Інтернет-версія; 3,9x5,8 см). Червону барву «оздоблено» (вгорі зліва) «золотим тризубом». Нижче – текст (чорна фарба): «Українська Повстанська Армія (перший рядок), 80 років (другий рядок)».

Зворот. Унизу (посередині) – «вихідні» дані (чорна фарба): «Меркьюрі-Тернопіль, 2022, тираж 10 прим. (перший рядок), Українська Повстанська Армія створена 14 жовтня 1942 року (другий рядок). Проект Степана Костюка. Дизайн Ірини Гаргай (третій рядок). Випуск сьомий (четвертий рядок)».

Здійснено відправлення кореспонденції поштою [1].

Висновки. Доповнюють запропоноване «особисті» конверти (ТКМФіл – 24439, ін.) [2], увічнюючи знакові постаті українського національно-визвольного змагу

середини ХХ століття.

Окремої розвідки заслуговує

тематична серія філокартії установи – «Українська Повстанська Армія. 75 років».

Джерела та література

1. Костюк С. Легендарна захисниця. *Вільне життя плюс*. 2022. 11 листоп.
2. Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Лесіцький Андрій,

старший науковий співробітник відділу стародавньої історії,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ НА ЗАКЕРЗОННІ

У статті розповідається про відділи УПА на території Закерзоння. Прослідковано їхнє становлення, основні бойові акції, співпрацю з польським антибільшовицьким підпіллям, діяльність під час операції «Вісла». Розглянуто організаційну структуру УПА. Простежено їхній вихід із Закерзоння та рейди на захід, поза межі радянської зони окупації.

Annotation: *The article tells about the UPA departments on the territory of Zakarzonny. Their formation, main operations, cooperation with the Polish anti-Bolshevik underground, and activities during the Vistula operation were traced. The organizational structure of the UPA was considered. Their exit from Zakarzonny and raids to the west, outside the Soviet zone of occupation, were traced.*

Ключові слова: *УПА, Закерзоння, обмін населенням, депортація, операція «Вісла», рейд.*

Key words: *UPA, Zakarzonnya, population exchange, deportation, Vistula operation, raid.*

Окремою сторінкою в історії УПА є діяльність її відділів на території Закерзоння. Цим терміном називають крайні західні землі української етнічної території, які після Другої світової війни опинилися у складі Польщі. Назва походить від «лінії Керзона», по якій західні країни пропонували провести східний кордон Польщі у 1920 р. Внаслідок тривалих історичних процесів між українцями та поляками з'явилися зони зі змішаним населенням, а кордони у ХХ столітті найчастіше проводили без урахування фактичних етнічних територій, що стало причиною багатьох конфліктів.

На фоні Другої світової війни та німецької окупації загострилися давні конфлікти між українцями та поляками,

які штучно роздмухувалися німецькою адміністрацією та радянськими партизанами. Конфлікти переросли у бойові зіткнення між УПА та польським рухом опору, який представляла Армія Крайова (АК), а також між українськими та польськими селянами [5, с. 31–33].

Наприкінці 1943 р. відбуваються важливі структурні зміни в УПА. Командиром УПА призначений Роман Шухевич. УПА розширяється територіально, охоплює землі Галичини та Поділля. Структурно УПА розділяють на оперативні групи, або Генеральні Військові Округи: УПА-Північ, УПА-Захід, УПА-Південь. УПА-Захід утворена із загонів Української Народної Самооборони (УНС). Командиром УПА-

Захід довгий час, з січня 1944 по квітень 1949, був полковник Василь Сидор – «Шелест», колишній командир УНС Львівського краю [5, с. 30, 42–43; 6, с. 20–24].

У першій половині 1944 р. лінія фронту докочується до західної України, а хвиля польських погромів поширюється на Надсяння та Лемківщину. З метою захисту українських селян УПА посиляє збройні відділи на Холмщину та Надсяння. З літа по листопад 1944 р. існувала Воєнна Округа «Сян» у складі УПА-Захід. Командиром був курінний Яків Чорний – «Ударник». У складі ВО «Сян» було два курені: Лемківський (курінний Василь Мізерний – «Рен») і Перемиський (курінний Михайло Гуштак – «Євген»). Загони УПА змогли відбити напади польських загонів (переважно це була АК) і принести спокій для українського населення на певній території краю [1, с. 148–151; 5, с. 166].

На зайнятих територіях УПА провела мобілізацію і збільшила кількість відділів до одинадцяти сотень. Однак, з наближенням фронту, вони дістали наказ відійти з території і перечекати у карпатських лісах. ВО «Сян» була розпущена, а відділи включені до складу ВО «Буг» [5, с. 166].

Наприкінці Другої світової Москва створила маріонетковий уряд Польщі і змусила поляків відмовитися від західної України на користь СРСР. Кордон проліг по «лінії Керзона». На території Польщі опинилися Підляшшя, Холмщина, Надсяння та Лемківщина, з містами Перемишль, Ряшів, Ярослав, Холм. Крім договору про кордон, сторони домовилися про взаємний «добровільний» обмін населенням: усі поляки з УРСР мали переселитися до Польщі, а усі українці з Польщі – в УРСР. Неофіційні домовленості з'явилися ще у 1944 р., а Ялтинська конференція 1945 р. підтвердила нові кордони Польщі. Офіційний договір про кордон – 16 серпня 1945 р [1, с. 152–153].

Переселення проголошувалося добровільним, але насправді вибору людям не залишали. Якщо більшість поляків з України дійсно переїхали до Польщі, то українці Закерзоння не поспішали покидати рідні села. Польський уряд вдавався до тиску на українців, створювалася Виселенча

Комісія, яка мала всіляко спонукати і сприяти переселенню українців. Поширеною була практика організації бандитських нападів на села, внаслідок чого частина українців віддавала перевагу переселенню. Нова хвиля погромів прокотилася весною 1945 р., серед яких найбільш масовий – вбивство 300 українців у селі Павлокома [1, с. 198–199]. У відповідь на ці події УПА відновлює діяльність на Закерзонні.

У нових умовах УПА починає боротьбу вже з новими, радянськими окупантами. Один з найбільших боїв того періоду – бій під Лещавою Горішньою 24 жовтня 1944 р. Про нього згадує один із найвідоміших сотників Закерзоння – Степан Стебельський – «Хрін», який на той момент був ще чотарем, у книгах своїх спогадів: «Крізь сміх заліза», «Зимом у бункері». У тій битві він був важко пораненим в обидві руки, але його врятувала від полону медсестра з Полтавщини Марія Коркішко – «Степова». Згодом лікарі змогли вилікувати його поранення, і через деякий час «Хрін» знову зміг воювати [7, с. 63–78].

1945 р. відбулася реорганізація УПА-Захід, і замість восьми Військових Округ залишаються діяти чотири. Серед них – 6 ВО «Сян», відновлена у травні 1945 р. Командиром ВО «Сян» був полковник Мирослав Онишкевич – «Орест». Провідником ОУН на Закерзонні був Ярослав Старух – «Стяг», уродженець Тернопільщини. Варто наголосити, що Військові Округи – це менші структурно-територіальні одиниці, на які поділялися Генеральні Військові Округи. Військові округи, у свою чергу, поділялися на Тактичні Відтинки. ВО «Сян» складалася із трьох Тактичних Відтинків: ТВ-26 «Лемко» (командир – майор Василь Мізерний – «Рен», складався з двох куренів: Лемківського і Перемишльського), ТВ-27 «Бастіон» (майор Іван Шпонтан – «Залізник»), ТВ-28 «Данилів» (командири – хорунжі Мар'ян Лукасевич – «Ягода», Євген Штендера – «Прірва», Володимир Сорочак – «Беркут»). ТВ-27 і ТВ-28 мали по одному куреню; з урахуванням двох куренів ТВ-26 всього на Закерзонні діяли чотири курені. Кожен курінь складався з 3 – 5 сотень. Сотні ТВ-26 носили назву «Ударники» (із додаванням порядкового номеру – від 1 до 8), сотні ТВ-27 – «Месники» (від 1 до

5), сотні – ТВ-28 – «Вовки» (від 1 до 3). Крім того, кожна сотня носила власний унікальний номер, що був складовою загальної нумерації усіх сотень. Наприклад, сотня Михайла Дуди – «Громенка» – носила назву «Ударники-2», або Відділ 95, сотня Степана Стебельського – «Хріна» – «Ударники-5», Відділ 95а, сотня Володимира Щигельського – «Бурлаки» – «Ударники-4», Відділ 94а. Кожна сотня поділялася на чоти, а кожна чота – на рої. Загалом на Закерзонні діяли близько 2 – 2,5 тисячі повстанців [6, с. 24–29].

У Польщі ситуація ускладнилася через зміну влади. Після зайняття країни Червоною армією влада перейшла до маріонеткового комуністичного уряду. Були створені державні силові структури: армія – Військо польське (ВП), «Міліція Обивательська» (МО), «Ужонд Безпеченства Публічного» (УБП) [1, с. 194]. Діяли безпосередньо на території Польщі і частини радянського НКВС. Усі ці структури були вороже налаштовані до УПА та українського населення. Інша сторона – повстанці, які керувалися еміграційним урядом з Лондона, представлені Армією Крайовою. В січні 1945 АК була офіційно розпущена, однак та частина повстанців, яка не визнала нового режиму, створила нову організацію – «Воля і Незалежність» (ВІН). Саме з ВІН УПА старалася домовитися про взаємне припинення вогню та силових акцій проти українського селянства, аргументуючи наявністю спільного ворога – комуністичного режиму. Для цього УПА активно розсилала відозви до ВІН, до інших поляків із проханнями про мирне співіснування, одночасно попереджаючи про відплатні акції у випадку нападу на українців [5, с. 168]. Бійці УПА не хотіли винищення польського населення, а лише покарання за злочини проти цивільних українців. Поширювалися відозви також до українських селян із закликом не виїжджати за межі Польщі, а залишатися в рідних селах і всіляко сприяти діям УПА.

Переговори дали результат, і в середині 1945 р. УПА та ВІН встановили перемир'я. Діяльність обох військових формацій спрямувалася проти урядових сил. Встановлене перемир'я дозволило розбудувати по українських селах Закерзоння

широку мережу виробництва та постачання необхідних для УПА товарів: продовольства, одягу, амуніції, побутових товарів. Фактично від травня до серпня 1945 р. на Закерзонні існувала українська повстанська республіка, опис якої залишив у своїх спогадах сотник «Хрін» [7, с. 127–128].

Зважаючи на те, що українці перестали виїжджати із Закерзоння і допомогли УПА закріпитися, польський уряд з осені 1945 р. залучив до депортаційних акцій військові частини. Тепер на селян нападали вже не бандити, а озброєна армія. Вдаючись до насильства, вбивств, грабунків, українців змушували наспіх збирати речі і відправляти до залізничних станцій або до кордону з СРСР. УПА ставила за мету захищати населення від таких акцій. Розгорнулася активна боротьба з польськими військами і міліцією, ледь не кожного дня десь відбувався бій. УПА напала на місця базування міліції, влаштовувала засідки на шляхах, захищала села від облав, визволяла селян, яких вивозили з рідних сіл, підривала мости і залізниці [5, с. 178–184]. Відомим є різдвяний бій УПА 7 січня 1946 р. в містечку Бірча. Там містилася база польського війська, звідти вони регулярно нападали на навколишні села. УПА планувала ліквідувати цю базу, але, зважаючи на чисельність гарнізону, для цього слід було вдарити несподівано, коли ворог менше всього очікував. Тому і було вибрано дату 7 січня, точно на православне Різдво. Напад здійснювали сили чотирьох сотень Перемишльського куреня ТВ-26 під командуванням курінного Михайла Гальо – «Коника». Вже під час акції виявилось, що ворог готовий до нападу, до того ж має систему укріплень навколо містечка. Захопити Бірчу не вдалося, і повстанці зазнали втрат, серед них – сам курінний «Коник» [1, с. 229–232].

Найяскравішою сторінкою стала спільна акція УПА і ВІН проти гарнізону міста Грубешів в ніч з 27 на 28 травня 1946 р. У місті розміщувалися сили міліції, УБП, Виселенчої Комісії, а також радянського НКВС. Акція була задумана, щоб УПА та ВІН продемонстрували готовність до спільних дій, а також гідно представили себе перед новими союзниками. Зі сторони УПА у битві брали участь три сотні Холмського куреня

«Вовки» сотників «Давида», «Яра», «Чавса», а також боївка Служби Безпеки ОУН, під загальним командуванням курінного Євгена Штендери – «Прізви». Крім того, вояки УПА застосовували трофейні німецькі реактивні снаряди – «торпеди». Операція була добре спланованою та блискуче проведеною, пройшла з мінімальними втратами. Більшість ворожих загонів було розгромлено [1, с. 216–219; 5, с. 184–188].

Не спромігшись подолати опір УПА, польська влада вирішила «остаточно вирішити українську проблему». Щоб позбавити УПА соціальної бази та підтримки, було заплановано виселити решту українців у північно-західні воєводства Польщі, які були передані після Другої світової війни від Німеччини як компенсація за втрачені Польщею східні території (СРСР на той час вже закритий кордон і більше не впускав українських переселенців). Операція спочатку мала кодову назву «Схід», згодом була названа «Вісла». Приводом для початку операції стала загибель заступника міністра народної оборони Польщі генерал-полковника Кароля Сверчевського, який 28 березня 1947 р. потрапив у засідку УПА, організовану сотником «Хрином». Операція почалася рівно через місяць, 28 квітня. Для її проведення було залучено 17,5 тисяч польських солдатів, а також укладено угоду про спільні дії з військами СРСР та Чехословаччини. Протягом трьох місяців війська виселили все цивільне населення Закерзоння, і 150 тисяч українців опинилися депортованими на півночі і заході Польщі. УПА залишилася без соціальної бази, без постачання, змушена постійно маневрувати між загонами польського війська. У таких обставинах продовжувати дальшу боротьбу було важко і недоцільно, враховуючи, що українського населення, яке потрібно було захищати, більше не залишилось.

Командування УПА прийняло рішення про вивід військ із Закерзоння. Частина загонів відступила на територію Галичини, інші отримали наказ здійснити пропагандивний рейд через Чехословаччину до Німеччини та Австрії, в американську зону окупації, щоб донести до західних країн інформацію про ситуацію в Україні. У рейд влітку 1947 р. вирушили відділи «Громенка», «Бурлаки», «Крилача» і «Ластівки», а восени – сотня «Бродича», кожний в окремий час і окремим маршрутом. Дорога була довгою і складною, чеська поліція чинила опір, а полякам було дозволено заходити на територію Чехословаччини і вистежувати упівців. Сотня «Громенка», яка вирушила першою, єдина добралася до мети цілою і без втрат. Сотник «Бурлака» потрапив у чеський полон, звідки його передали полякам. Ті засудили його до смертної кари [1, с. 241–245; 5, с. 190–193; 6, с. 55–56].

Так 1947 р. закінчується період перебування УПА на Закерзонні. Роль загонів УПА на згаданій території була органічною складовою всього національно-визвольного руху, оскільки Закерзоння до 1947 р. було складовою українських етнічних земель, яке до певного періоду керівники ОУН та УПА планували включити до складу незалежної України. Своєрідної специфіки повстанський рух на цих землях набрав у 1945–1947 рр., коли Закерзоння увійшло до складу комуністичної Польщі. Саме ця діяльність УПА стала однією з найяскравіших сторінок визвольної боротьби. Зважаючи на прихід у Польщі до влади комуністів, а також небажання західних країн втручатися у справи Сталіна, УПА не змогла повністю досягти поставлених завдань, однак значення цих подій полягає у тому, що вони відіграють важливу роль у польсько-українських стосунках, показують нам приклади як ворожнечі, так і співпраці, які мали місце між нашими народами.

Джерела та література

1. В'ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942 – 1947. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 288 с.
2. Літопис Української Повстанської Армії. Торонто – Львів, 2001. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й «Лемко». 990 с.
3. Літопис Української Повстанської Армії. Торонто – Львів, 2001. Т. 34: Лемківщина і Перемищина. Політичні звіти. 974 с.

4. Літопис Української Повстанської Армії. Торонто – Львів, 2001. Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів». Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали. 1058 с.
5. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен, 1953. 319 с.
6. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49 : довідник. Нью-Йорк : Пролог, 1994. 199 с.
7. Хрін С. Крізь сміх заліза. Мюнхен : До Зброї, 1952. 160 с.

Левенець Любов,
старший науковий співробітник відділу нової та новітньої історії,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

УЧАСТЬ ПЛАСТУНІВ У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ САМОСТІЙНУ СОБОРНУ ДЕРЖАВУ

Боротьба українських націоналістів за Українську державу в першій половині ХХ ст., участь пластунів в діяльності УВО та ОУН, організації та боротьбі УПА, у сучасній війні проти російських агресорів.

Annotation: *The struggle of Ukrainian nationalists for the Ukrainian state in the first half of the 20th century, the participation of platoon soldiers in the activities of the Ukrainian Armed Forces and the OUN, the organization and struggle of the UPA, in the modern war against the Russian aggressors.*

Ключові слова: *Українська держава, нація, Пласт, гімназисти, визвольні змагання, світові війни, ОУН, УПА, російська агресія.*

Key words: *Ukrainian state, nation, Plast, high school students, liberation competitions, world wars, OUN, UPA, Russian aggression.*

Чи не найбільший внесок у розвиток українського націоналістичного руху зробила українська скаутська організація Пласт. Від 1911 до 1930 року це була легальна організація, в якій виховувалася українська молодь. Було виховане не одне покоління пластунів, які зайняли провідні позиції в ОУН та УПА.

Усіх їх до кінця життя зобов'язувала пластова присяга: «Присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїй силі, щоб бути вірним Богові й Україні, помагати іншим, коритися Пластовому Заповіті і слухатись Пластової влади». Український Пласт є частиною всесвітньої скаутської організації. «Скаут» в перекладі з англійської – розвідник, шукач пригод. Назва «пластун» – це відповідник англійського «скаут».

Засновником скаутінгу став англієць,

генерал британської армії Бейден-Пауел, відомий як Бі-Пі. Коли він був військовим розвідником у колоніальних війнах, які Англія вела постійно, то спостеріг, що примітивно озброєна молодь тубільців завдавала значних втрат англійським військам. Він зрозумів, що його батьківщина потребує нового покоління патріотів, загартованих духовно і фізично в постійній боротьбі і змаганнях вірних синів.

Оскільки в буденному житті не завжди було місце боротьбі і змаганням то їх слід створити штучно, запровадивши своєрідну гру.

Таким чином, життя молодій людині повинно перетворитися в суцільну «Велику гру».

Основні складові цієї гри: «Бог, батьківщина, життя в природі, самовиховання, допомога іншим».

Після видання книги «Скаутинг для хлопців» у 1908 р., її було перевидано 35 мовами, скаутинг поширився в багатьох країнах світу.

Перші скаутські гуртки у Східній Галичині виникли у Львові при гімназіях і діяли таємно. Організаторами їх були Іван Чмола та Петро Франко.

12 квітня 1912 р. викладач Академічної гімназії О. Тисовський прийняв присягу у 40 пластунів. І цей день вважають днем заснування Пласту в Україні.

У Тернополі перший пластовий гурток створено у вересні 1912 року при українській державній гімназії ім. Франца-Йосифа під проводом професора І. Галущинського, через рік його очолив В. Безкоровайний.

Діяльність Пласту того часу складають майже щотижневі мандрівки, теренові ігри з підкраданням, слідженням, щотижневі сходини з вивченням історії визвольної боротьби, виголошенням рефератів, дискусії, набуття пластових уміlostей, розвиток пам'яті, вивчення картографії, азбуки Морзе тощо.

З початком Першої світової війни практично всі пластуни віком понад 16 років зголосилися до лав Легіону УСС, у тому числі і вихідці з Тернопілля. Понад 600 вихованців Пласту взяли участь у національно-визвольних змаганнях і більшість з них поклали свої життя на полі бою.

В результаті війни на місці нещодавно могутніх імперій поставали національні держави. Лише українці виявилися єдиною великою нацією, що тоді не завоювала незалежність, і була розділена між чотирма державами. Наш край ввійшов до складу новоствореної Польської держави.

Гімназійна молодь 20-х років виростала в тяжкий повоєнний час. Свіжими залишалися в її пам'яті згадки про Українську державу і УГА. З боєм переживала вона невдачу визвольних змагань, масові арешти провідних людей, знущання над українцями. Всі ці події зміцнювали її національну свідомість.

У кожному навчальному закладі, де були українці, створювалися пластові гуртки. До праці в Пласті повертались колишні його

працівники та вихованці, які пройшли через воєнну завірюху.

Одним із найкращих в галицькому Пласті був 28-ий пластовий курінь ім. Дмитра Байди-Вишневецького у Тернополі, який засновано 17.09.1922 р. при українській державній гімназії.

Перша дівчача пластова частина при гімназії «Рідної Школи» в Тернополі ім. Олени Пчілки постала 18.05.1923 р.

Особливо активізувалася пластова діяльність, коли до Тернополя прибув колишній отаман УСС Никифор Гірняк, директор гімназії «Рідна Школа», призначений зв'язковим Подільського округу Пласту. Він постійно влаштовував пластові свята, святкові вечори на честь Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, С. Петлюри, А. Шептицького.

У 1928 р. Н. Гірняк із пластунами відвідав гору Лисоню, славно боями УСС з російськими військами. Більше 200 пластунів і пластунок уважно слухали розповіді Н. Гірняка про змагання УСС із переважаючими силами ворога. Вони проводили мандрівки до Бережан, Збаража, Кременця, Тереховлі, Почаєва, Великих Гаїв.

Почесним обов'язком пластунів було впорядкування стрілецьких могил, яких на Микулинецькому цвинтарі було 1500.

В другій половині 20-х років старша гімназійна молодь, а майже всі вони були членами Пласту, була охоплена діяльністю УВО, а з 1929 року – ОУН. Пласт став кузницею найкращих кадрів ОУН.

Вихованцями Пласту були і Роман Шухевич, і Степан Бандера. Через важку хворобу (ревматизм колінних суглобів) С. Бандеру протягом двох років не приймали до Пласту. Бували моменти, коли хлопець зовсім не міг ходити. І лише надзусиллями над собою він переміг біль і здав необхідні для вступу фізичні вправи.

Українські націоналісти поставили основною своєю політичною метою – здобуття Української Самостійної Соборної Держави. Перша заповідь Декалогу українського націоналіста гласить: «Здобудеш Українську державу, або загинеш в боротьбі за Неї».

Польський часопису замітці «Бунт молодих» писав: «Тасмнича ОУН –

Організація Українських Націоналістів є нині сильнішою від усіх українських легальних партій до купи. Вона панує над молоддю, вона творить загальну опінію, вона працює зі страшним темпом, щоб втягнути маси в круговорот революції».

Польська окупаційна влада тільки чекала зручної нагоди, аби заборонити Пласт на офіційному рівні. І така нагода трапилася. 13 липня 1930 року під Бібркою бойовиками ОУН був здійснений напад на поштовий фургон з метою здобуття грошей для потреб організації. При переслідуванні було вбито одного з учасників нападу, що був зодягнений в пластовий однострій. Ним виявився випускник Станіславської гімназії Гриць Пісецький. Конспіруючись, він сказав батькам, що виїжджає до пластового табору, а тому одягнув пластову сорочку.

Розпочалася шалена антипластова кампанія. 26 вересня 1930 року було остаточно заборонено Пласт на всіх землях Польщі. У Тернополі заарештовано 70 гімназистів державної української гімназії за підозрою участі у саботажних акціях.

Обшуки пластових домівок, побої, нищення пластового майна, арешти, а за ними й суди супроводжували процес ліквідації. Однак Пласт не припинив своєї діяльності, а продовжив роботу в підпіллі під прикриттям легальних товариств таких як «Сурма», «Плай», «Доріст», «Орли».

Старше пластунство активно включається в підпільну боротьбу і відіграє в ній далеко не останню роль.

В польських судових процесах імена пластових вихованців Степана Бандери, Василя Біласа, Ярослава Старуха, Катерини Зарицької, Михайла Сороки гучно лунають і стають легендою та прикладом до наслідування.

В роки Другої світової війни формується Українська Повстанська Армія. Вихованці Пласту не просто взяли участь в нових Визвольних Змаганнях, а стояли біля витоків організації.

З 1943 року головним командиром УПА стає Р. Шухевич, а шефом штабу – Дмитро Грицай - Перебийніс, член пластового куреня «Чорноморці».

Командиром УПА-Південь був

вихованець Пласту Омелян Грабець. Коли в західному регіоні постала Українська народна самооборона, то керівником Карпатського краю (Станіславська, Дрогобицька, Чернівецька області) став пластун Олекса Гасин – «Лицар», а командиром Львівського краю (Львівська і Тернопільська області) – член Пласту у Сокалі Василь Сидор-«Шелест».

До чільних провідників ОУН належали також пластуни Василь Кук, Микола Арсенич, Олег Кандиба, Зіновій Тершаковець, Катруся Зарицька (керівниця жіночої сітки ОУН), Ярослав Старух, Дмитро Клячківський.

Тисячі вихованців Пласту на різних старшинських, підстаршинських щаблях, у рядовому строю, або ж у глибокому підпіллі взяли в цих Визвольних Змаганнях участь і виконали свій обов'язок перед Вітчизною в боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу.

Їхній загартований дух, військовий вишкіл, розвідницький хист, широкі знання, залізна дисципліна та самовладання дозволили це успішно здійснити.

І сьогодні пластуни різного віку, які виховувались у незалежній державі і не готувались до війни, разом з українськими патріотами вступили у бій з російськими окупантами, щоб відстояти Українську державу, не допустити знищення української нації.

Якщо цих московських агресорів не зупинити, вони заповнять всю нашу землю, вони виженуть нас з наших осель, вони заборонять нашу мову, нашу історію, наші звичаї та обряди і на багато поколінь зроблять наших нащадків своїми рабами.

Тисячі захисників, які могли б ще жити і жити, виховувати дітей, розбудовувати Україну, гинуть у цій нерівній боротьбі за майбутнє нашого народу, за існування нашої держави, за мирне процвітання української нації.

Джерела та література

1. Болнох М. Юнацтво ОУН в гімназії : ювілейна книга української гімназії в Тернополі 1898–1998. Тернопіль-Львів, 1998.
2. Габлевич Б. Ліквідація гімназії : ювілейна книга української гімназії в Тернополі 1898–1998. Тернопіль-Львів, 1998.
3. Гірняк Н. Моя праця в «Рідній Школі» : регіональний історико-меморіальний збірник «Шляхами Золотого Поділля». Філадельфія. Т.1. 1960.
4. Гордасевич Г. Степан Бандера: людина і міф. Львів : ЛА «Піраміда», 2001.
5. Губчак О. Підпільна діяльність в Тернопільській гімназії : регіональний історико-меморіальний збірник «Шляхами Золотого Поділля». Т.2. 1970.
6. К. В. УВО в Тернополі/Тернопіль: погляд крізь століття. Тернопіль, 1992.
7. Липовецький С. Організація Українських Націоналістів (бандерівці): фрагменти діяльності та боротьби. Київ, 2010.
8. Окаринський В. Пластовий рух на Тернопільщині (від початків до сьогодення) : монографія. Тернопіль, 2007.
9. Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення. Івано-Франківськ, 1999.
10. Старосольський Ю. Велика гра. Тернопіль, 1995.

Головко Мар'яна,
депутат Тернопільської міської ради

МАРІЯ ШТЕПА. ВІД КАТІВНІ ДО БУДИНКУ МИЛОСЕРДЯ

У статті виствітлено ключові моменти життєвого та творчого шляху учасниці національно-визвольного руху, зв'язкової УПА Марії Штепи.

Annotation: *The article highlights the key moments of the life and creative path of the participant of the national liberation movement, the link of UPA Maria Shtepa.*

Ключові слова: *Марія Штепа, зв'язкова УПА, книги, тюрма.*

Key words: *Maria Shtepa, liaison UPA, books, prison.*

Завданням української незалежної держави полягає в тому, щоб зафіксувати події та імена людей, які не стояли осторонь долі своєї нації, а вклали у її збереження більшу чи меншу лепту своєї діяльності. Роль української жінки у цій боротьбі особлива, бо коли на полях боїв гинули чоловіки, саме жінки зуміли зберегти ментальність народу. Вони колісковою і казочкою для дитини рідною мовою, культивуванням старовинної обрядовості, молитвою, піснею, аж до готовності захищати рідний край зі зброєю в руках, внесли великий вклад у збереження нації від навал загарбників. А було їх в історії України ой як багато.

Уродженка села Ромашівка Чортківського району Марія Штепа – учасниця національно-визвольного руху, політичний в'язень таборів, зв'язкова УПА, автор численних книжок, за якими можна вивчати історію та діяльність УПА на теренах нашого краю. Народилася 13 березня 1925 року. У підлітковому віці брала активну участь в діяльності патріотичної організації «Просвіта», а в 1942 році вступила до молодіжної ОУН [1]. Працюючи у райфінвідділі села Білобожниця, була зв'язковою ОУН-УПА під псевдонімом «Тополя».

Марія Штепа повідомляла про

небезпеку в села, де мала бути облава, щоб уникнути нерівних боїв у разі оточення повстанців енкаведистами. Допомогала пораненим повстанцям, діставала ліки.

Арештована в грудні 1946 року, витримала страшні тортури у КПЗ, однак не зізналася ні в чому. Відбувала ув'язнення в Мордовії – 10 років, працюючи на лісоповалі. Все своє життя Марія Штепа присвятила громадській праці з метою розбудови Української держави. Повернувшись із заслання, підтримувала націоналістичний дух на рідних теренах, організувавши у 80-х роках церковний хор в селі Білобожниця, який проводив репетиції у неї вдома. Ініціювала спорудження пам'ятника «Жертвам тоталітарного режиму» у центрі цього ж села, та відновлення могили Січового стрільця на Білобожницькому цвинтарі.

З часу проголошення незалежності України Марія Штепа брала активну участь в громадсько-політичному житті нашої держави. Проводила зустрічі з молоддю та учнями, розповідала про буремні роки підпільної боротьби, тим самим виховувала у них патріотизм, любов до України, високу громадянську свідомість. Свій багатий

Марія Степанівна Штепа.

життєвий досвід про боротьбу за державну незалежність передала у творчому доробку. Вона є автором 10 книг.

Перша книжка «Терниста дорога пам'яті» про встановлення пам'ятника жертвам комуністичного режиму та відновлення могили на місцевому цвинтарі сотника Січових стрільців Семена Кутного. В наступній книжці «Чотири доли» – розповідь про долю її подруг зв'язкових УПА. Заслугує уваги наступна книжка спогадів «Хтось розсипав червоні корали». В книжці віддано шану сотням героїв нашої Вітчизни, про які повинні знати наші нащадки. Доповнюють спогади більше 120 фотографій та є інформація про 40 імен та псевдо учасників визвольних змагань. Черговим спомином про кривавий слід НКВД на теренах Чортківщини є книжка «Від тюрми Чортківської до Сибірської». Описи катування і знущання червоних тиранів у Чортківській тюрмі просто вбивчі. Не могла не згадати пані Марія про те, як ешелонами в Сибір відправляли цілі сім'ї патріотів та тих, хто їм співчував. З хвилюванням читаємо сторінки маленької книжечки «Прийми їх, Господи Боже, в оселях своїх», в якій описується страждання не тільки дорослих, але й дітей при перевезенні їх у товарних вагонах на висилку. Особливо драматичним є опис похорону дитини на одній із зупинок ешелону.

У книжці «Пам'ять кличе» пані Марія звертається до спогадів очевидців тих страждань, які вони витерпіли в підвалах нинішнього «Карітасу», про ті труднощі, які вона переборола вже час незалежної України, щоб тут була відкрита кімната-музей [2].

У 1995 року Марія Штепа потрапила до благодійної організації «Карітас» на запрошення колишнього голови колгоспу в с. Романівка Михайла Сідляка, який розшукував колишніх в'язнів, очевидців подій у цих підвалах.

Пані Марія належить ініціатива створення музею більшовицького терору політв'язнів та репресованих при Буцацькій Єпархії Української греко-католицької церкви що у Чорткові. У кімнаті-музеї згадані імена політв'язнів, які перебували у цих підвалах.

Її доля – доля тисяч дівчат і жінок

України. Тих хто був по зв'язочому закатований в тюрмах Тернополя, Чорткова, вивезених на каторгу у Сибір. Смерть не один раз заглядала їй у вічі, але вона вижила, вижила щоб спогадами про не милосердне лихоліття, яке принесла нам радянська влада, нині лягла болючими рядками у книжки написані нею.

22 серпня 2016 року Президент України Петро Порошенко нагородив Марію Степанівну орденом княгині Ольги III ступеня.

Померла Марія Штепа 1 червня 2020 року.

Джерела та література

1. Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль : Збруч. Том 3. П-Я. С. 651.
2. Штепа М. Цей меч зломиться, але не зігнеться ніколи. Чортків, 2011.

Наукове видання
Серія Музейництво

Матеріали
науково-краєзнавчої конференції

20 жовтня 2022 року

Відповідальні за випуск:
Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ,
Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ,
Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ

Комп'ютерна верстка та дизайн Касьян Н. О.

Доступна електронна версія збірника за адресою:

Тернопільський обласний краєзнавчий музей
46008, м. Тернопіль, площа Героїв Євромайдану, 3

